

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**КВАЛІФІКАЦІЯ
ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ**

Навчальний посібник

Колектив авторів

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
заслуженого юриста України
М. С. Цуцкірідзе

Дніпро
2025

УДК 343.343.5 : 344.13
К 32

*Рекомендовано до друку
Науково-методичною радою Дніпровського
державного університету внутрішніх справ
(протокол № 9 від 21 травня 2025 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України
Дмитро МІРКОВЕЦЬ – керівник Головного слідчого управління
Державного бюро розслідувань України;

доктор юридичних наук, професор **Дар'я БАЛОБАНОВА** –
професор кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-
наукового інституту права та правоохоронної діяльності Львівського
державного університету внутрішніх справ;

Максим ТЮТЮННИК – т.в.о. заступника начальника управління –
начальник організаційно-методичного відділу слідчого управління
Головного управління Національної поліції в Запорізькій області.

К 32 Кваліфікація військових кримінальних правопорушень :
навч. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. д.ю.н., проф., засл. юриста
України М. С. Цуцкірідзе. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр.
справ, 2025. 280 с.

ISBN 978-617-560-076-4

У виданні представлено комплексний аналіз складів кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України. Системно розглянуто питання кваліфікації військових кримінальних правопорушень залежно від характеру об'єкта посягання, обстановки вчинення діяння та особливостей суб'єкта кримінального правопорушення.

Особливу увагу приділено проблематиці розмежування військових кримінальних правопорушень від суміжних складів кримінальних правопорушень, дослідженню ознак об'єктивної та суб'єктивної сторін, а також аналізу судової практики застосування відповідних кримінально-правових норм. У навчальному матеріалі розглянуто такі групи військових кримінальних правопорушень, як: правопорушення проти порядку підлеглості та військової честі, проти проходження військової служби, проти порядку користування військовим майном і технікою, проти порядку збереження військової таємниці, а також військові посадові правопорушення.

Для здобувачів вищої юридичної освіти, курсантів військових навчальних закладів, науковців, адвокатів, суддів, військових прокурорів та інших фахівців, діяльність яких пов'язана із застосуванням кримінального законодавства у сфері військової служби.

ISBN 978-617-560-076-4

© Автори, 2025

© ДДУВС, 2025

ЗМІСТ

Авторський колектив	7
ВСТУП	9
Розділ 1. ПОНЯТТЯ ВІЙСЬКОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ (ст. ст. 401 КК України)	11
Розділ 2. ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ПОРЯДКУ ПІДЛЕГЛОСТІ ТА ВІЙСЬКОВОЇ ЧЕСТІ (ст. ст. 402–406 КК України)	32
2.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 402 КК України «Непокора»	32
2.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 403 КК України «Невиконання наказу»	50
2.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 404 КК України «Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов’язків»	53
2.4. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 405 КК України «Погроза або насильство щодо начальника»	59
2.5. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 406 КК України «Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості»	68
Розділ 3. ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ (ст. ст. 407–409 КК України)	74
3.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України «Самовільне залишення військової частини або місця служби»	74
3.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 408 КК України «Дезертирство»	81
3.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 409 КК України «Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом»	85

Розділ 4. ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ
ПОРЯДКУ КОРИСТУВАННЯ ВІЙСЬКОВИМ МАЙНОМ
ТА ЙОГО ЗБЕРЕЖЕННЯ (ст. ст. 410–414 КК України) 92

- 4.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого
ст. 410 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання
військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових
або інших бойових речовин, засобів пересування, військової
та спеціальної техніки чи іншого військового майна,
а також заволодіння ними шляхом шахрайства
або зловживання службовим становищем» 92
- 4.2. Кваліфікація кримінального правопорушення,
передбаченого ст. 411 КК України «Умисне знищення
або пошкодження військового майна» 105
- 4.3. Кваліфікація кримінального правопорушення,
передбаченого ст. 412 КК України «Необережне
знищення або пошкодження військового майна» 110
- 4.4. Кваліфікація кримінального правопорушення,
передбаченого ст. 413 КК України
«Втрата військового майна» 113
- 4.5. Кваліфікація кримінального правопорушення,
передбаченого ст. 414 КК України
«Порушення правил поведінки зі зброєю,
а також із речовинами і предметами,
що становлять підвищену небезпеку для оточення» 122

Розділ 5. ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
ПРОТИ ПОРЯДКУ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ
(ст. ст. 415–417 КК України) 133

- 5.1. Кваліфікація кримінального правопорушення,
передбаченого ст. 415 КК України «Порушення
правил водіння або експлуатації машин» 133
- 5.2. Кваліфікація кримінального правопорушення,
передбаченого ст. 416 КК України «Порушення
правил польотів або підготовки до них» 138
- 5.3. Кваліфікація кримінального правопорушення,
передбаченого ст. 417 КК України
«Порушення правил кораблеводіння» 142

Розділ 6. ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ БОЙОВОГО ЧЕРГУВАННЯ ТА ІНШИХ СПЕЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ (ст. ст. 418–421 КК України)	147
6.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 418 КК України «Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання»	148
6.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 419 КК України «Порушення правил несення прикордонної служби»	156
6.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 420 КК України «Порушення правил несення бойового чергування»	173
6.4. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 421 КК України «Порушення статутних правил внутрішньої служби»	177
Розділ 7. ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ ЗБЕРЕЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТАЄМНИЦІ (ст. ст. 422 КК України)	187
Розділ 8. ВІЙСЬКОВІ ПОСАДОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ст. ст. 425–426-1 КК України)	204
8.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 425 КК України «Недбале ставлення до військової служби»	204
8.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426 КК України «Бездіяльність військової влади»	214
8.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426-1 КК України «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень»	219
Розділ 9. ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ СЛУЖБИ НА ПОЛІ БОЮ ТА В РАЙОНІ ВОЄННИХ ДІЙ (ст. ст. 427–433 КК України)	230
9.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 427 КК України «Здача або залишення ворогові засобів ведення війни»	230
9.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 428 КК України «Залишення гинучого військового корабля»	233

9.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 429 КК України «Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю»	236
9.4. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 430 КК України «Добровільна здача в полон»	238
9.5. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 431 КК України «Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні»	241
9.6. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 432 КК України «Мародерство»	245
9.7. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 433 КК України «Насильство над населенням у районі воєнних дій»	246
ДОДАТКИ.....	251

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Олександр МОРГУНОВ – ректор Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Олександр ГАНЖА – начальник Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук;

Олександр ЮНІН – проректор Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Василь БЕРЕЗНЯК – завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Володимир ШАБЛИСТИЙ – директор Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Володимир ШЕВЦІВ – заступник начальника – начальник слідчого управління Головного управління Національної поліції в Черкаській області, кандидат юридичних наук;

Дмитро ТИТОР – заступник керівника управління з досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів та суддями, катувань, іншого неналежного поводження з особами Головного слідчого управління Державного бюро розслідувань, кандидат юридичних наук;

Антон МАРІЄНКО – доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Вадим ХАШЕВ – доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Валентин ЛЮДВІК – доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Віталій ПРИМАЧЕНКО – старший офіцер відділу Центру досліджень Державної спеціальної служби транспорту, кандидат юридичних наук, доцент;

Оксана ГРИТЕНКО – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Роман КАТОРКІН – начальник відділу аналітичної роботи та організації управління Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософії в галузі права;

Сергій БАБАНІН – доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Юлія ХРИСТОВА – доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Дмитро КРУПСЬКИЙ – військовий адвокат Ради адвокатів Дніпропетровської області;

Діана РУКІНА – здобувач вищої освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ;

Юлія ТКАЧ – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ.

ВСТУП

У сучасних умовах, коли Україна протистоїть збройній агресії та проводить широкомасштабні заходи із забезпечення оборони та національної безпеки, питання належного дотримання військової дисципліни, організації військової служби та захисту військових інтересів держави набувають особливої ваги. Військові кримінальні правопорушення безпосередньо загрожують боєздатності Збройних Сил України, порушують стійкість військового управління, підривають морально-психологічний стан особового складу, а отже, ставлять під загрозу ефективність національної оборони в цілому.

Актуальність вивчення кваліфікації військових кримінальних правопорушень зумовлена також необхідністю належного застосування кримінального закону до специфічних ситуацій, що виникають в умовах воєнного стану або під час проходження військової служби. Чітке розуміння ознак складів військових кримінальних правопорушень, правильна юридична оцінка поведінки військовослужбовців сприяє не лише зміцненню законності у військових формуваннях, а й утвердженню принципу невідворотності кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби.

Навчальний посібник підготовлено з метою системного розкриття змісту та особливостей кваліфікації військових кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України). Посібник побудовано з урахуванням логіки розвитку та взаємозв'язку військових правопорушень, їхньої внутрішньої класифікації за об'єктами посягання та характеру порушуваних суспільних відносин.

У **розділі 1** розглядається загальне поняття військового кримінального правопорушення (ст. 401 КК України), зокрема критерії, що відмежовують його від загальнокримінальних діянь, а також визначення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення.

Розділ 2 присвячено аналізу правопорушень проти порядку підлеглості та військової честі (ст. ст. 402–406 КК України), як-от самовільне залишення військової частини, непокора, опір начальнику тощо.

У **розділі 3** викладено питання кваліфікації військових

кримінальних правопорушень проти проходження військової служби (ст. ст. 407–409 КК України), а саме: самовільне залишення військової частини або місця служби, дезертирство, ухилення від військової служби.

Розділ 4 висвітлює особливості відповідальності за правопорушення проти порядку користування військовим майном та його збереження (ст. ст. 410–414 КК України).

У **розділі 5** розглядаються кримінальні правопорушення проти порядку експлуатації військової техніки (ст. ст. 415–417 КК України), що набувають особливого значення в умовах ведення бойових дій.

Розділ 6 присвячено правопорушенням проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб (ст. ст. 418–421 КК України), що мають суттєвий вплив на оперативну готовність військових підрозділів.

У **розділі 7** розглядаються порушення встановленого порядку збереження військової таємниці (стаття 422 КК України), що становлять особливу небезпеку в умовах війни чи загрози воєнного стану.

Розділ 8 стосується військових посадових кримінальних правопорушень (статті 425–426-1 КК України), що полягають у зловживанні владою або службовим становищем, недбалому ставленні до військової служби тощо.

У **розділі 9** розкрито особливості військових кримінальних правопорушень проти порядку несення служби на полі бою та в районі військових дій (статті 427–433 КК України), де кваліфікація діянь набуває особливої складності через бойову обстановку.

Посібник також містить додатки, що містять матеріали судової практики, рекомендації щодо застосування норм КК України, які регулюють відповідальність за військові кримінальні правопорушення.

Структура посібника спрямована на формування у здобувачів вищої освіти, військових юристів, адвокатів і практикуючих фахівців комплексного розуміння проблем кваліфікації військових кримінальних правопорушень, сприяє підвищенню рівня правозастосовної діяльності в умовах сучасних викликів.

Розділ 1

ПОНЯТТЯ ВІЙСЬКОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ (ст. 401 КК УКРАЇНИ)

Відповідно до положень ст. 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на ЗСУ.¹

На відміну від інших груп кримінальних правопорушень, розташованих в окремих розділах Особливої частини КК України, що не мають законодавчого визначення відповідних кримінально протиправних діянь, у першій же нормі Розділу XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)», а саме ст. 401 КК України, розміщено поняття військового кримінального правопорушення. Така увага законодавця до військових кримінальних правопорушень свідчить про неабияку важливість протидії таким суспільно небезпечним діянням за допомогою різних засобів, зокрема й кримінально-правових.

Особливої важливості правильне тлумачення поняття військового кримінального правопорушення набуло після повномасштабного вторгнення військ російської федерації на територію нашої держави 24 лютого 2022 р. Кількість облікованих кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби істотно зроста. Так, за даними Офісу Генерального прокурора України, якщо у 2021 р. було зареєстровано 3037 кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XIX Особливої частини КК України, то у 2022 р. вже мали місце 13 766 таких фактів, 2023 р. – 28 666, 2024 р. – 93 900, а лише за перший місяць 2025 р. – 18 622. За результатами минулого року військові кримінальні правопорушення за кількістю облікованих випадків вперше за часів дії КК України (з 2001 р.) з-поміж інших груп кримінальних правопорушень, передбачених Особливою частиною КК України, посіли друге місце – після кримінальних правопорушень проти

¹ Конституція України від 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

власності. А за результатами січня 2025 р. за цим показником аналізовані кримінальні правопорушення взагалі на першому місці.

У ч. 1 ст. 401 КК України наведено визначення поняття військового кримінального правопорушення: «Військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені цим розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів».²

З наведеного визначення випливають три специфічні ознаки військових кримінальних правопорушень, що дозволяють відмежувати ці суспільно небезпечні діяння від кримінально протиправних діянь, відповідальність за вчинення яких передбачено в інших розділах Особливої частини КК України, а також від інших правопорушень. Такими ознаками є:

1) військовими кримінальними правопорушеннями є лише ті кримінальні правопорушення, що передбачені у Розділі XIX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)»;

2) родовим об'єктом військових кримінальних правопорушень виступають суспільні відносини у сфері забезпечення встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби;

3) суб'єктами військових кримінальних правопорушень можуть бути лише військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів.

Для того щоб у діянні певної особи був наявним склад військового кримінального правопорушення, окрім загальних ознак, необхідною є наявність сукупності у відповідному делікті трьох вищеперелічених ознак. Відповідно, у разі відсутності хоча б однієї із зазначених ознак склад військового кримінального правопорушення відсутній.

Тому не підпадають під кваліфікацію як військові кримінальні правопорушення діяння, що не посягають на встановлений порядок несення військової служби (викрадення приватного майна, посягання на статеву свободу або статеву недоторканість, хуліганство, що вчинені на території військової частини), або такі, що хоча б і посягали на військовий правопорядок, але вчинені не суб'єктами, переліченими у ч. 2 ст. 401 КК України, а робітниками чи службовцями ЗСУ або інших

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

військових формувань (викрадення зброї, умисне знищення або пошкодження військового майна, втрата військового майна тощо). Також не підпадають під кваліфікацію як військові кримінальні правопорушення діяння не передбачені законодавством як військові кримінальні правопорушення (наприклад, перехід військовослужбовця на бік ворога в умовах воєнного стану або службове підроблення, вчинене військовою службовою особою). У випадках перелічених вище такі діяння кваліфікуються як загальнокримінальні кримінальні правопорушення.³

Перша ознака, що має назву «військова кримінальна протиправність», вказує на те, що військове кримінальне правопорушення повинно містити один зі складів кримінально протиправних діянь, передбачених у ст. ст. 402–435-1 КК України.

Як зазначають Т. Ніколаєнко та В. Омельчук, у межах ознак військового кримінального правопорушення військова кримінальна протиправність свого роду унікальна. З одного боку, нею охоплені винятково діяння у сфері порушення проходження військової служби, а з іншого – вона пов'язана з порушеннями норм, визначених не лише у положеннях законодавства про кримінальну відповідальність, а й у інших правових актах (законах, положеннях, інструкціях), що регулюють порядок несення та проходження військової служби. Військово-кримінальна протиправність визначена у тісному взаємозв'язку з караністю за статтями щодо військових кримінальних правопорушень. Така протиправність є посяганням, урегульованим військовим законодавством, на військово-службові відносини та має ознаку військово-кримінальної протиправності. До того ж ця специфіка для військових кримінальних правопорушень є значно ширшою. Вона виявляється у тому, що діяння, вчинене особою, не лише заборонене КК України, що характерне для будь-якого кримінального правопорушення, а й визначене спеціальними законами та іншими нормативними актами, що регулюють винятково військові правовідносини.⁴ Ба більше, переважна більшість статей, що передбачають кримінальну відповідальність за військових кримінальні правопорушення, мають бланкетні диспозиції, для з'ясування змісту яких необхідно звертатися

³ Військові злочини за законодавством України. Загальні поняття, відмежування понять військовий та воєнний злочин, кримінально-правова характеристика, нормативно-правове забезпечення, особливості правозастосування під час воєнного стану, актуальна судова практика / укл. : Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков С. В. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 550 с. С. 6.

⁴ Ніколаєнко Т. Б., Омельчук В. А. Кваліфікація кримінальних правопорушень: актуальні проблеми : підруч. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2022. 504 с. С. 452.

до положень інших нормативних актів.

Наприклад, якщо військовослужбовець порушить правила поведження зі зброєю, то лише за положеннями диспозиції ст. 414 КК України його неможливо буде притягнути до кримінальної відповідальності. Для з'ясування, у чому саме полягало конкретне порушення правил поведження зі зброєю, необхідно звертатися до нормативних актів, що регламентують поведження зі зброєю. До таких, зокрема, належать: Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України від 24 березня 1999 р. (розділи 4–6, 9), Статут внутрішньої служби Збройних Сил України від 24 березня 1999 р. (п. 11, 20–25, 144–154, 180, 185), Інструкція про організацію обліку, зберігання і видачі стрілецької зброї та боєприпасів у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністра оборони України № 359 від 29 червня 2005 р., Інструкція із заходів безпеки під час користування зброєю та боєприпасами військовослужбовцями Національної гвардії України, затверджена наказом МВС України № 756 від 21 листопада 2022 р., тощо.

Щоб з'ясувати, чи містить відповідне діяння склад військового кримінального правопорушення, слід встановити, чи було покладено відповідними актами законодавства на суб'єкта (військовослужбовця) обов'язок діяти у певний спосіб або, навпаки, утриматися від певного варіанту поведінки.⁵

Власну специфіку мають кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 432–435 КК України, що містять ознаки так званих воєнних злочинів, а саме: мародерство, насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поведження з військовополоненими, незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею. Оскільки діяння, передбачені цими статтями, порушують норми міжнародного гуманітарного права. Крім того, виняток становить діяння, передбачене ст. 435-1 КК України «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю», що може бути вчинене загальним суб'єктом.

Друга ознака вказує на те, що військові кримінальні правопорушення посягають на встановлений відповідним законодавством (Конституцією України, військовими статутами, Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу»,

⁵ Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. та ін. Військові злочини: коментар законодавства / відп. ред. : М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. Київ : Видавництво А.С.К., 2003. 272 с. С. 81.

Законом України «Про Службу безпеки України», положеннями про проходження служби різними категоріями військовослужбовців та іншими законами і підзаконними нормативними актами) порядок несення або проходження військової служби, котрий ще називають «військовий правопорядок».

Під військовим правопорядком слід розуміти систему нормативно встановлених правил, що визначають порядок проходження та несення військової служби, регулюючи як загальну життєдіяльність, так і бойову діяльність військових підрозділів. До його складу входять такі основні компоненти:

- порядок підлеглості та військової честі;
- порядок проходження військової служби;
- порядок експлуатації озброєння і військової техніки та користування військовим майном;
- порядок несення спеціальних служб;
- порядок зберігання військової таємниці;
- порядок здійснення своїх повноважень військовими службовими особами ЗСУ та інших військових формувань;
- порядок виконання військового обов'язку в бою та в інших особливих умовах;
- порядок дотримання законів та звичаїв ведення війни.⁶

Вітчизняне законодавство не містить чіткого розмежування понять «несення» та «проходження» військової служби.

Під *несенням військової служби* автори видання «Правовий порадишник учасника бойових дій» розуміють діяльність військовослужбовців, спрямовану на захист Вітчизни, що охоплює набуття ними спеціальних повноважень і несення підвищеної відповідальності під час виконання обов'язків бойового чергування, внутрішньої, прикордонної, вартової (вахтової) та патрульної служб у визначений період часу.⁷ Тобто поняття «несення військової служби» переважно стосується того періоду, коли військовослужбовець виконує основні, переважно бойові, завдання, для здійснення яких створено та

⁶ Військові злочини за законодавством України. Загальні поняття, відмежування понять військовий та воєнний злочин, кримінально-правова характеристика, нормативно-правове забезпечення, особливості правозастосування під час воєнного стану, актуальна судова практика / укл. : Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков С. В. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 550 с. С. 9; Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. та ін. Зазнач. твір. С. 80–81.

⁷ Вернидубов І. В., Галай А. О., Туркот М. С. та ін. Правовий порадишник учасника бойових дій : довідник / за заг. ред. та вступ. слово О. М. Литвака. Київ : Національна академія прокуратури України, 2015. 106 с. С. 95.

функціонує відповідний військовий підрозділ.

Що стосується *проходження військової служби*, то такою діяльністю є виконання військовослужбовцями професійних обов'язків у складі відповідних військових формувань держави, спрямованих на захист Вітчизни.⁸ Це поняття є ширшим за «несення військової служби», оскільки поряд із останнім містить виконання інших, поряд із бойовими завданнями, службових обов'язків, перебування у полоні, на лікуванні, у відрядженні, відпустці тощо.⁹ Для з'ясування сутності проходження військової служби слід звертатися, зокрема, до положень Глави IV «Проходження військової служби» Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 р.

Суттю *третьої ознаки* є те, що суб'єктами військових кримінальних правопорушень можуть бути три категорії осіб, дотичних до військової служби, а саме: 1) військовослужбовці; 2) військовозобов'язані; 3) резервісти під час проходження зборів.

Чинне кримінальне законодавство не містить конкретного тлумачення того, хто конкретно належить до названих категорій осіб. Таке роз'яснення міститься у ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», а саме:

- військовослужбовці – особи, які проходять військову службу;
- військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування ЗСУ та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави;
- резервісти – особи, які проходять службу у військовому резерві ЗСУ, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період.¹⁰

Військова служба є державною службою особливого характеру, що полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності.¹¹

Відповідно до ч. 6 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» встановлено такі види військової служби:

- базова військова служба;
- військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий

⁸ Там само. 2015. С. 96.

⁹ Там само. С. 97.

¹⁰ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

¹¹ Там само.

період;

- військова служба за контрактом осіб рядового складу;
- військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу;
- військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів та закладів вищої освіти, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки (далі – вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти), а також закладів фахової передвищої військової освіти;
- військова служба за контрактом осіб офіцерського складу;
- військова служба за призовом осіб офіцерського складу;
- військова служба за призовом осіб із числа резервістів в особливий період.¹² Відповідно, суб'єктами військових кримінальних правопорушень можуть бути військовослужбовці, які проходять військову службу, всіх вищеперелічених категорій. Зміст наведених видів військової служби роз'яснено у Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Не належать до військовослужбовців особи, які проходять альтернативну службу. Альтернативна служба є службою, що запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством. Альтернативну службу громадяни проходять на підприємствах, в установах, організаціях, що перебувають у державній, комунальній власності або переважна частка у статутному фонді яких є в державній або комунальній власності, діяльність яких у першу чергу пов'язана із соціальним захистом населення, охороною здоров'я, захистом довкілля, будівництвом, житлово-комунальним та сільським господарством, а також у патронажній службі в організаціях Товариства Червоного Хреста України.¹³ Види діяльності, якими можуть займатися громадяни, що проходять альтернативну (невійськову) службу, визначено у відповідному переліку. До таких видів діяльності віднесено: охорону здоров'я та соціальну допомогу; колективні, громадські та особисті послуги; будівництво; виробництво електроенергії, газу та води; сільське господарство, мисливство та лісове господарство; рибне господарство; добувна промисловість; обробна промисловість;

¹² Там само.

¹³ Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12 грудня 1991 р.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>.

транспорт.¹⁴

Допризовники (особи, які підлягають взяттю на військовий облік) та призовники (особи, які взяті на військовий облік)¹⁵ також не можуть бути суб'єктами військових кримінальних правопорушень.

Що стосується військовозобов'язаних, то згідно з ч. 8 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» виконання військового обов'язку в запасі полягає в дотриманні військовозобов'язаними порядку і правил військового обліку, проходженні зборів для збереження та вдосконалення знань, навичок і умінь, необхідних для виконання обов'язків військової служби в особливий період.¹⁶ Специфіку виконання військового обов'язку в запасі визначено у Главі V Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (ст. ст. 27–32).

Особливості проходження служби у військовому резерві також визначено у Главі V Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (ст. ст. 26-1, 26-2, 29). В особливий період на службу у військовому оперативному резерві в обов'язковому порядку зараховуються особи, звільнені з військової служби, які за своїми професійно-психологічними характеристиками і станом здоров'я придатні до служби у військовому резерві та відповідають встановленим вимогам проходження служби у військовому резерві.¹⁷

Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби можуть бути вчинені військовозобов'язаними, які перебувають у запасі, під час проведення навчальних, перевірочних або спеціальних зборів. Військовозобов'язані під час зборів складають військову присягу, отримують військові звання, носять військову форму та відзнаки військовослужбовців. Вони, як і військовослужбовці, поділяються на рядовий, сержантський і старшинський, а також офіцерський склад. Крім того, військовозобов'язані мають такі самі права й обов'язки, що

¹⁴ Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1999 р. № 2066 : постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2004 р. № 1795. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1795-2004-%D0%BF#Text>.

¹⁵ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

випливають із вимог військової служби.¹⁸ Резервісти також можуть вчинити військові кримінальні правопорушення під час проведення навчальних зборів. Порядок проходження всіх вищеназваних видів зборів визначено у ст. 29 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

В особливий період резервісти призиваються на військову службу, а військовозобов'язані виконують військовий обов'язок у запасі в порядку, передбаченому Положенням про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженим Указом Президента України № 1153/2008 від 10 грудня 2008 р., та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють порядок проходження військової служби в особливий період.¹⁹

Особи, яких не було взято на військовий облік або яких було знято чи виключено з військового обліку, не можуть бути суб'єктами військових кримінальних правопорушень. Категорії таких осіб визначено у ст. 37 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

У ч. 2 ст. 401 КК України акцентовано увагу здебільшого на належності суб'єктів, зазначених у ч. 1 ст. 401 КК України, до відповідного військового формування. Йдеться про формування, що створені для забезпечення оборони країни, охорони її суверенітету, незалежності, територіальної цілісності та недоторканності, а їхній склад формується переважно з військовослужбовців.²⁰ Так, згідно з абз. 1 вищеназваної норми, за відповідними статтями Розділу ХІХ Особливої частини КК України «несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи,

¹⁸ Військові злочини за законодавством України. Загальні поняття, відмежування понять військовий та воєнний злочин, кримінально-правова характеристика, нормативно-правове забезпечення, особливості правозастосування під час воєнного стану, актуальна судова практика / укл. : Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков С. В. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 550 с. С. 13.

¹⁹ Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10 грудня 2008 р. № 1153/2008. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>.

²⁰ Ніколаєнко Т. Б., Омельчук В. А. Кваліфікація кримінальних правопорушень: актуальні проблеми : підруч. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2022. 504 с. С. 448.

визначені законом».²¹

Військове формування – це організована відповідно до законодавчих норм структура, що об'єднує військові з'єднання і частини та органи управління ними. Вона комплектується військовослужбовцями і має на меті захист України, її суверенітету, незалежності та національних інтересів, а також забезпечення територіальної цілісності й недоторканності держави. У разі військового конфлікту чи озброєної агресії з боку іншої держави відповідне військове формування здійснює безпосереднє ведення бойових дій.

До *військовослужбовців Збройних Сил України* належать особи, які проходять службу у ЗСУ на посадах, віднесених до посад військовослужбовців. Працівники ЗСУ, які не є військовослужбовцями, та особи, які проходять у них альтернативну (невійськову) службу, не можуть бути суб'єктами військових кримінальних правопорушень. Те ж саме можна сказати й про інші державні органи, зазначені у ч. 2 ст. 401 КК України, в яких проходять службу військовослужбовці.

Збройними Силами України є військове формування, на яке згідно зі ст. 17 Конституції України покладено обов'язки щодо оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. ЗСУ забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених Законом України «Про Збройні Сили України», беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.²²

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про Збройні Сили України» основне військове формування нашої держави має таку загальну структуру:

- Генеральний штаб ЗСУ;
- Командування об'єднаних сил ЗСУ;
- види Збройних Сил України – Сухопутні війська, Повітряні Сили, Військово-Морські Сили;
- окремі роди сил ЗСУ – Сили спеціальних операцій, Сили безпілотних систем, Сили територіальної оборони, Сили логістики, Сили підтримки, Медичні сили;
- окремі роди військ ЗСУ – Десантно-штурмові війська, Війська

²¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

²² Про Збройні Сили України : Закон України від 06 грудня 1991 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.

зв'язку та кібербезпеки;

– органи військового управління, з'єднання, військові частини, вищі військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, установи та організації, що не належать до видів та окремих родів військ (сил) ЗСУ.²³

Організаційно ЗСУ складаються з органів військового управління, з'єднань, військових частин, вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, установ та організацій.²⁴ Кількість військовослужбовців ЗСУ становить приблизно 800 000 осіб.

Військовослужбовці Служби безпеки України виконують завдання із захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. На їхню діяльність поширюється порядок проходження військової служби у Збройних Силах України,²⁵ а також Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України, затверджене Указом Президента України № 1262/2007 від 27 грудня 2007 р.²⁶

Військовослужбовці Державної прикордонної служби України виконують завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні. Професійну діяльність таких військовослужбовців регламентовано Законом України «Про Державну прикордонну службу України» від 3 квітня 2003 р. Загальна чисельність Державної прикордонної служби України становить 60 тис. осіб, у тому числі 52 тис. військовослужбовців. В особливий період загальна чисельність Державної прикордонної служби України збільшується на кількість особового складу, призваного на військову службу на виконання указів Президента України про мобілізацію, затверджених законами України. Протягом року з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні її чисельність становитиме до 75 тис. осіб,

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.

²⁶ Про внесення змін до Указу Президента України від 7 листопада 2001 року № 1053 : Указ Президента України від 27 грудня 2007 р. № 1262/2007. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1262/2007#n12>.

зокрема до 67 тис. військовослужбовців.²⁷

Військовослужбовці Національної гвардії України виконують завдання із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій. Крім того, Національна гвардія України відповідно до законодавства бере участь у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони. Загальна чисельність Національної гвардії України не перевищує 60 тис. осіб. В особливий період чисельність Національної гвардії України збільшується на кількість особового складу, призваного на військову службу на виконання указів Президента України про мобілізацію, затверджених законами України. Професійну діяльність таких військовослужбовців регламентовано Законом України «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 р.²⁸

На відміну від працівників Національної гвардії України, атестований особовий склад працівників Національної поліції України не є військовослужбовцями, на них не поширюється дія військових статутів, і вони не можуть бути суб'єктами, тобто виконавцями, кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби.²⁹ Лише *поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України*, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, можуть нести відповідальність за ст. ст. 402, 403, 414–416, 422, 427, 429, 430, 432–435 розділу XIX Особливої частини КК України.³⁰ Зокрема, Департамент поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної

²⁷ Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03 квітня 2003 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>.

²⁸ Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>.

²⁹ Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с. С. 159.

³⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

поліції України “Лють”» чисельністю приблизно 6000 осіб має статус міжрегіонального територіального органу Національної поліції України, що призначений для виконання бойових завдань, пов’язаних із відсіччю збройній агресії проти України у зоні ведення військових дій із російськими загарбниками.

До *військовослужбовців інших військових формувань, утворених відповідно до законів України*, можна віднести добровольців *Сил територіальної оборони*, що входять до складу ЗСУ як окремий рід сил. Командувач Сил територіальної оборони перебуває під безпосереднім керівництвом Головнокомандувача ЗСУ. Відповідно, підрозділи Сил територіальної оборони, а це 31 легкопіхотна бригада загальною чисельністю приблизно 200 000–350 000 добровольців, складаються з осіб, які мають статус військовослужбовців ЗСУ. Правовою основою їхньої діяльності, поряд із нормативними актами, що регламентують діяльність ЗСУ, є Закон України «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 р.

До військових формувань, що мають у своєму складі військовослужбовців, належить *Управління державної охорони України*. Це Управління здійснює заходи із забезпечення безпеки посадових осіб вищих державних органів України (Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду) та членів їхніх сімей. Правовою основою діяльності цього державного органу, що у своїй діяльності підпорядковується Президенту України, є Закон України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 04 березня 1998 р. Відповідно до Закону України «Про загальну структуру і чисельність Управління державної охорони України» від 17 листопада 2005 р. загальна чисельність працівників УДО України складає 2993 особи.

Державна спеціальна служба транспорту є спеціалізованим військовим формуванням, що входить до системи Міністерства оборони України і призначене для забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час та в особливий період. Загальна чисельність Державної спеціальної служби транспорту становить 5000 осіб, у тому числі 4600 військовослужбовців. В особливий період чисельність Державної спеціальної служби транспорту збільшується на кількість особового складу, призваного на військову службу на виконання указів Президента України про мобілізацію, затверджених законами України. Професійну діяльність таких військовослужбовців регламентовано, зокрема, Законом України «Про Державну спеціальну службу

транспорту» від 05 лютого 2004 р.³¹

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України є державним органом, що призначений для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, активної протидії агресії у кіберпросторі, а також інших завдань відповідно до закону. Загальна чисельність Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України становить 11 тис. осіб, зокрема понад 8 тис. військовослужбовців. Професійну діяльність таких військовослужбовців регламентовано, зокрема, Законом України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» від 23 лютого 2006 р.³²

До інших осіб, визначених законом, належать, зокрема військовослужбовці Державної прикордонної служби України, Міністерства оборони України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Управління державної охорони України, які відповідно до законів України на час виконання певних завдань працюють на штатних посадах в інших організаціях, підприємствах чи установах.

Так, працівники Служби безпеки України, військової контррозвідки, розвідки можуть бути направлені для виконання завдань до державних та стратегічних підприємств, установ оборонного комплексу, науково-дослідних центрів. Співробітники Головного управління розвідки Міністерства оборони України та інших розвідувальних структур можуть виконувати завдання під прикриттям у державних і навіть приватних організаціях. А офіцери Міністерства оборони України – працювати у дипломатичних установах, військових представництвах та міжнародних організаціях (НАТО, ООН тощо). Військовослужбовці можуть виконувати службові обов'язки у військових навчальних закладах, наукових установах і ділитися досвідом із майбутніми кадрами. Військовослужбовці Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України, Управління державної охорони України можуть бути направлені на

³¹ Про Державну спеціальну службу транспорту : Закон України від 05 лютого 2004 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text>.

³² Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23 лютого 2006 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text>.

підприємства енергетики, транспорту, оборонної промисловості для забезпечення безпеки. Медичні працівники Міністерства оборони України можуть бути відряджені до цивільних медичних установ. Військовослужбовці можуть займати посади у Міністерстві оборони України, РНБО України, Міністерстві внутрішніх справ України, якщо це пов'язане з їхньою службовою діяльністю.

Працівники Спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері не є військовослужбовцями. Після реформи військової прокуратури у 2019 р. прокурори втратили статус військовослужбовців і стали цивільними особами, які виконують свої обов'язки в межах загальної системи прокуратури України. Вони більше не носять військові звання та не підпорядковуються військовим структурам.

Особа може бути суб'єктом військових кримінальних правопорушень лише у чітко визначених часових межах, що встановлені статтею 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», тобто з моменту початку і до моменту закінчення проходження військової служби.

Слід зазначити, що з огляду на приписи ст. 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» закон не пов'язує факт прийняття військової присяги з початком проходження військової служби.

Для громадянина, призваного на військову службу під час мобілізації, на особливий період початком військової служби є день відправлення у військову частину з відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки.³³

Згідно зі встановленими віковими обмеженнями на військову службу приймаються особи, які досягли 18 років. Це правило переважно стосується громадян, призваних на строкову військову службу. Водночас ті, хто бажає вступити на військову службу добровільно, зокрема у статусі курсанта вищого військового навчального закладу або військового навчального підрозділу, можуть бути зараховані вже з 16 або 17 років. Окрім мінімального вікового порогу, важливе значення має і граничний вік перебування на військовій службі, оскільки його досягнення може унеможливити набуття статусу військовослужбовця. Наприклад, особи, які досягли 25-річного віку, не направляються для проходження базової військової служби. Також громадяни, які перебувають у запасі та мають намір укласти контракт, або ті, хто підлягає призову під час особливого періоду, не можуть бути прийняті

³³ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 233/2667/23 від 15 січня 2025 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124487676>.

на військову службу, якщо досягли максимально допустимого віку перебування у військовому резерві або запасі. Граничний вік залежить від категорії військовослужбовця та виду військової служби і може варіюватися від 45 до 65 років.³⁴

У ч. 3 ст. 401 КК України закріплено положення, що стосується випадків, коли військові кримінальні правопорушення вчиняються військовослужбовцями у співучасті з особами, які не мають статусу військового.

Так, особи, не зазначені у ч. 2 ст. 401 КК України, за співучасть у військових кримінальних правопорушеннях підлягають відповідальності за відповідними статтями Розділу XIX Особливої частини КК України.³⁵ Тобто дії співучасників, які не мають статусу суб'єкта військового кримінального правопорушення (цивільних осіб), кваліфікуються за тією самою статтею, що й дії основного правопорушника, тобто особи, яка має статус військовослужбовця, однак із обов'язковим посиленням на відповідну частину ст. 27 КК України залежно від їхньої ролі (організатор, підбурювач або пособник). Крім того, особи, які не є спеціальними суб'єктами (військовослужбовцями), не можуть виступати виконавцями або співвиконавцями військового кримінального правопорушення. Якщо цивільна особа виконує хоча б частину об'єктивної сторони такого кримінально протиправного діяння, вона може бути визнана лише пособником.³⁶

Відповідно до ч. 4 ст. 401 КК України особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями Розділу XIX Особливої частини КК України, крім поліцейських поліції особливого призначення Національної поліції України, може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно зі ст. 44 КК України із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України.³⁷ Наведена норма є спеціальним механізмом, що дозволяє замість кримінального покарання застосувати дисциплінарну відповідальність для військовослужбовців, якщо їхні дії не становлять значної суспільної небезпеки. Військовослужбовець повинен вчинити кримінальне правопорушення, що входить до кримінально протиправних діянь, відповідальність за вчинення яких передбачено у Розділі XIX КК України (наприклад, невиконання наказу, погроза або

³⁴ Ніколаєнко Т. Б., Омельчук В. А. Зазнач. твір. С. 449.

³⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

³⁶ Ніколаєнко Т. Б., Омельчук В. А. Зазнач. твір. С. 453.

³⁷ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

насильство щодо начальника, дезертирство тощо). Суд або орган, що розглядає справу, може прийняти рішення про застосування ч. 4 ст. 401 КК України замість кримінального покарання. Стаття 44 КК України передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, коли це передбачено КК України. Важливо, що таке звільнення від кримінальної відповідальності може застосовуватися у зв'язку з виконанням військовослужбовцем бойового завдання або за інших обставин, що пов'язані з проходженням військової служби. Замість кримінального покарання до особи застосовуються дисциплінарні санкції відповідно до Дисциплінарного статуту ЗСУ. Це можуть бути такі заходи, як догана, пониження у посаді, арешт із утриманням на гауптвахті тощо. Виняток для поліцейських поліції особливого призначення пов'язаний із тим, що поліцейські не можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності за цією нормою, оскільки Національна поліція України не є військовим формуванням і на її співробітників не поширюється Дисциплінарний статут ЗСУ.

Законом № 3902-ІХ від 20 серпня 2024 р. ст. 401 КК України доповнено частиною 5 такого змісту: особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 «Самовільне залишення військової частини або місця служби» та ст. 408 «Дезертирство» КК України, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби.³⁸

Цією нормою передбачено спеціальний механізм звільнення від кримінальної відповідальності для військовослужбовців, які в умовах воєнного стану самовільно покинули військову частину або місце несення служби, але добровільно повернулися та висловили готовність виконувати свої обов'язки. Причому йдеться про факультативний спеціальний різновид звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки використано мовну конструкцію «*може* бути звільнена від кримінальної відповідальності». Це означає, що навіть якщо виконані всі умови, визначені ч. 5 ст. 401 КК України, суд має право, але не зобов'язаний звільняти особу від кримінальної відповідальності. Рішення про таке звільнення приймається на розсуд суду з урахуванням обставин справи,

³⁸ Там само.

ступеня суспільної небезпеки вчиненого правопорушення та особи обвинуваченого. У результаті застосування цієї норми частково нівелюється принцип невідворотності покарання за військові кримінальні правопорушення, зокрема за самовільне залишення військової частини або місця служби під час дії воєнного стану. Це викликає дискусії щодо доцільності звільнення від відповідальності військовослужбовців, які, хоча й уперше, але вчинили умисний тяжкий або особливо тяжкий злочин у період воєнного стану. Окрім того, постає питання стосовно реальної можливості застосування цієї норми до тих військовослужбовців, які вчинили дезертирство з метою остаточного ухилення від військової служби. У таких випадках відсутнє добровільне повернення до виконання обов'язків, що може свідчити про неможливість застосування положень ч. 5 ст. 401 КК України до таких осіб.³⁹

Відповідно до передбаченої норми обов'язковою умовою звільнення є наявність письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження особою військової служби. Це положення викликає низку проблем. Так, рішення суду залежить від позиції командира, що може розглядатися як непряме делегування судових функцій, що суперечить принципу індивідуальної юридичної відповідальності, закладеному у ст. 61 Конституції України, відповідно порушується і ст. 124 Конституції України, котра забороняє передавати функції суду іншим особам або органам. Крім того, чітко не визначено, командир якої саме частини має ухвалювати відповідне рішення: тієї, де особа проходила службу до порушення, чи тієї, куди її можуть направити після повернення. Також важливо, що відсутні чіткі критерії, за якими командир має оцінювати можливість продовження служби порушником. Отже, ця норма створює простір для суб'єктивного трактування, що може призводити до неоднозначного застосування закону, оскільки передбачає залежність судового рішення від волі командира частини, належність якої чітко не визначено.⁴⁰

³⁹ Висновок на Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану (реєстраційний № 11322). *Верховна Рада України*. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2442352>.

⁴⁰ Зауваження до Проекту Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану (реєстраційний № 11322). *Верховна Рада України*. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2490429>.

Контрольні завдання і запитання

1. Назвіть специфічні ознаки військових кримінальних правопорушень, що дозволяють відмежувати ці суспільно небезпечні діяння від кримінально протиправних діянь, відповідальність за вчинення яких передбачено в інших розділах Особливої частини КК України.
2. Розкрийте зміст поняття «військова кримінальна протиправність».
3. Розкрийте зміст поняття «військовий правопорядок».
4. Що слід розуміти під поняттям «несення військової служби»?
5. У чому полягає зміст проходження військової служби?
6. Які категорії осіб можуть бути суб'єктами військових кримінальних правопорушень?
7. Розкрийте зміст поняття «військовослужбовець».
8. Хто належить до категорії військовозобов'язаних?
9. Розкрийте зміст поняття «резервісти».
10. Розкрийте особливості кримінальної відповідальності осіб, які не мають статусу військового, за співучасть у військових кримінальних правопорушеннях.

Список джерел

1. Вернидубов І. В., Галай А. О., Туркот М. С. та ін. Правовий poradник учасника бойових дій : довідник / за заг. ред. та вступ. слово О. М. Литвака. Київ : Національна академія прокуратури України, 2015. 106 с.
2. Висновок на Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану (реєстраційний № 11322). *Верховна Рада України*. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2442352>.
3. Військові злочини за законодавством України. Загальні поняття, відмежування понять військовий та воєнний злочин, кримінально-правова характеристика, нормативно-правове забезпечення, особливості правозастосування під час воєнного стану, актуальна судова практика / уклад.: Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков С. В. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 550 с.
4. Зауваження до Проекту Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану (реєстраційний

№ 11322). *Верховна Рада України*. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2490429>.

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

6. Ніколаєнко Т. Б., Омельчук В. А. Кваліфікація кримінальних правопорушень: актуальні проблеми : підруч. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2022. 504 с.

7. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 233/2667/23 від 15 січня 2025 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124487676>.

8. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12 грудня 1991 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>.

9. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

10. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1999 р. № 2066 : постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2004 р. № 1795. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1795-2004-%D0%BF#Text>.

11. Про внесення змін до Указу Президента України від 7 листопада 2001 року № 1053 : Указ Президента України від 27 грудня 2007 р. № 1262/2007. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1262/2007#n12>.

12. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : Закон України від 04 березня 1998 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-вр#top>.

13. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03 квітня 2003 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>.

14. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23 лютого 2006 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text>.

15. Про Державну спеціальну службу транспорту : Закон України від 05 лютого 2004 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text>.

16. Про загальну структуру і чисельність Управління державної охорони України : Закон України від 17 листопада 2005 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3106-15#top>.

17. Про затвердження Інструкції із заходів безпеки під час користування зброєю та боєприпасами військовослужбовцями Національної гвардії України : наказ МВС України від 21 листопада 2022 р. № 756. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1477-22#Text>.

18. Про затвердження Інструкції про організацію обліку, зберігання і

видачі стрілецької зброї та боєприпасів у Збройних Силах України : наказ Міністра оборони України від 29 червня 2005 р. № 359. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0933-05#Text>.

19. Про Збройні Сили України : Закон України від 06 грудня 1991 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.

20. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>.

21. Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>.

22. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10 грудня 2008 р. № 1153/2008. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>.

23. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.

24. Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. та ін. Військові злочини: комент. законодавства / відп. ред. : М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. Київ : Видавництво А.С.К., 2003. 272 с.

25. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с.

Розділ 2

ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ПОРЯДКУ ПІДЛЕГЛОСТІ ТА ВІЙСЬКОВОЇ ЧЕСТІ (ст. ст. 402–406 КК УКРАЇНИ)

2.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 402 КК України «Непокора»

Згідно з ч. 1 ст. 402 КК України у разі відмови від виконання наказу начальника (непідкорення) або умисного невиконання такого наказу особі загрожує покарання у виді: тримання у дисциплінарному батальйоні (до 2 років); службових обмежень (до 2 років); позбавлення волі (до 3 років).

Якщо вищезазначені дії супроводжуються тяжкими наслідками чи вчиняються групою осіб, винним загрожує позбавлення волі на строк від 3 до 7 років. Якщо факт непокори фіксується в умовах особливого періоду (за винятком воєнного стану), покарання може бути у виді позбавлення волі на від 5 до 7 років.

У бойовій обстановці чи в період дії режиму воєнного стану правопорушника за вчинення непокори можуть засудити від 5 до 10 років в'язниці.⁴¹

Суспільна небезпека зазначеного кримінального правопорушення полягає у порушенні прописаних у військових статутах порядків управління (командування) військами, встановлених із метою забезпечення їхньої безперервної боєздатності/боєготовності, або в ускладненні бездоганного виконання завдань, покладених на військові підрозділи та частини.

Основним безпосереднім об'єктом є встановлений порядок виконання наказів в українських військових частинах (формуваннях), який спрямований на забезпечення необхідних під час військової служби відносин військової честі та підпорядкованості. *Додатковим факультативним об'єктом* кримінального правопорушення можуть бути безпека держави, власність, довкілля.⁴²

⁴¹ Відповідальність за непокору. Юридична компанія «Турій і Партнери». URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-nepokoru/>.

⁴² Там само.

Об'єктивна сторона вищезгаданого кримінального правопорушення представлена у 2 формах вини:

- будь-яке навмисне невиконання військових наказів;
- відмова у відкритій формі виконувати накази начальника.

Важливо розуміти кримінально-правове значення відданого наказу. Він завжди повинен мати конкретні межі. Тому неприпустимо розглядати як невиконання наказу невиконання військовослужбовцями загальних службових вимог, визначених в інструкціях, порадниках чи статутах.

Крім того, наказ повинен мати виключно законний характер і не виходити за межі компетенції відповідних посадових осіб. Інакше підлеглий не нестиме кримінальної відповідальності, передбаченої ст. 402 КК України.

Закінченою непокора вважається залежно від форми вчинення, тобто з моменту фактичного невиконання наказу начальства чи відмови від виконання.

Суб'єкт вказаного кримінального правопорушення – військовослужбовці (військовозобов'язані під час проходження зборів), підлеглі щодо начальника, від якого виходив наказ.⁴³

Для *суб'єктивної сторони* аналізованого кримінального правопорушення непокори характерний виключно прямий умисел. Його мотиви загалом не братимуться до уваги під час кваліфікації кримінального правопорушення. Щоправда, у разі невиконання наказу через його протиправний характер особа не нестиме кримінальної відповідальності.

Якщо протиправні ознаки у наказі відсутні, але непокора викликана попередніми нелегальними діями з боку військового керівництва щодо цього підлеглого, тоді питання відповідальності останнього має вирішуватися з урахуванням певних обставин справи.

Щодо психічного ставлення до тяжких наслідків (з огляду на ч. 2 ст. 402 КК України), то для цього кримінального правопорушення характерна виключно необережна форма вини.

Основні кваліфікуючі ознаки: 1) наявність тяжких наслідків; 2) вчинення групою осіб.

До особливо кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення за ст. 402 КК України відносять скоєння його у бойовій обстановці або в умовах дії режиму воєнного стану.⁴⁴

Згідно з приміткою до ст. 402 КК України під *бойовою*

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само.

обстановкою в розділі XIX КК України слід розуміти обстановку наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою.

Бойова обстановка може виникнути й у мирний час (при порушенні недоторканності морських/повітряних українських просторів, у ході ліквідації прикордонних конфліктів).

Згідно з нормами українського законодавства з-поміж головних завдань забезпечення військової безпеки у мирний час є й такі, як, наприклад, запобігання різноманітним посяганням та провокаціям на державний суверенітет.

Важливо пам'ятати, що ознаки «вчинення кримінального правопорушення у бойовій обстановці» та «вчинення кримінального правопорушення у режимі воєнного часу» не будуть застосовуватись у ході кваліфікації кримінальних правопорушень, що їх вчинили військовослужбовці миротворчих українських контингентів у процесі несення служби на території цих контингентів. Це пов'язане з тим, що Верховною Радою України не оголошується стан війни з жодною з країн, де дислокуються такі контингенти. У вищезазначених випадках також не може бути військових нападів на українську державу.⁴⁵

Що стосується запобіжних заходів, то, як правило, слідчі ДБР просять обрати запобіжні заходи для військових у виді тримання під вартою. При вирішенні питання щодо обрання запобіжного заходу:⁴⁶

- суд повинен встановити наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним кримінального правопорушення. При цьому при перевірці обґрунтованості підозри суд може перевірити посилення захисників на нечітке формулювання бойового завдання;

- має бути врахована наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, оскільки тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України;

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

– суд перевіряє характеристику особи, міцність соціальних зв'язків (чи одружений, чи має дітей), репутацію, майновий стан тощо.

Суд може обрати й інші запобіжні заходи, зокрема особисте зобов'язання, домашній арешт, поруку, заставу (розміри встановлюються судом зважаючи на розмір грошового забезпечення).

Необхідно зазначити, що для встановлення прямого умислу на вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України слід з'ясувати, чи усвідомлює особа суспільно небезпечний характер свого діяння (інтелектуальна ознака умислу) і чи бажає вчинити таке суспільно-небезпечне діяння (вольова ознака умислу)

Наприклад: 15 травня 2023 року Костянтинівський міськрайонний суд Донецької області, «розглянувши у закритому судовому засіданні в режимі відеоконференції кримінальне провадження, внесене до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 62022050010001491 від 17 жовтня 2022 р. по обвинуваченню ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_1, уродженця м. Овруч, Житомирської області, громадянина України, з середньою освітою, військовослужбовця військової служби за призивом під час мобілізації на особливий період, старшого стрільця 2 механізованого відділення 1 механізованого взводу 8 механізованої роти 3 механізованого батальйону військової частини НОМЕР_1, старшого солдата, який зареєстрований та проживає за адресою: АДРЕСА_1, раніше не судимий, у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України, встановив:

Органом досудового розслідування ОСОБА_5 обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України, непокорі, тобто відкритої відмови виконати наказ начальника, вчиненої в умовах воєнного стану за таких обставин.

ОСОБА_5 є військовослужбовцем військової служби за призивом під час мобілізації на особливий період та, проходячи її на посаді старшого стрільця 2 механізованого відділення 1 механізованого взводу 8 механізованої роти 3 механізованого батальйону військової частини НОМЕР_1, в порушення вимог ст. ст. 17, 65, Конституції України, ст. 17 Закону України «Про оборону України», ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», ст. ст. 6, 11, 16, 28, 29, 30-32, 35-37, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. ст. 3, 4, 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, діючи з прямим умислом, в умовах воєнного стану, з мотивів небажання виконувати свій конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України у безпосередньому зіткненні з

противником, 17.10.2022, близько 12 год. 32 хв., перебуваючи за місцем тимчасової дислокації військової частини НОМЕР_1 у населеному пункті АДРЕСА_2, отримавши законний усний наказ свого прямого начальника – командира 8 механізованої роти 3 механізованого батальйону військової частини НОМЕР_1 капітана ОСОБА_7, виданий на підставі бойового розпорядження № 7 від 16.10.2022, складеного ОСОБА_7 на підставі письмового бойового розпорядження командира військової частини НОМЕР_1 № 249 ДСК ОКП від 16.10.2022 про необхідність висування на взводний опорний пункт «ІНФОРМАЦІЯ_6» для його підсилення та оборони, розташованого неподалік АДРЕСА_3 із завданням не допустити прориву противника на вказаному напрямку, відкрито відмовився виконати зазначений наказ начальника, чим підірвав бойову готовність та боєздатність підрозділу, що могло призвести до прориву російсько-окупаційними військами оборони Збройних Сил України на зазначеній ділянці оборони.

Допитаний в судовому засіданні обвинувачений ОСОБА_5 свою вину в скоєнні інкримінованого кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України, не визнав повністю і вказав, що будь-якого кримінального правопорушення він не вчиняв, злочинного умислу не мав, за станом здоров'я потребував медичної допомоги, бажав отримати відповідне лікування і тоді продовжувати виконувати бойові розпорядження.

Пояснив, що 17 жовтня 2022 року до обіду, можливо об 11 годині, приїхав командир ОСОБА_8, зачитав з аркуша наказ. Суть оголошеного наказу для нього була зрозумілою, потрібно було висунутись на опорний пункт «ІНФОРМАЦІЯ_6», перебувати там і стримувати противника. Після цього запитав, хто і з яких причин відмовляється його виконувати. Із 8 військовослужбовців, присутніх при оголошенні наказу, 4 відмовились від його виконання, у тому числі і він, за станом здоров'я. Командир особисто підходив до кожного, щоб з'ясувати причину відмови виконувати наказ. Він сказав, що відмовляється виконувати наказ за станом здоров'я, йому завадив виконувати наказ зубний біль та напухла щока. Те, що у нього проблеми з зубами, командуванню було відомо і до оголошення наказу. Вважає, що на той час у нього були поважні підстави для невиконання наказу. Йому відомо, що замість нього хтось із інших військовослужбовців направився виконувати наказ. Тих, хто не виконав наказ, відвезли до ДБР та допитували. Якби тоді у нього не болів зуб, він би виконав оголошений наказ. Раніше, з 2016 по 2019 рік, у нього був контракт, він проходив службу у батальйоні «Донбас». Після мобілізації військову службу він проходить з 25 лютого 2022 року у 8 роті ВЧ НОМЕР_1 на посаді

старшого стрільця. З положеннями Статуту ЗСУ обізнаний, раніше з його боку відмови від виконання бойового розпорядження не було. Йому було відомо, що за відмову від виконання наказу командира передбачена кримінальна відповідальність. Виконувати бойове розпорядження він не з'якався. Про свої дії не жалкує і провину не визнає.

Зазначив, що перед цим бойовим розпорядженням виконував попереднє, перебував у Зайцевому, останні 3 дні на холоді під дощем і без теплих речей. З ОСОБА_9 вивели 30 вересня 2022 р., приїхали в с. Дачне Костянтинівського району, після чого у нього почали боліти зуби. Доповів командуванню, що у нього немає теплих речей, оскільки вони залишились на позиціях. З приводу зубного болю він звертався до взводного, той давав йому пігулки, коли пігулки не допомагали, кололи уколи. Потім взводний сказав, що ліміт ліків вичерпаний, бо похолодало і всі почали хворіти, і щоб він купував ліки за власний рахунок.

Повідомив, що його з групою військовослужбовців возили для проходження ВЛК в м. Добропілля, там знаходились тиждень без одного дня. В Добропіллі приблизно 13 числа звертався до приватного стоматолога, лікар зробив огляд та записав, що потрібно зробити протезування та лікування зубів, сказав знеболювати та порадив пігулки. Додав, що за висновком ВЛК придатний, але здоровий та придатний це різні речі.

До Костянтинівки повернулись вже 14 чи 15 жовтня 2022 року, потім щока почала припухати, зуб болів сильніше. З часом знеболювальні вже не допомагали, зуб почав кришитись, зубний біль був такої сили, що хотілось покінчити життя самогубством, не міг спати ночами. В Костянтинівці звернувся до взводного лікаря, нині вже покійного ОСОБА_13, він давав йому пігулки, але вони не допомагали, а потім колов уколи. В Костянтинівці до приватного стоматолога не звертався, оскільки є військовослужбовцем і в обхід командування самотійно пересуватись по місту не міг. Зі своєю проблемою звертався до медика роти, той направив до медичної частини Костянтинівки, в медичній частині очікував стоматолога з ранку до 16.00, але тоді сталося ЧП під Бахмутом і лікарі були на виїзді, допомогу йому так і не надали, це було за день до його арешту. Про звернення за медичною допомогою вносились дані до зошитів в медичній роті.

Додав, що проблему з зубним болем вирішив лише під час перебування на гауптвахті. Після 18 жовтня 2022 року він звернувся до медиків гауптвахти з проханням відвезти до зубного лікаря, однак одного не везуть, тому прийшлося чекати, поки збереться група. З метою знеболити зубний біль звертався до медичної частини з

приводу отримання знеболювального, йому надавали таблетки, а потім й уколи робили. Інформацію про отримання ліків та уколів вносили до медичного журналу гауптвахти. В період з 18 по 30 жовтня 2022 року, точної дати не пам'ятає, його відвезли до державного стоматолога (1 поверх багатоповерхівки в м. Павлоград) і видалили зуб, який у нього болів (права сторона, нижній кореневий зуб). Після видалення зубу через два тижні їздив в ту ж лікарню на пломбування іншого зубу.

Позиція обвинувачення: Прокурор вважав доведеним в судовому засіданні, що ОСОБА_5 вчинив умисне тяжке кримінальне правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби, а саме вчинив непокору – відкрити відмову виконати наказ начальника, вчинену в умовах воєнного стану, тобто кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 402 КК України. Під час судового розгляду обвинувачений ОСОБА_5 провини не визнав, але в судовому засіданні дослідженими письмовими доказами та допитаними свідками доведено вину обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України. Відповіді, надані начальником гауптвахти, свідчать про те, що медична допомога з приводу зубного болю ОСОБА_5 не надавалась, оскільки ОСОБА_15 не скаржився на стан здоров'я. Разом з цим прокурор зазначив, може, й мало місце захворювання зубу, проте такий стан здоров'я не перешкоджував виконати бойове розпорядження.

На підставі викладеного просив ОСОБА_5 визнати винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України, та призначити йому покарання у виді позбавлення волі строком на 8 років.

З позиції сторони захисту: обвинувачений зазначив, що не вчиняв кримінального правопорушення, ніколи проти командира не заперечував, військовослужбовцем є з 2016 року, неодноразово виконував бойові розпорядження, зачитане бойове розпорядження від інших нічим не відрізнялось, а тому не злякався, не мав наміру ухилятися від виконання наказу командира, як про це зазначив прокурор. Однак на час оголошення бойового розпорядження потребував медичної допомоги, яку не отримав напередодні та й в день оголошення наказу, тому що його відвезли до ДБР, замість стоматологічної лікарні. Свою придатність до служби не заперечував, навіть, навпаки, зазначив, що за час перебування на гауптвахті отримав належне лікування, зуб видалений, бажає служити, захищати країну разом з хлопцями, не бачить підстав перебувати під вартою.

Захисник стверджував, що в діях обвинуваченого відсутній

склад інкримінованого йому кримінального правопорушення, а прокурором не доведено протилежного на підставі достатніх, належних і допустимих доказів поза розумним сумнівом.

Відсутність складу інкримінованого обвинуваченому злочину сторона захисту обґрунтовувала тим, що прийняте рішення про відмову виконати бойове розпорядження мотивоване тим, що за станом здоров'я ОСОБА_5 потребував надання медичної допомоги лікаря стоматолога, яка йому не була надана. Обвинувачений зазначив, що напередодні у нього напухла щока, сильно болів зуб, не міг нормально розмовляти, та зуби тривалий час його турбували, він знаходився під дією знеболювальних препаратів та потребував фахової медичної допомоги. Отримав цю допомогу лише на гауптвахті, зуб, який його турбував, був видалений, інший запломбований. Крім того, допитані в судовому засіданні свідки ОСОБА_8, ОСОБА_22, ОСОБА_25 підтвердили факт відмови саме через зубний біль, а також те, що в подальшому ОСОБА_15 одразу повезли до ДБР, обставини стану здоров'я обвинуваченого не були перевірені. Також командир повідомив про відсутність лікаря стоматолога під час проходження ВЛК в м. Добропілля. З виписки стоматологічної поліклініки в м. Павлоград вбачається, що мало місце хронічне захворювання певного зуба, що свідчить про тривалість зубного болю. Зважаючи на викладене, захисник просив суд ухвалити виправдувальний вирок щодо ОСОБА_5.

Водночас надане стороною обвинувачення Бойове розпорядження командира танкового батальйону № ІНФОРМАЦІЯ_8 – Іванівське 12.30 12.10.2022 командирам 3 танкової роти, 8 механізованої роти здійснити висування ЗВРез в район Курдюмівка та провести штурмові дії по відновленню втраченого положення по ВОП «Лузер», організувати взаємодію з командиром 1 мб, мпб щодо порядку виконання, порядку вогневого ураження, взаємного розпізнавання (а.с. 103) – жодним чином не стосуються обставин, що входять до предмета доказування у даній справі, тобто є неналежним доказом. У ході дослідження вказаного розпорядження судом встановлено, що цей документ не містить будь-яких відомостей, які б підтверджували чи спростовували обставини, що підлягають доказуванню у цьому кримінальному провадженні.

Щодо недопустимості окремих доказів. Надана стороною обвинувачення відповідь командира в/ч НОМЕР_1 №10448 від 01.11.2022 на запит ТУ ДБР в м. Краматорськ містить правову оцінку вчиненому ОСОБА_5 діяння. Командир військової частини НОМЕР_1 у відповіді фактично встановлює кримінально значущі ознаки інкримінованого обвинуваченому злочину та констатує про

вчинення ОСОБА_5 злочину, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України.

Проте кваліфікація дій обвинуваченого не може відбуватись на підставі відповіді командира військової частини, натомість таким повноваженням наділений виключно суд, який на підставі повного і всебічного дослідження сукупності наданих йому доказів вирішує питання про узгодженість викладених в обвинувальному акті фактичних обставин справи із запропонованою прокурором правовою кваліфікацією вчиненого діяння.

За таких обставин вказана відповідь командира в/ч НОМЕР_1 № 10448 від 01.11.2022 на запит ТУ ДБР в м. Краматорськ не може бути врахована судом в якості доказу на підтвердження обставин, що підлягають встановленню у цьому кримінальному провадженні.

Надаючи оцінку письмовим поясненням ОСОБА_21, ОСОБА_18, ОСОБА_7 про те, що вони були свідками о 12.00 год. 17.10.2022 в м. Костянтинівка під час доведення бойового розпорядження № 249 ДСК/ОКП командира ІНФОРМАЦІЯ_7 від 16.10.2022, після доведення наказу чотири військовослужбовці, а саме ОСОБА_31, ОСОБА_28, ОСОБА_5, ОСОБА_32, відмовились виконувати наказ (а.с. 86-88), суд дійшов висновку про те, що вони є недопустимими доказами, оскільки ці пояснення надані на досудовому слідстві.

Таким чином, для вирішення питання про доведеність вини особи поза розумним сумнівом, враховуючи формулювання та межі пред'явленого обвинувачення, а також диспозицію ч. 4 ст. 402 КК України, яка передбачає відповідальність за інкримінований ОСОБА_5 злочин, суд має надати відповіді на такі питання:

- 1) Чи є ОСОБА_5 суб'єктом інкримінованого йому злочину?
- 2) Чи наявні у діях ОСОБА_5 ознаки об'єктивної сторони складу інкримінованого йому злочину?
- 3) Чи наявні у діях ОСОБА_5 ознаки суб'єктивної сторони складу інкримінованого йому злочину?
- 4) Чи відповідає об'єкт посягання ознакам безпосереднього об'єкту інкримінованого обвинуваченому злочину?

Лише надання ствердних відповідей на кожне з цих питань, із посиланням на сукупність належних, допустимих, достовірних і взаємопов'язаних доказів, свідчитиме про наявність в діях обвинуваченого усіх ознак складу злочину, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України, а отже і про достатність підстав для визнання його винним.

Водночас надання негативної відповіді хоча б на одне з вказаних вище питань свідчитиме про недоведеність наявності в діях обвинуваченого складу інкримінованого йому злочину і стане підставою для його виправдання.

1) Чи є ОСОБА_5 суб'єктом інкримінованого йому злочину?

Суб'єктом злочину можуть бути військовослужбовець чи військовозобов'язаний під час проходження зборів, які за своїм службовим становищем чи військовим званням є підлеглими начальнику, що віддав наказ.

Відповідно до ст. 28 Статуту ЗСУ єдиноначальність є одним із принципів будівництва і керівництва Збройними Силами України і полягає в: наділенні командира (начальника) всією повнотою розпорядчої влади стосовно підлеглих і покладенні на нього персональної відповідальності перед державою за всі сторони життя та діяльності військової частини, підрозділу і кожного військовослужбовця; наданні командирові (начальникові) права одноособово приймати рішення, віддавати накази; забезпеченні виконання зазначених рішень (наказів), виходячи із всебічної оцінки обстановки та керуючись вимогами законів і статутів Збройних Сил України.

За приписами ст. ст. 29–31 Статуту ЗСУ за своїм службовим становищем і військовим званням військовослужбовці можуть бути начальниками або підлеглими стосовно інших військовослужбовців. Начальник має право віддавати підлеглому накази і зобов'язаний перевіряти їх виконання. Підлеглий зобов'язаний беззастережно виконувати накази начальника, крім випадків віддання явно злочинного наказу, і ставитися до нього з повагою. Начальники, яким військовослужбовці підпорядковані за службою, у тому числі і тимчасово, є прямими начальниками для цих військовослужбовців. Найближчий до підлеглого прямий начальник є безпосереднім начальником.

Судом встановлено, що на момент вчинення інкримінованого злочину обвинувачений ОСОБА_5 є військовослужбовцем військової частини НОМЕР_1 та підлеглим стосовно капітана ОСОБА_7, а отже, є суб'єктом злочину, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України.

2) Чи наявні у діях ОСОБА_5 ознаки об'єктивної сторони складу інкримінованого йому злочину?

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України, полягає у відкритій відмові виконати наказ начальника (непокори) або в іншому умисному невиконанні наказу, вчинений в умовах воєнного стану. Відкрита відмова від виконання наказу визначає найбільш зухвалу форму невиконання. При такій непокорі підлеглий у категоричній формі усно або письмово заявляє, що він виконувати наказ не буде.

Тож, вирішуючи питання щодо наявності в його діях ознак об'єктивної сторони інкримінованого злочину, суду необхідно надати відповідь на таке питання: «Чи здійснив обвинувачений

відкрито відмову від виконання наказу командира в умовах воєнного стану?».

Надаючи відповідь на це питання, суд виходить з того, що матеріалами кримінального провадження встановлено та не оспорується й стороною захисту, що після шикування військовослужбовців та віддання наказу командир вказав зробити крок вперед з шеренги тим військовим, які відмовляються виконати наказ, і пояснити причину відмови. ОСОБА_5 зробив крок вперед на підтвердження відмови виконати наказ та пояснив свою відмову виконати бойове розпорядження станом здоров'я, бо потребував лікування у стоматолога.

За таких обставин суд констатує в діях ОСОБА_5 наявність ознак об'єктивної сторони інкримінованого йому злочину за ч. 4 ст. 402 КК України.

3) Чи наявні у діях ОСОБА_5 ознаки суб'єктивної сторони складу інкримінованого йому злочину?

Сторона обвинувачення стверджує, що обвинувачений ОСОБА_5 в порушення ст. ст. 17, 65 Конституції України, ст. 17 Закону України «Про оборону України», ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», ст. ст. 6, 11, 16, 28, 29, 31, 32, 35, 36, 37, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, діючи з прямим умислом, в умовах воєнного стану з мотивів небажання виконувати свій конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни відкрито відмовився виконати наказ начальника, чим підірвав бойову готовність та боєздатність підрозділу, що могло призвести до прориву російсько-окупаційними військами оборони Збройних Сил України на зазначеній ділянці.

Разом з цим ст. 17 Конституції України передбачено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності. Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

За приписами ст. 65 Конституції України захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

Статтею 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» передбачено, що військовий обов'язок устанавлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення (далі – Збройні Сили України та інші військові формування), посади в яких комплектуються військовослужбовцями.

Стаття 6 Статуту ЗСУ передбачає, що внутрішня служба здійснюється з метою підтримання у військовій частині порядку та військової дисципліни, належного морально-психологічного стану, які забезпечують постійну бойову готовність та якісне навчання особового складу, збереження здоров'я військовослужбовців, організоване виконання інших завдань. Вимоги цього Статуту зобов'язаний знати й сумлінно виконувати кожен військовослужбовець.

Стаття 11 Статуту визначає загальні обов'язки військовослужбовця, серед них необхідність виконання завдань оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, а також завдань, визначених міжнародними зобов'язаннями України, покладає на військовослужбовців такі обов'язки: свято і непорушно додержуватися Конституції України та законів України, Військової присяги, віддано служити Українському народові, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок; бути хоробрим, ініціативним і дисциплінованим; беззастережно виконувати накази командирів (начальників) і захищати їх у бою, як святиню оберігати Бойовий Прапор своєї частини; постійно підвищувати рівень військових професійних знань, вдосконалювати свою виучку і майстерність, знати та виконувати свої обов'язки та додержуватися вимог статутів Збройних Сил України; знати й утримувати в готовності до застосування закріплене озброєння, бойову та іншу техніку, берегти державне майно; дорожити бойовою славою Збройних Сил України та своєї військової частини, честю і гідністю військовослужбовця Збройних Сил України; поважати бойові та військові традиції, допомагати іншим військовослужбовцям, що перебувають у небезпеці, стримувати їх від вчинення протиправних дій, поважати честь і гідність кожної людини; бути пильним, суворо зберігати державну таємницю; вести бойові дії ініціативно, наполегливо, до повного виконання

поставленого завдання; виявляти повагу до командирів (начальників) і старших за військовим званням, сприяти їм у підтриманні порядку і дисципліни; додержуватися правил військового вітання, ввічливості й поведінки військовослужбовців, завжди бути одягненим за формою, чисто й охайно.

Кожний військовослужбовець зобов'язаний виконувати службові обов'язки, що визначають обсяг виконання завдань, доручених йому за посадою. Ці обов'язки визначаються статутами Збройних Сил України, а також відповідними посібниками, порадами, положеннями, інструкціями (стаття 16 Статуту).

Статті 28-32 Статуту визначають відносини єдиноначальності та підлеглості у Збройних Силах України.

Положенням ст. 37 Статуту ЗСУ передбачені дії військовослужбовця після отримання наказу. Рядовий (матрос) у мирний і воєнний час відповідає за точне та вчасне виконання покладених на нього обов'язків і поставлених йому завдань, а також за утримання своєї зброї та дорученої техніки у справному стані, за збереження виданого йому майна. Рядовий (матрос) підпорядковується командирові відділення. Рядовий (матрос) зобов'язаний: сумлінно вивчати військову справу, зразково виконувати свої службові обов'язки, засвоювати все, чого навчають командири (начальники), та бути готовим до виконання завдань, пов'язаних із захистом Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. (ст. ст. 127, 128 Статуту).

Оцінюючи позицію прокурора, суд враховує, що з суб'єктивної сторони злочин, передбачений ч. 4 ст.402 КК України, може бути вчинений лише з прямим умислом. Прямий умисел у злочинах з формальним складом (яким є інкримінований обвинуваченому злочин) характеризується психічним ставленням виключно до діяння.

Тож для встановлення прямого умислу на вчинення злочину з формальним складом слід з'ясувати, чи усвідомлює особа суспільно небезпечний характер свого діяння (інтелектуальна ознака умислу) і чи бажає вчинити таке суспільно-небезпечне діяння (вольова ознака умислу).

Дослідивши надані суду матеріали, проаналізувавши позиції сторін, заслухавши показання свідків та обвинуваченого, суд приходить до таких висновків.

Судом не встановлено підстав, які б вказували на те, що обвинувачений ОСОБА_5 відмовився виконати бойове розпорядження в порушення ст. ст. 17, 65 Конституції України, ст. 17 Закону України «Про оборону України», ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», ст. ст. 6, 11, 16, 28, 29, 31,

32, 35, 36, 37, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України з мотивів небажання виконати свій конституційний обов'язок щодо захисту держави, оскільки з дотриманням Конституції та Статуту, перебуваючи на військовій службі, здійснював оборону України, починаючи з часу його мобілізації, неодноразово виконував бойові завдання, мотивом невиконання наказу 17 жовтня 2022 року був незадовільний стан здоров'я, а саме напухла щока та зубний біль, які впливали на його працездатність, боєготовність у фізичному розумінні.

Як встановлено в судовому засіданні з відеозапису, на якому командир зачитував наказ, ОСОБА_5 зазначив на причину невиконання наказу – напухла щока, зубний біль та ненадання напередодні медичної допомоги через відсутність на день його звернення у медичній роті лікарів. Отже, військовослужбовець діяв відповідно до ст. 254 Статуту ЗСУ, за приписами якої військовослужбовці зобов'язані негайно повідомити про захворювання безпосередньому начальникові, який зобов'язаний направити хворого до медичного пункту частини. Амбулаторний прийом проводиться в медичному пункті військової частини лікарем (фельдшером) у години, встановлені розпорядком дня військової частини. Військовослужбовці, які захворіли раптово або дістали травму, направляються до медичного пункту частини негайно, у будь-який час доби.

Суд звертає увагу, що Статут внутрішньої служби Збройних Сил України (далі – Статут) визначає загальні права та обов'язки військовослужбовців Збройних Сил України і їх взаємовідносини, обов'язки основних посадових осіб полку і його підрозділів, правила внутрішнього порядку у військовій частині та її підрозділах. Статутом керуються всі військові частини, кораблі, управління, штаби, організації, установи і військові навчальні заклади Збройних Сил України (далі – військові частини). Обов'язки посадових осіб, не зазначені в цьому Статуті, визначаються відповідними порадами та положеннями.

Згідно зі ст. 9 Статуту військовослужбовці Збройних Сил України, якими можуть бути лише громадяни України, мають права й свободи громадян України з урахуванням особливостей, що визначаються Конституцією України, законами України з військових питань, статутами Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами.

Відповідно до ст. ст. 14, 18 Статуту із службових та особистих питань військовослужбовець повинен звертатися до свого безпосереднього начальника, а якщо він не може їх вирішити – до наступного прямого начальника. Військовослужбовці перебувають

під захистом держави і мають усю повноту прав і свобод, закріплених Конституцією України.

Разом з цим ст. 58 Статуту передбачені обов'язки командирів (начальників): виявляти чуйність та бути уважним до підлеглих, поєднувати вимогливість і принциповість з повагою до їх честі і гідності, вникати в проблеми їх побуту, забезпечувати соціальну та правову захищеність, у разі необхідності клопотати за них перед старшими командирами (начальниками); знати потреби і запити особового складу, приймати рішення за його заявами, скаргами та іншими зверненнями; організовувати своєчасну видачу всіх видів забезпечення та перевіряти його повноту; організовувати культурно-освітню роботу, створювати умови для зміцнення здоров'я та фізичного розвитку.

З наданих суду матеріалів, а саме довідки військово-лікарської комісії № 2058 від 13 жовтня 2022 р., вбачається наявність у ОСОБА_5 захворювання – медіальний прикус, часткова адентія верхньої та нижньої щелепи.

Відповідно до довідника захворювань адентія – захворювання з області стоматології, які характеризується повною або частковою відсутністю зубного ряду (повна і часткова адентія). Адентія може бути як вродженою, так і придбаною протягом життя. Дане захворювання надає сильний дискомфорт у повсякденному житті, призводить до западання губ, формування неправильного прикусу і атрофії щелеп, тому адентія потребує серйозного стоматологічного лікування.

Також в ході допиту у судовому засіданні 30 січня 2023 року свідок ОСОБА_7 підтвердив, що ОСОБА_5 тривожив зубний біль, додав, що обвинувачений раніше виконував бойові розпорядження, цей раз відмовився виконувати вперше, саме через хворобу зубів. Свідок ОСОБА_22 в судовому засіданні 21 лютого 2023 року показав, що ОСОБА_15 раніше (до оголошення наказу) скаржився на зубний біль та температуру, тому був відправлений до медичної роти, проте медичної допомоги не отримав. Про такий стан здоров'я ОСОБА_15 свідок ОСОБА_22 командира не повідомляв, на час відмови виконати бойове розпорядження у ОСОБА_15 була напухла щока. Повідомив, що провів разом з М. 5 днів, супроводжував військових, серед яких був і ОСОБА_15, до м. Добропілля на проходження ВЛК. Серед лікарів ВЛК в м. Добропілля на час проходження огляду ОСОБА_5 стоматолога не було. ОСОБА_22 зазначив, що запропонував ОСОБА_15 сходити до приватного стоматолога та зробити огляд зубів, що ОСОБА_15 і зробив. Після огляду лікар стоматолог надав рекомендації щодо лікування та протезування, однак довідка лікаря не мала печатки, тому, як йому

відомо, не була врахована під час ВЛК.

Під час судового засідання задоволено клопотання обвинуваченого щодо витребування медичних документів з гауптвахти щодо хвороби зубів. Так, начальник гауптвахти повідомив, що 25 жовтня 2022 року останній був направлений до лікаря стоматолога в м. Павлоград та отримав консультацію, 7 листопада 2022 року було повторно надано медичну допомогу. З медичної документації, наданої лікарнею, встановлено, що ОСОБА_15 24.10.2022 року видалено зуб.

Більшість допитаних в ході судового розгляду свідків вказали, що відмова М. виконати бойове розпорядження мотивована незадовільним станом здоров'я, хворобою зубів.

Вказане свідчить про те, що дії обвинуваченого ОСОБА_5 спрямовані на реалізацію соціальних прав військовослужбовця, а саме на отримання медичної допомоги, здійснені обвинуваченим виходячи не з власних злочинних намірів, а виключно хворобливого стану здоров'я.

При цьому жоден зі свідків не повідомив суду відомостей, які змогли б прямо чи непрямо підтвердити версію прокурора про злочинний умисел обвинуваченого на небажання виконувати свій конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни, і будь-якими іншими доказами такий намір також не підтверджується.

Проте хворобливий стан здоров'я обвинуваченого ОСОБА_5 не був перевірений ані командуванням частини, ані правоохоронними органами, які були обізнані про причини відмови виконати бойовий наказ, виходячи з відеозапису його оголошення. Разом з цим допитаний в судовому засіданні командир ОСОБА_8 сказав про те, що теоретично напухлої щоки військовослужбовця було достатньо для того, щоб направити його до медичного пункту, однак медичний пункт на той час виконував бойове розпорядження. Такі дії командира свідчать про те, що він не здійснив заходів щодо надання медичної допомоги ОСОБА_5, не пересвідчився, що військовий міг за станом здоров'я виконувати наказ, проте направив до правоохоронних органів ДБР.

З огляду на вищевикладене не прослідковується злочинного наміру (бажання) обвинуваченого ухилитись від виконання свого обов'язку щодо захисту Вітчизни у безпосередньому зіткненні з противником в умовах воєнного стану, а тому суд констатує відсутність ознак суб'єктивної сторони складу інкримінованого ОСОБА_5 злочину.

4) Чи відповідає об'єкт посягання ознакам безпосереднього

об'єкту інкримінованого обвинуваченому злочину?

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України, є порядок виконання у військових формуваннях України наказів, який забезпечує необхідні в умовах військової служби відносини підлеглості та військової честі.

Положеннями ст. 37 Статуту ЗСУ передбачені дії: військовослужбовець після отримання наказу відповідає «Слухаюсь» і далі виконує його. Для того щоб переконатися, чи правильно підлеглий зрозумів відданий наказ, командир (начальник) може зажадати від нього стисло передати зміст наказу. Підлеглий має право звернутися до командира (начальника) з проханням уточнити наказ. Військовослужбовець зобов'язаний неухильно виконати відданий йому наказ у зазначений термін. Про виконання або невиконання наказу військовослужбовець зобов'язаний доповісти командирові (начальникові), який віддав наказ, і своєму безпосередньому командирові (начальникові), а також вказати причини невиконання наказу або його несвоєчасного (неповного) виконання. Якщо військовослужбовець розуміє, що він неспроможний виконати наказ своєчасно та у повному обсязі, він про це зобов'язаний доповісти вищезазначеним особам негайно.

Отже, зібраними по справі доказами доведено, що ОСОБА_5, отримавши наказ командира, доповів про неможливість його виконання та вказав поважну причину невиконання вказаного наказу безпосередньо керівнику, не порушував відносин підлеглості та військової честі, навіть попросив вибачення у командира при повідомленні про хворобу зубу. Такі дії обвинуваченого ОСОБА_5 не ставлять під загрозу охоронюваний цією нормою об'єкт.

Таким чином, отримавши на два з поставлених вище питань негативну відповідь, суд дійшов висновку про відсутність в діях обвинуваченого ОСОБА_5 усіх ознак складу інкримінованого йому злочину, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України.

Висновок суду щодо винуватості ОСОБА_5. За змістом ст. 2 КК України, особа може бути визнана винною лише, якщо буде доведено, що нею вчинено суспільно небезпечне діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України підставою для закриття кримінального провадження є встановлення відсутності в діянні особи складу кримінального правопорушення.

Згідно з абз. 1 ч. 7 ст. 284 КПК України, якщо обставини, передбачені, зокрема, вказаним п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України, виявляються під час судового розгляду, суд зобов'язаний ухвалити

виправдувальний вирок.

Так само і за змістом положень абз. 2 ч. 1 ст. 373 КПК України, у випадку встановлення підстави для закриття, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України, суд ухвалює виправдувальний вирок.

Отже, судом встановлено відсутність в діях обвинуваченого обов'язкових елементів складу злочину, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України, а саме – суб'єктивної сторони та об'єкту злочину, суд, керуючись вказаними вище положеннями КПК України, визнає обвинуваченого ОСОБА_5 невинуватим у вчиненні інкримінованого йому злочину.

Вирішення інших питань. Витрати, пов'язані з проведенням судових експертиз, та речові докази по кримінальному провадженню відсутні.

Відповідно до протоколу затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, 17 жовтня 2022 року о 14 годині 20 хвилин затримано ОСОБА_5 за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України. Ухвалою слідчого судді Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 19 жовтня 2022 року щодо ОСОБА_5 обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою в умовах гауптвахти, який був продовжений під час судового розгляду.

Враховуючи, що суд дійшов висновку про виправдання обвинуваченого, застосований стосовно обвинуваченого запобіжний захід у виді тримання під вартою в умовах гауптвахти підлягає скасуванню, а обвинувачений – звільненню з-під варти негайно.

На підставі викладеного та керуючись ст. ст. 284, 368, 373-376 КПК України, суд ухвалив: ОСОБА_5 визнати невинуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 402 КК України, та виправдати у зв'язку з відсутністю у його діях складу кримінального правопорушення.

Запобіжний захід ОСОБА_5 у вигляді тримання під вартою на умовах гауптвахти скасувати та звільнити з-під варти негайно». ⁴⁷

⁴⁷ Вирок Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області у справі № 233/2394/22 від 15.05.2023. *ZakonOnline*. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/110861932>.

2.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 403 КК України «Невиконання наказу»

Встановлення та розслідування військових кримінальних правопорушень є складним і багатограним завданням, що потребує глибокого аналізу фактів і юридичної кваліфікації дій.

Невиконання наказу – це серйозне порушення військової дисципліни. Навіть якщо воно вчинене необережно, наслідки можуть бути вельми тяжкими. Важливо розуміти, що невиконання наказу – це не просто відкрита відмова підкорятися. Воно може виявлятися у формі пасивного опору, недбалого ставлення до обов'язків, нерозуміння або навіть банальної забудькуватості. Ключова відмінність від прямої непокори – відсутність явної, декларованої відмови виконати розпорядження. Однак це не робить невиконання наказу менш небезпечним. Обтяжуючі обставини – воєнна обстановка, ризик для життя і здоров'я інших військовослужбовців, потенційна шкода для виконання бойового завдання – значно збільшують ступінь відповідальності.

Особливу складність становить розслідування випадків невиконання наказу, відповідальність за яке закріплена у ст. 403 КК України. Часто це правопорушення плутають із непокорою (ст. 402 КК України), що призводить до некоректної кваліфікації та, як наслідок, до неправомірного покарання. Ключовим моментом у проведенні розслідування стає чітке розмежування цих двох складів кримінального правопорушення. Різниця між невиконанням наказу (ст. 403 КК України) та непокорою (ст. 402 КК України): непокору (ст. 402 КК України) слід вважати закінченим кримінальним правопорушенням із моменту відкритої відмови виконати наказ або з моменту навмисного його невиконання, незалежно від настання наслідків.⁴⁸ Тому дуже важливо під час розслідування цієї категорії військових кримінальних правопорушень виключити ознаки непокори, закріплені у ч. 1 ст. 402 КК України. Зазначимо, що особі за непокору військовому командиру/начальнику загрожує суворіша відповідальність, ніж за відмову виконувати наказ.⁴⁹

⁴⁸ Стаття 402. Непокора. *Мего-Інфо – Юридичний портал № 1*. URL : <http://mego.info/матеріал/стаття-402-непокора>.

⁴⁹ Відповідальність за невиконання наказу. *Юридична компанія «Турій і Партнери»*. URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-nevikonannya-nakazu/>.

Кримінальна відповідальність за невиконання наказу передбачена ст. 403 КК України, що визначає покарання у санкціях трьох частин. Отже, невиконання наказу начальника, вчинене за відсутності ознак, зазначених у ч. 1 ст. 402 КК України, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, карається: службовим обмеженням на строк до двох років; триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року; позбавленням волі на строк до двох років.

У разі якщо те саме діяння вчинене особою в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, їй загрожує покарання у виді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років (ч. 2 ст. 403 КК України).

Якщо діяння, передбачене ч. 1 ст. 403 КК України, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, особі загрожує покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років (ч. 3 ст. 403 КК України).⁵⁰

Таке кримінальне правопорушення, як невиконання наказу, є різновидом невиконання наказу командира, тому на нього повною мірою поширюється положення про об'єкт посягання, поняття наказу, суб'єкт кримінального правопорушення, які подані в коментарі до ст. 402 КК України.

Об'єктивна сторона вказаного кримінального правопорушення полягає у невиконанні або неналежному виконанні наказу, що спричинило тяжкі наслідки. При невиконанні наказу відсутні ознаки, необхідні для визнання діяння непокорою, зокрема відсутні відкрита заява про небажання виконувати наказ і демонстративні дії, що свідчать про явне небажання підлеглого коритися наказу начальника. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є настання через невиконання наказу тяжких наслідків (необхідно дивитися коментар до ст. 401 КК України). Слід встановити наявність причинного зв'язку між невиконанням наказу та наслідками, що настали. У разі відсутності настання саме тяжких наслідків дії винної особи, яка вчинила невиконання наказу, складу цього злочину не утворюють і тягнуть за собою застосування норм Дисциплінарного статуту Збройних Сил України.⁵¹

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 403 КК України, характеризується необережною формою вини (кримінально протиправна недбалість або кримінально

⁵⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

⁵¹ Стаття 403. Невиконання наказу. *Мего-Інфо – Юридичний портал № 1*. URL : <http://mego.info/матеріал/стаття-403-невиконання-наказу>.

протиправна самовпевненість). При цьому винний не передбачає можливості невиконання наказу, хоча повинен був і міг це передбачити, або свідомо не виконує наказ, легковажно розраховуючи на конкретні обставини, завдяки яким наказ буде виконано.⁵²

Невиконання наказу є різновидом непокори, воно вчинюється без відкритої, відвертої відмови виконати наказ. Це кримінальне правопорушення являє собою службову недбалість військовослужбовця, тобто невиконання або неналежне виконанням наказу внаслідок недбалого або несумлінного ставлення його до своїх обов'язків. Невиконання наказу може вчинятись необережно. Крім того, невиконання наказу за наявності пом'якшуючих обставин (поважних причин) тягне застосування правил Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, а невиконання наказу у воєнний час або в бойовій обстановці є кримінальним правопорушенням, вчиненим за обтяжуючих обставин (ч. 2 ст. 403 КК України).⁵³

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 403 КК України, може бути спеціальний суб'єкт, тобто особа, яка має особливий правовий статус. Це може бути: 1) військовослужбовець – особа, яка проходить військову службу у Збройних Силах України, Національній гвардії України, Державній прикордонній службі України, СБУ, ДСНС України, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших військових формуваннях; 2) військовозобов'язаний під час проходження зборів – особа, яка перебуває на військових зборах у резерві; 3) призваний на військову службу під час мобілізації – особа, яка мобілізована та виконує обов'язки військової служби.

Хто не може бути суб'єктом вказаного кримінального правопорушення: цивільні особи (навіть якщо вони перебувають у зоні бойових дій або працюють у військових частинах); колишні військовослужбовці, які вже звільнені з військової служби;

Таким чином, відповідати за ст. 403 КК України можуть лише військові або військовозобов'язані під час проходження служби.

Закінченим кримінальне правопорушення за ст. 403 КК України вважатиметься лише у разі настання тяжких наслідків. До останніх можна віднести такі: виникнення з вини військовослужбовців великої матеріальної шкоди (шкоди); зрив здійснення делегованих бойових завдань; виникнення, внаслідок допущення воїном помилок, аварій,

⁵² Там само.

⁵³ Стаття 403. Невиконання наказу. *Кримінальний кодекс України*. URL : <https://kku.com.ua/st-403/>.

катастроф, пожеж, бактеріальних/хімічних/радіоактивних забруднень чи масових отруєнь тощо; підрив особами військової дисципліни, що проходять службу в підрозділах (наприклад, встановлення фактів дезертирства, крадіжки зброї тощо).⁵⁴

Ось кілька прикладів випадків невиконання наказу, що підпадають під ст. 403 КК України: відмова військового виконати наказ (солдат отримав наказ вирушити на бойове чергування, але відкрито заявив, що не виконає його); ігнорування розпорядження начальника (офіцер наказав підлеглим зайняти оборону на певній позиції, але вони проігнорували наказ і залишилися на місці); відмова від несення служби (військовослужбовець відмовився заступати в добовий наряд, посилаючись на втому, хоча наказ був законним); непокоря під час бойових дій (командир наказав відкрити вогонь по противнику, але солдат навмисно відмовився виконати наказ); примушування начальника до порушення обов'язків (група військовослужбовців змусила свого командира не проводити навчання або не доповідати про порушення дисципліни) тощо.

Отже, у кожному випадку важливо встановити, чи був наказ законним і відданим у встановленому порядку.

2.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 404 КК України «Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків»

Військова дисципліна – наріжний камінь будь-якої ефективно функціонуючої армії. Її підтримання забезпечується суворим дотриманням субординації та чітким виконанням наказів. Однак випадки порушення цього порядку, особливо у формі опору начальнику або примусу його до незаконних дій, становлять серйозну загрозу для боєздатності та стабільності Збройних Сил України та інших військ. Законодавство кваліфікує подібні діяння як тяжкі кримінальні правопорушення, що несуть за собою суворе покарання. Підвищена суспільна небезпека цих кримінальних правопорушень зумовлена їхнім підривним характером. Опір начальнику – це не просто непокоря або невиконання наказу. Це відкрите, зухвале втручання у службову діяльність особи, наділеної владою і відповідальністю за підтримання

⁵⁴ Відповідальність за невиконання наказу. *Юридична компанія «Турій і Партнери»*. URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-nevikonannya-nakazu/>.

порядку та виконання завдань в інтересах держави та армії. Винний демонструє зневагу до військового статуту, військової дисципліни і, що найважливіше, до безпеки своїх товаришів по службі та успішного виконання бойових завдань.

Важливо розуміти, що опір начальнику і примус його до порушення службових обов'язків – це не тільки дисциплінарні проступки, а й серйозні кримінальні правопорушення, що підривають основи військової організації та безпеки держави. Суворе покарання за ці дії слугує потужним інструментом підтримання дисципліни та запобігання дестабілізації в армії. В умовах воєнного стану важливість дотримання військового порядку та беззаперечного підпорядкування командуванню зростає багаторазово.

Безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення становить певний порядок підпорядкованостей, що забезпечує злагоджену службову діяльність військових начальників/командирів (в тому числі інших осіб, які тимчасово виконують військові службові обов'язки). До додаткового факультативного об'єкта відносять тілесну недоторканність, здоров'я та життя вищевказаних осіб.

Окрім того, в ст. 404 КК України об'єднано 2 склади кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим *об'єктивну сторону* цього кримінального правопорушення можна поділити на дві частини:

- 1) примус військового командира чи особи, на яку покладено виконання військових службових обов'язків, до порушень таких обов'язків;
- 2) опір вищезгаданим особам.⁵⁵

Під поняттям «*опір*» слід розуміти певну перешкоду діям командирів чи інших осіб, які виконують покладені на них (зокрема і тимчасово) військові службові обов'язки. У ході подібного опору винними докладаються всі зусилля щодо недопущення виконання командирами/начальниками, а також іншими вищевказаними особами своїх службових військових обов'язків, включно з обмеженням їхньої діяльності в рамках закону та військових наказів начальства чи статутів.

Важливим фактом у цьому випадку є те, що опір здійснюється виключно під час виконання переліченими вище особами своїх військових службових обов'язків. При цьому не обов'язково застосовувати насильство – достатньо створення перепон, а також спроб

⁵⁵ Відповідальність за опір начальнику чи примус його до порушення службових обов'язків. *Юридична компанія «Турій і Партнери»*. URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-opir-nachalniku-chi-primus-jogo-do-porushennya-sluzhbovih-obov-yazkiv/>.

втекти під час проведеного затримання тощо.

Для того щоб був склад кримінального правопорушення, обов'язково потрібна наявність *двох ознак*, а саме:

- пред'явлення до командира чи осіб, які виконують військові службові обов'язки, певних вимог, що мають протизаконний характер;
- застосування до вищевказаних осіб фізичного або психічного насильства.⁵⁶

Якщо в ході застосування насильства (як психічного, так і фізичного) до військовослужбовців пред'являтимуться певні вимоги, пов'язані з порушенням їхніх обов'язків, то такі діяння слід кваліфікувати як загрозу насильства стосовно командира/начальника (ст. 405 ст. УК України).

Кримінальне правопорушення слід визнавати закінченими тільки з моменту фактичної фіксації примусу/опору (незалежно від досягнутих винними особами своїх цілей).

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується виключно прямим умислом. Якщо говорити про тяжкі наслідки, передбачені ч. 2 статті 404 КК України, то відношення до них може бути не тільки умисне, а і необережне. Щодо фактів смерті начальника/командира або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби (ч. 5 ст. 404 УК України), то тут має місце виключно умисна форма вини.

До *суб'єкта* цього кримінального правопорушення відносять виключно військовослужбовців (військовозобов'язаних під час зборів).

У разі якщо військовослужбовцями здійснюється опір щодо представників влади, працівників поліції чи членів громадських формувань з охорони громадського порядку, то кваліфікувати такі дії слід за ст. 342 КК України.⁵⁷

Вчинення кримінального правопорушення групою осіб або із застосуванням зброї, або із заподіянням тяжких наслідків кваліфікується за ч. 2 ст. 404 КК України. Дії, передбачені ч. 1 та 2 ст. 404 КК України, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, кваліфікуються за ч. 3 ст. 404 КК України; ті самі дії, вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, кваліфікуються за ч. 4 ст. 404 КК України; а якщо діяння було пов'язане зі вбивством начальника, то воно кваліфікується за ч. 5 ст. 404 КК

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Там само.

України.⁵⁸

Одним із найсерйозніших кримінальних правопорушень є вбивство начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби. Це діяння не тільки порушує закон, а й підриває основи військової дисципліни та порядку. Убивство командирів і керівників в умовах бойових дій може призвести до дезорганізації військ і зниження морального духу військовослужбовців. Тому законодавець передбачив за такі дії особливо суворе покарання.

Отже, кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення, передбачені ст. 404 КК України, є важливим інструментом у боротьбі з цими кримінальними правопорушеннями, особливо в умовах воєнного стану. Зважаючи на специфіку таких діянь, законодавство пропонує різні рівні кваліфікації, що дає змогу більш ефективно реагувати на безпекові загрози. Суспільство має розуміти, що дотримання закону та порядку є основою стабільності та безпеки, особливо у важкі часи.

Ілюструємо **приклад** кваліфікації діяння за ч. 3 ст. 404 КК України: Держинським районним судом м. Харкова винесено вирок у справі № 638/19407/17 (провадження № 1-кп/638/603/20) за ч. 3 ст. 404 КК України. «Встановлено: ОСОБА_4 з 10 червня 2010 року і по теперішній час проходить військову службу за контрактом у Збройних Силах України, перебуває у військовому званні «прапорщик».

Наказом начальника ІНФОРМАЦІЯ_3 (по стройовій частині) від 10 червня 2010 року № 117 прапорщик ОСОБА_4 призначений на посаду артиста першої категорії військового університету та з вказаної дати зарахований до списків особового складу вищого військового навчального закладу і поставлений на усі види забезпечення. Проте прапорщик ОСОБА_4 в порушення вищевказаних норм чинного законодавства України 24 серпня 2017 року вирішив стати на злочинний шлях, вчинивши опір військовослужбовцям гарнізонного патруля, застосувавши до них фізичну силу при наступних обставинах.

Так, згідно з п. 1.17 наказу начальника факультету військової підготовки імені Верховної Ради України Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (по стройовій частині) від 23 серпня 2017 року № 234 у спільний патруль наряду гарнізону начальником патруля визначено старшого солдата ОСОБА_6 та 2 патрульних від НК ОВТ-2, ОВТ-3.

⁵⁸ Стаття 404. Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків. *Кримінальний кодекс України*. URL : <https://kku.com.ua/st-404/>.

Згідно з відомостями книг добору варт підрозділів факультету військової підготовки імені Верховної Ради України Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» патрульними призначено солдатів ОСОБА_7 та ОСОБА_8.

Так, відповідно до відомостей Книги інструктажу особового складу патруля ІНФОРМАЦІЯ_5 23 серпня 2017 року проведено інструктаж начальнику патруля старшому солдату ОСОБА_6 та патрульним солдатам ОСОБА_7 та ОСОБА_8. Водночас ІНФОРМАЦІЯ_4 начальнику патруля старшому солдату ОСОБА_6 видано посвідчення № 2.

Вказаним посвідченням визначено, що його пред'явник є начальником патруля Військової служби правопорядку у період з 10 год. 00 хв. 24 серпня 2017 року по 10 год. 00 хв. 25 серпня 2017 року.

Також визначено патруль у складі: солдатів ОСОБА_7 та ОСОБА_8.

Водночас вказаним посвідченням під номером 2 визначено маршрут патрулювання: станція метро Гагаріна (м. Харків) у період часу з 10 год 00 хв. до 20 год. 00 хв. 24 серпня 2017 року та район військової частини НОМЕР_1 (АДРЕСА_2) з 20 год. 00 хв 24 серпня 2017 року до 10 год. 00 хв. 25 серпня 2017 року.

Таким, чином в розумінні положень ст. 17 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України начальник патруля солдат ОСОБА_6 та патрульні солдати ОСОБА_7 та ОСОБА_8, як особи, що перебувають у гарнізонному патрулі по Харківському гарнізону, були наділені спеціальними обов'язками і на них поширювались права, гарантії соціального і правового захисту, передбачені для військовослужбовців Служби правопорядку.

Водночас 24.08.2017 близько 19 год 40 хв. до контрольно-пропускного пункту військової частини НОМЕР_1 (АДРЕСА_2) прибув невідомий в цивільному одязі, як стало відомо пізніше, військовослужбовець ХНУПС ім. Івана Кожедуба прапорщик ОСОБА_4, та почав вимагати пропуску його на територію вказаної військової частини.

В свою чергу, черговий по контрольно-пропускному пункту працівник Збройних Сил України ОСОБА_9 зауважив останньому, що згідно з керівними документами військової частини НОМЕР_1 час для відвідування – з 17.00 до 19.00. Після чого прапорщик ОСОБА_4 покинув територію контрольно-пропускного пункту.

Пізніше прапорщик ОСОБА_4 був помічений на території військової частини НОМЕР_2 черговим контрольно-пропускного пункту ОСОБА_9, як саме потрапив на територію військової частини прапорщик ОСОБА_4, пояснити не може. Згідно з книгою відвідувачів військової частини НОМЕР_1 прапорщик ОСОБА_4

24.08.2017 на територію зазначеної військової частини не проходив.

Своїми діями прапорщик ОСОБА_4 порушив військову дисципліну.

В подальшому, покинувши територію військової частини НОМЕР_2 близько 21 год. 00 хв. 24 серпня 2017 року, прапорщик ОСОБА_4 почав вимагати від чергового контрольно-пропускного пункту вказаної військової частини дозволу щодо повернення до території військової частини.

В цей же час до нього, тобто прапорщика ОСОБА_4, підійшов гарнізонний патруль по ІНФОРМАЦІЯ_6 у складі начальника патруля старшого солдата ОСОБА_6 та патрульних солдатів ОСОБА_7 та ОСОБА_8.

Начальник патруля старший солдат ОСОБА_6 представився, пред'явив прапорщику ОСОБА_4 посвідчення начальника патруля ІНФОРМАЦІЯ_7 та висунув законну вимогу про представлення останнім, тобто ОСОБА_4, документів, що посвідчують його особу, оскільки були всі підстави вважати його військовослужбовцем Збройних Сил України, крім цього, останній перебував у громадському місці з явними ознаками алкогольного сп'яніння. Факт перебування прапорщика ОСОБА_4 у стані алкогольного сп'яніння підтверджується висновком військової частини НОМЕР_1 №168 від 25 серпня 2017 року, освідування проведено о 00 год 15 хв. 25 серпня 2017 року.

У свою чергу, прапорщик ОСОБА_4 відмовився виконати законні вимоги патруля та почав поводити себе неадекватно, погрожувати особовому складу патруля, а потім почав залишати місце порушення військової дисципліни, тобто з території контрольно-пропускного пункту військової частини НОМЕР_2, що знаходиться за адресою АДРЕСА_2, в напрямку Сумського ринку, розташованого неподалік від військової частини НОМЕР_1.

Наздогнавши прапорщика ОСОБА_4 на перехресті вулиці Трінклера та Маяковського у м. Харкові, до останнього особовим складом патруля було застосовано заходи фізичного впливу та покладено на землю.

Поряд з цим прапорщик ОСОБА_4 чинив опір та умисно наніс патрульному солдату ОСОБА_7 не менше двох ударів ногою в область обличчя, чим спричинив побої останньому.

В подальшому затриманого військовослужбовця було доставлено до ІНФОРМАЦІЯ_5 та встановлено особистість прапорщика ОСОБА_4.

Обвинувачений в судовому засіданні винним себе визнав у повному обсязі, як встановлено і визначено в обвинувальному акті. У скоєному щиро і розкаявся. Підтвердив обставини, викладені в

обвинувальному акті.

З урахуванням характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого обвинуваченим злочину, даних про його особу та обставин, що пом'якшують покарання, поведінки до та після вчиненого кримінального правопорушення, які свідчать про те, що обвинувачений став на шлях виправлення, суд призначає покарання, не пов'язане з позбавленням волі, оскільки його виправлення можливе без реального відбування покарання з покладенням обов'язків, передбачених ст. 76 КК України.

Речових доказів та судових витрат по справі немає. Керуючись ст. ст. 373, 374 КПК України, суд ухвалив: ОСОБА_4 визнати винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. ст. 404 КК України та призначити йому покарання у виді 3 (трьох) років позбавлення волі. В силу ст. 75 КК України звільнити засудженого від відбування призначеного покарання з іспитовим строком в 1 (один) рік. Відповідно до ст. 76 КК України покласти наступні обов'язки: періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації. повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання, не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації».⁵⁹

2.4. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 405 КК України «Погроза або насильство щодо начальника»

Стаття 405 КК України, що стосується насильства або погрози щодо начальника, у контексті воєнних дій набуває особливої актуальності. Вказана стаття передбачає відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків із військової служби. Особливо важливою ця стаття стає в умовах воєнного стану чи бойової обстановки, коли дисципліна та порядок у військових підрозділах є критично важливими для ефективності оборони держави.

Основні положення ст. 405 КК України:

Частина 1. Погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові, або знищенням чи пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби

⁵⁹ Вирок Держинського районного суду м. Харкова у справі № 638/19407/17 від 18.02.2020. *ZakonOnline*. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87721876>.

карається триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років. позбавленням волі на той самий строк.

Частина 2. Заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби карається позбавленням волі на строк від двох до семи років.

Частина 3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

Частина 4. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені групою осіб, або із застосуванням зброї, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.⁶⁰

Таким чином, ст. 405 КК України встановлює суворі санкції за погрози або насильство щодо начальника, особливо в умовах воєнного стану чи бойової обстановки, підкреслюючи важливість підтримання дисципліни та порядку у військових підрозділах під час дії воєнного стану.

Приклади порушень за ст. 405 КК України: військовий відмовляється виконати законний наказ начальника та блокує виконання завдання; група військовослужбовців погрожує командиром, щоб той ухвалив незаконне рішення; військовий застосовує фізичну силу до начальника, щоб змусити його змінити наказ, тощо.

Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, що розглядається, – це порядок бездоганної та беззаперечної покори своєму начальнику, який встановлено у ЗСУ. Цей порядок передбачає забезпечення начальнику всіх можливостей щодо керівництва діяльністю своїх підлеглих задля досягнення цілей, а також інтересів військової служби. До *додаткового об'єкта* цього кримінального правопорушення відносять особисту недоторканність, здоров'я та життя начальника. Це правопорушення посягає насамперед на можливість виконання командиром у будь-яких умовах своїх безпосередніх обов'язків, а також забезпечення в інтересах військового порядку та дисципліни жорстко керувати всіма діями своїх підлеглих.⁶¹

Форми скоєння правопорушення зазначені у диспозиції вказаної

⁶⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

⁶¹ Відповідальність за загрозу чи насильство щодо начальника. *Юридична компанія «Турій і Партнери»*. URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-zagrozu-chi-nasilstvo-shhodo-nachalnika/>.

статті, точніше у ч. 1 і 2.

Так, загроза щодо начальника передбачає такий вплив на нього, який має на меті залякати начальника пошкодженням або знищенням його майна, завданням йому будь-яких тілесних ушкоджень, побоїв або навіть скоєнням вбивства. Головною метою таких дій є домогтися від начальника на користь злочинця, який йому загрожує, відмовитися від належного виконання покладених обов'язків, пов'язаних із несенням військової служби. Незважаючи на складність законодавчої конструкції таких дій, головним доказом у цьому випадку будуть показання самого потерпілого, тобто начальника, і, природно, свідчення інших свідків, які можуть підтвердити реальність погроз злочинця, оскільки для пред'явлення звинувачення потрібні об'єктивні докази. Тут важливо виключити варіант «вигадки» з боку начальника, який, можливо, бажає з якоїсь причини «поквитатися» з підлеглим.⁶²

Важливо пам'ятати, що *загроза* – це форма психічного насильства, застосовуваного у цьому випадку щодо начальника. Вона найчастіше виявляється у висловлюваннях (письмових, усних чи із застосуванням сучасних технічних засобів – месенджерів, соціальних мереж, повідомлень на мобільний телефон), а також у певних діях, навіть жестах. Головне, щоб такі дії були спрямовані на залякування постраждалого.

Реальність загрози – це поняття, котре варто визначати у кожному індивідуальному випадку. Наприклад, важливо враховувати форму вираження загрози, можливість її реалізації через певний час або негайно. Нереальною є загроза, здійснення якої було зумовлено вже неіснуючими обставинами, а можливість того, що вони настануть у майбутньому, не залежить від начальника чи підлеглого (наприклад, вираження загрози вбивства свого начальника, коли розпочнеться війна і вони будуть на фронті). Тобто загроза виражається у конкретній формі. Наприклад, фраза «я тобі покажу» не має будь-якої конкретної форми залякування, тому не підпадає під склад злочину, що розглядається.

Загроза висловлюється безпосередньо самому начальнику чи іншим особам, при цьому необхідно встановити, що злочинець хотів, щоб начальник дізнався про цю загрозу.

Цікаво, що у судовій практиці з погляду військового правопорушення не розглядається загроза, яку було висловлено начальнику через вчинення ним протизаконних дій, а також дій, що не

⁶² Там само.

відповідають інтересам та цілям служби в умовах воєнного стану.⁶³

З погляду *суб'єктивної сторони* кримінального правопорушення останнє має вчинятися виключно з прямим умислом. Дії із заподіяння побоїв, тілесних ушкоджень чи інших дій насильницького характеру не відрізняються від звичайних насильницьких кримінальних правопорушень та повністю відповідають їм. Головна відмінність – це *суб'єкт* правопорушення – військовослужбовець, а також постраждалий, тобто особа, якій цей військовослужбовець підпорядковується за військовим званням або службою.⁶⁴

Якщо суб'єкт цього кримінального правопорушення завдасть своєму начальнику побоїв, тілесних ушкоджень або вчинить інші насильницькі дії через виконання ним обов'язків, що стосуються військової служби, то суд у разі доведеності вини може покарати винуватця ув'язненням на строк від 2 до 7 років.

Окрім того, ч. 3 та ч. 4 аналізованої статті передбачено два особливо кваліфікуючі склади кримінального правопорушення:

– якщо вищевказані дії здійснювалися в умовах так званого особливого періоду, крім воєнного стану, то вони караються позбавленням особистої волі на строк від 5 до 8 років;

– якщо вони були скоєні в бойовій обстановці, в умовах оголошеного воєнного стану, із застосуванням будь-якої зброї або групою осіб – тут вже може бути призначений більший строк покарання – від 5 до 10 років позбавлення волі.⁶⁵

Так, **наприклад**: у вирокі Дружківського міського суду Донецької області 01 жовтня 2020 року, єдиний унікальний номер 229/4238/17, номер провадження 1-кп/229/98/2019, щодо вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 405 ч.4 КК України, суд встановив: «відповідно до наказу командира військової частини польова пошта В0849 № 289 від 29 вересня 2016 року сержанта ОСОБА_1 призначено на посаду кулеметника 5 механізованої роти, 2 механізованого батальйону вказаної частини. Разом з ним у військовій частині польова пошта В0849 на посаді головного сержанта роти (наказ № 266 від 08.09.2016) проходив військову службу старший сержант ОСОБА_2. Відповідно до наказу ГШ ЗСУ № 207 від 23.05.2016 року «Про організацію роботи з сержантським та старшинським складом ЗСУ» головний сержант роти підпорядковується командирі роти, а з питань роботи з сержантським (старшинським) складом – головному старшині

⁶³ Там само.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Там само.

батальйону, і є прямим начальником для військовослужбовців рядового і сержантського (старшинського) складу роти. Зважаючи на викладене, відповідно до вказаних вище вимог, головний сержант роти старший сержант ОСОБА_2 був прямим начальником для сержанта ОСОБА_1.

Будучи військовослужбовцем Збройних Сил України, сержант ОСОБА_1, відповідно до вимог ст. ст. 9, 11, 16, 28-32, 49, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24 березня 1999 року № 548-XIV, ст. ст. 1, 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24 березня 1999 року № 551-XIV (далі – Статутів), зобов’язаний свято і непорушно додержуватися Конституції України та законів України, Військової присяги, сумлінно і чесно виконувати військовий обов’язок, дорожити бойовою славою Збройних Сил України та своєї військової частини, честю і гідністю військовослужбовця Збройних Сил України, поважати честь і гідність кожної людини, не допускати протиправних дій, додержуватись правил ввічливості й поведінки військовослужбовців, додержуватись визначених військовими статутами правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зміцнювати військове товариство, виявляти повагу до інших військовослужбовців, бути ввічливим та додержуватися військового етикету, не допускати негідних вчинків та стримувати від них інших військовослужбовців, зобов’язаний утримуватися від шкідливих для здоров’я звичок, повинен бути зразком високої культури, скромності й витримки, берегти військову честь й поважати гідність інших людей, зобов’язаний завжди пам’ятати, що з його поведінки судять не лише про нього, а й про Збройні Сили України в цілому, єдиноначальність є одним із принципів будівництва та керівництва Збройними Силами України.

Проте сержант ОСОБА_1, діючи всупереч наведеним вимогам Статутів Збройних Сил України, став на злочинний шлях та, із застосуванням АК-74 №1971146 калібром 5,45 мм, який був ввірений у службове користування військовослужбовцю солдату ОСОБА_3, здійснив погрозу вбивством начальнику – головному сержанту 5 механізованої роти 2 механізованого батальйону військової частини польова пошта В0849 старшому сержанту ОСОБА_2 у зв’язку з виконанням ним обов’язків військової служби.

Так, 14 лютого 2017 року приблизно о 16 годині 00 хвилин, знаходячись на командно-спостережному посту 5 механізованої роти військової частини польова пошта В0849 в населеному пункті Верхньоторецьке Ясинуватського району Донецької області, сержант ОСОБА_1, перебуваючи в стані алкогольного сп’яніння, почав

висловлювати претензії до головного сержанта роти старшого сержанта ОСОБА_2 щодо виконання останнім своїх службових обов'язків, в результаті чого між вказаними військовослужбовцями виникла суперечка.

Надалі сержант ОСОБА_1, достеменно знаючи, що ОСОБА_2 є для нього прямим начальником, з метою погрози вбивством своєму начальникові, а саме головному сержанту роти старшому сержанту ОСОБА_2, у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, взяв у приміщенні командно-спостережного поста 5 механізованої роти військової частини польової пошти В0849 стрілецьку зброю АК-74 №1971146 калібром 5,45 мм, яка була ввірена у службове користування іншому військовослужбовцю солдату ОСОБА_3, після чого вийшов на двір, де стояв ОСОБА_2. При цьому, вийшовши на вулицю, сержант ОСОБА_1, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх діянь, передбачаючи настання суспільно небезпечних наслідків та бажаючи їх настання, дослав патрон у патронник вказаного автомата АК-74 та усно погрожуючи вбивством направив ствол автомата у бік головного сержанта роти старшого сержанта ОСОБА_2.

Після чого шляхом застосування фізичного впливу, відповідно до вимог ст. 22 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, для захисту свого здоров'я і життя, а також здоров'я і життя інших військовослужбовців старший сержант ОСОБА_2, розуміючи погрозу реальною, разом з сержантом ОСОБА_4 забрали у сержанта ОСОБА_1 зброю – автомат АК-74 № НОМЕР_1 калібру 5,45 мм, який був заряджений патроном калібру 5,45 мм та готовий для стрільби.

Обвинувачений ОСОБА_1 свою винуватість у пред'явленому звинуваченні за ч.4 ст. 405 КК України не визнав та пояснив, що в його діях не було погрози життю начальнику. Так, 14 лютого 2017 року він дійсно знаходився у стані легкого алкогольного сп'яніння. Оскільки йому неодноразово обіцяли відпустку, він в цей день звернувся до ОСОБА_2 з питанням відпустки. Він задав йому це питання чотири або п'ять разів. ОСОБА_2 відреагував на його питання агресивно та відштовхнув його під стіл, сам вийшов із приміщення. Раніше потерпілий постійно його провокував на конфлікт. Коли потерпілий його відштовхнув, він на нього не образився. Після того, як ОСОБА_2 вийшов із приміщення КСП, він узяв автомат, який йому не належав, а належав іншому солдату. Прізвище якого він не пам'ятає. Узяв автомат із метою віддати його власнику. Він дійсно дослав патрон у патронник, але не з метою, щоб погрожувати потерпілому, він поставив автомат на запобіжник та держав його стволом донизу. Власник автомата не звертався до нього

з проханням брати його автомат.

Суд, на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, підтверджених в судовому засіданні доказами, з точки зору їх допустимості, достовірності та достатності, за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному та об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, вважає, що винуватість обвинуваченого ОСОБА_1 у пред'явленому йому обвинуваченні доведена та вважає, що його дії правильно кваліфіковані органом досудового розслідування за ч. 4 ст. 405 КК України як погроза вбивством начальника, у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, із застосуванням зброї.

Суд вважає, що обвинувачений ОСОБА_1 під час вчинення даного кримінального правопорушення діяв з прямим умислом, оскільки він усвідомлював, що його дії є погрозою вбивством начальника, у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, із застосуванням зброї.

Мотивом злочину є неприязні стосунки, які виникли між обвинуваченим та потерпілим, бажання обвинуваченого досягнути мети отримання відпустки.

Допитаний під час судового засідання обвинувачений частково підтвердив обставини скоєного злочину, які були встановлені і підтверджені показами потерпілого, свідків та протоколами слідчих експериментів, речовим доказом, висновками експертизи.

А саме те, що 14 лютого 2017 року він дійсно був у стані алкогольного сп'яніння, звертався до потерпілого неодноразово з проханням вирішити питання із відпусткою, узяв без дозволу автомат, який належав іншому солдату, та дослав патрон в патронник.

При цьому доводи обвинуваченого про те, що він узяв автомат іншого солдата для того, щоб його передати йому, спростовуються іншими доказами по справі. Так, сам обвинувачений пояснив, що він навіть не знає прізвища солдата, кому належав автомат, сам солдат його не просив передати йому автомат, тому в цій частині покази обвинуваченого не можуть бути визнані правдивими.

Суд не може погодитися із доводами обвинуваченого, що він не здійснював погрозу вбивством потерпілому. Відповідно до ст. 405 КК України безпосереднім об'єктом злочину є порядок беззастережної покори начальнику, яка встановлена у Збройних Силах України і забезпечує начальнику можливість керувати діяльністю своїх підлеглих в інтересах військової служби. Додатковим об'єктом є життя, здоров'я та особиста недоторканність начальника. Злочин посягає на можливість командира (начальника) у будь-яких умовах виконувати свої обов'язки і твердо керувати діями

підлеглих в інтересах військової дисципліни та порядку.

З об'єктивної сторони злочин може мати такі форми: погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові або знищенням чи пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (ч. 1 ст. 405 КК України).

Під погрозою щодо начальника слід розуміти такий вплив на начальника, який має на меті залякати його вчиненням вбивства, спричиненням тілесних ушкоджень чи нанесенням побоїв або знищенням чи пошкодженням його майна з метою добитися від нього в інтересах того, хто погрожує, відмови від належного виконання обов'язків з військової служби. Для складу цього злочину необхідно, щоб погроза була адресована начальнику; була висловлена у зв'язку із виконанням ним обов'язків з військової служби; полягала в залякуванні вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв або знищенням чи пошкодженням його майна; була реальною.

Погроза є формою психічного насильства над начальником. Вона може виявлятися у висловлюванні (усно, письмово, із застосуванням технічних засобів), а також у жестах або інших діях, за допомогою яких винний залякує потерпілого. Реальність погрози визначається у кожному конкретному випадку із врахуванням обставин справи, зокрема із врахуванням форми її висловлення, можливості реалізувати погрозу негайно чи після спливу порівняно нетривалого часу, впливу її на начальника, а також тих негативних наслідків, які могли бути обумовлені цією погрозою.

Під погрозою вбивством слід розуміти виражений зовні та доведений до потерпілого намір позбавити його життя. Погроза вважається закінченим злочином з того моменту, коли начальник, на адресу якого вона була висловлена, сприйняв її.

Із суб'єктивної сторони цей злочин вчинюється тільки з прямим умислом: винний усвідомлює, що погрожує начальнику вбивством, і бажає, щоб ця погроза була сприйнята начальником. Суб'єктом злочину є військовослужбовець, підлеглий по службі чи військовому званню особі, якій він погрожує. Застосування зброї означає безпосередній вплив холодною чи вогнепальною, а також іншою стрілецькою зброєю, яка є у винного, на осіб, стосовно яких вчинюються злочинні дії. Зброя в цих випадках використовується як засіб психічного чи фізичного насильства.

Суд не може погодитися із доводами обвинуваченого, що він не погрожував вбивством потерпілому, оскільки у нього в руках знаходилась зброя з патроном в патроннику, ствол якої був направлений на ОСОБА_12, і це було реальною погрозою життю

останнього. Під час судового засідання також було встановлено та доведено, що обвинувачений ОСОБА_1 знаходився у службовому підпорядкуванні потерпілого ОСОБА_2, що було підтверджено показаннями свідків, наказами по військової частині.

З урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, даних про особу винного, приймаючи до уваги позицію потерпілого щодо покарання, суд вважає за необхідне призначити обвинуваченому ОСОБА_1 покарання у виді позбавлення волі із застосуванням ст. 75 КК України і покладанням на нього певних обов'язків. На думку суду, такий вид покарання є необхідним і достатнім для виправлення обвинуваченого і попередження вчинення ним нових злочинів. Постановою старшого слідчого першого відділу військової прокуратури Донецького гарнізону від 28 вересня 2017 року стрілецька зброя 5,45 мм автомат системи АК-74 № НОМЕР_1 визнано речовим доказом та передано на відповідальне зберігання до військової частини А2167 (а.с.36-37 т.2). Суд вважає за необхідне на підставі ч. 9 ст. 100 КПК України питання про долю речових доказів вирішити у такому порядку:

- стрілецьку зброю 5,45 мм автомат системи АК-74 № НОМЕР_1 передати на відповідальне зберігання до військової частини А2167.

У ході досудового розслідування були понесені витрати, пов'язані з проведенням судової експертизи НДЕКЦ при ГУМВС України в Донецькій області, вартість якої, згідно з доданими документами, складає 1487,20 грн. (а.с.39 т.2). Суд вважає, що ці витрати відносяться до процесуальних витрат і на підставі ст.124 КПК України повинні бути стягнуті з ОСОБА_1. З урахуванням наведеного та керуючись ст. ст. 368, 373-376 КПК України, суд засудив: ОСОБА_1 визнати винуватим у пред'явленому обвинуваченні за ч. 4 ст. 405 КК України та призначити йому покарання у виді позбавлення волі строком на п'ять років.

На підставі ст. 75 КК України ОСОБА_1 від відбуття покарання звільнити, якщо він протягом трьох років іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього судом обов'язки. На підставі ст. 76 КК України на ОСОБА_1 покласти такі обов'язки: періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання; не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації; виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою. Запобіжний захід відносно

ОСОБА_1 не обирався.

Стягнути з ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, ІНН НОМЕР_2 на користь держави в особі НДЕКЦ при ГУМВС України в Донецькій області (ЄДРПОУ 25574914, банк ГУДКСУ в Донецькій області, МФО 834016, р/р 31251201107041, призначення платежу: за висновок експерта № 2/20-151 від 09.02.2018 року) процесуальні витрати в розмірі 1487 (одна тисяча чотириста вісімдесят сім) гривень 20 коп. Речовий доказ – стрілецьку зброю 5,45 мм автомат системи АК-74 № НОМЕР_1 – вважати повернутим військової частині А2167».⁶⁶

Важливо також звернути увагу, що не утворює цього кримінального правопорушення насильство, вчинене на ґрунті особистих неприязних стосунків (ревнощів, заздрості тощо). Насильство щодо начальника вчинюється умисно.⁶⁷

2.5. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 406 КК України «Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості»

Стаття 406 КК України спрямована на підтримку військової дисципліни та запобігання конфліктам між військовослужбовцями.

Об'єктом цього кримінального правопорушення є порядок взаємовідносин між військовослужбовцями, які не перебувають у відносинах підлеглості, *додатковим обов'язковим об'єктом* – честь і гідність особи. *Додатковим факультативним об'єктом* можуть бути життя та здоров'я особи, інші блага.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення полягає у порушенні статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що виявилось у:

- завданні побоїв;
- вчиненні іншого насильства.

Інше насильство може виражатися у різних видах фізичного та

⁶⁶ Вирок Дружківського міського суду Донецької області у справі № 229/4238/17 від 01 жовтня 2020 р. *You control*. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/91912842/>.

⁶⁷ Стаття 405. Погроза або насильство щодо начальника. *Кримінальний кодекс України*. URL : <https://kku.com.ua/st-405/>.

психічного впливу на потерпілого, що не є побоями і не пов'язані із заподіянням тілесних ушкоджень; у погрозі застосування насильства; у вилученні у військовослужбовця із застосуванням насильства та погрози його застосування продуктів харчування, інших матеріальних цінностей, зв'язуванні, позбавленні волі тощо.

Фізичне насильство одного військовослужбовця щодо іншого може бути визнано військовим кримінальним правопорушенням (ст. 406 КК України) лише у тому випадку, коли воно посягає на встановлений порядок несення військової служби: застосоване у зв'язку з виконанням потерпілим обов'язків з військової служби чи при виконанні хоча б одного із цих обов'язків; або коли застосування насильства, хоча безпосередньо і не пов'язане з виконанням обов'язків з військової служби, але було пов'язане з очевидним для винного порушенням порядку військових відносин і виражало явну зневагу до військового колективу.

Психічне насильство полягає у впливі на психіку людини шляхом залякування, погроз, щоб зламати її волю до опору, відстоювання своїх прав та свобод.

До речі, насильство щодо осіб, з якими винний перебуває у відносинах підлеглості, не може кваліфікуватись за ст. 406 КК України.

Під *порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями* підпадає протиправна підміна встановлених військовими статутами Збройних Сил України службових стосунків між військовослужбовцями застосуванням фізичного насильства, моральним знущенням, приниженням честі і гідності, примушуванням одним військовослужбовцем іншого виконувати за нього обов'язки військової служби та наданням йому особистих послуг, заподіянням шкоди фізичному та психічному здоров'ю, яка тягне за собою дисциплінарну або кримінальну відповідальність.⁶⁸ Таким чином, під «порушенням статутних правил» розуміють дії, що принижують честь і гідність військовослужбовця, перешкоджають виконанню ним своїх обов'язків, створюють обстановку психологічного тиску і залякування. Це можуть бути образи, погрози нефізичного характеру, поширення клевети, спроби дискредитації перед командуванням та інші подібні дії, спрямовані на обмеження прав і свобод

⁶⁸ Система поетапної (ситуативної) профілактики порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями. Київ, 2012. 13 с. URL : https://www.mil.gov.ua/content/social_adaptation/psychological_preparation/sustema_profilactuku.pdf.

військовослужбовця.

Суб'єкт цього кримінального правопорушення – спеціальний, тобто відповідальність за цим складом кримінального правопорушення може нести лише військовослужбовець, який не знаходиться у відносинах підлеглості з потерпілим. Таким чином, головна умова для суб'єкта кримінального правопорушення – перебування у статусі військовослужбовця на момент вчинення правопорушення.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом, тобто військовослужбовець повинен усвідомлювати, що своїми діями порушує статутні правила Збройних Сил України, а також той факт, що з потерпілим він не перебуває у відносинах підлеглості.

Питання взаємовідносин між військовослужбовцями регулюється статутами України. Передусім це Дисциплінарний статут Збройних Сил України.⁶⁹

Військовослужбовець повинен бездоганно і неухильно додержуватися порядку і правил, встановлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України.

Так, військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця: бути пильним, зберігати державну таємницю; додержуватися визначених статутами Збройних Сил України правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зміцнювати військове товариство; виявляти повагу до командирів і один до одного, бути ввічливими і додержуватися військового етикету; поводитися з гідністю й честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків; не вживати під час проходження військової служби (крім медичного призначення) наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги, а також не вживати спиртні напої під час виконання обов'язків військової служби.

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення є порушення вказаних правил: щодо кількох осіб; яке заподіяло легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження; яке має характер глузлення або знущання над військовослужбовцем.

Особливо кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення є порушення вказаних правил: вчинене групою осіб; із

⁶⁹ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.

застосуванням зброї; яке спричинило тяжкі наслідки.⁷⁰

Розглянемо декілька прикладів порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК України):

1. Фізичне насильство без службової підлеглості: два військовослужбовці, які не перебувають у відносинах підлеглості, посварилися через особистий конфлікт. Один із них побив іншого, завдавши йому тілесних ушкоджень середньої тяжкості;

2. Знущання або нестатутні відносини: досвідчені військовослужбовці (старші за строком служби) змушують новачків виконувати принизливі завдання, застосовують до них фізичну силу або психологічний тиск, що призводить до моральних страждань чи тілесних ушкоджень;

3. Погрози чи приниження: один військовий (наприклад, контрактник) систематично погрожує іншому (наприклад, строковику) через особисту неприязнь або бажання встановити неофіційний авторитет у підрозділі;

4. Груповий напад чи бійка: у військовій частині між солдатами різних підрозділів виник конфлікт, який переріс у масову бійку. У результаті кілька осіб отримали тілесні ушкодження, що є підставою для кримінальної відповідальності;

5. Примушування до протиправних дій: військовослужбовець змушує іншого здійснювати незаконні дії (наприклад, красти майно частини, вживати алкоголь), використовуючи погрози або фізичний тиск, тощо.

Отже, у всіх цих випадках важливо, що між військовослужбовцями немає відносин підлеглості, тобто вони не перебувають у прямому службовому підпорядкуванні один одному.

⁷⁰ Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. *WikiLegalAid*. URL : https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Порушення_статутних_правил_взаємовідносин_між_військовослужбовцями_за_відсутності_відносин_підлеглості.

Контрольні завдання і запитання

1. Надайте визначення поняття непокори та охарактеризуйте її ознаки.
2. Назвіть ознаки, за якими слід відмежовувати склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 402 КК України «Непокора», від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 403 КК України «Невиконання наказу».
3. Надайте визначення поняття «невиконання наказу» та охарактеризуйте його ознаки.
4. Розкрийте суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 405 КК України «Погроза або насильство щодо начальника».
5. Що слід розуміти під «опір начальникові» та «примушування його до порушення службових обов'язків» в ст. 404 КК України «Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків»?
6. Назвіть кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 406 КК України «Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості» та розкрийте їхній зміст.

Список джерел

1. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова у справі № 638/19407/17 від 18.02.2020. *ZakonOnline*. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87721876>.
2. Вирок Дружківського міського суду Донецької області у справі № 229/4238/17 від 01 жовтня 2020 р. *You control*. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/91912842/>.
3. Вирок Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області у справі № 233/2394/22 від 15.05.2023. *ZakonOnline*. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/110861932>.
4. Відповідальність за загрозу чи насильство щодо начальника. *Юридична компанія «Турій і Партнери»*. URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-zagrozu-chi-nasilstvo-shhodo-nachalnika/>.
5. Відповідальність за невиконання наказу. *Юридична компанія «Турій і Партнери»*. URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-nevikonannya-nakazu/>.
6. Відповідальність за непокору. *Юридична компанія «Турій і Партнери»*. URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-nepokoru/>.
7. Відповідальність за опір начальнику чи примус його до порушення

службових обов'язків. *Юридична компанія «Турій і Партнери»*. URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-opir-nachalniku-chi-primus-jogo-do-porushennya-sluzhbovih-obov-yazkiv/>.

8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

9. Порухення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. *WikiLegalAid*. URL : https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Порухення_статутних_правил_взаємовідносин_між_військовослужбовцями_за_відсутності_відносин_підлеглості.

10. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.

11. Система поетапної (ситуативної) профілактики порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями. Київ, 2012. 13 с. URL: https://www.mil.gov.ua/content/social_adaptation/psychological_preparation/sustema_profilactuku.pdf.

12. Стаття 402. Непогора. *Мего-Інфо – Юридичний портал № 1*. URL : <http://mego.info/матеріал/стаття-402-непогора>.

13. Стаття 403. Невиконання наказу. *Кримінальний кодекс України*. URL : <https://kku.com.ua/st-403/>.

14. Стаття 403. Невиконання наказу. *Мего-Інфо – Юридичний портал № 1*. URL : <http://mego.info/матеріал/стаття-403-невиконання-наказу>.

15. Стаття 404. Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків. *Кримінальний кодекс України*. URL : <https://kku.com.ua/st-404/>.

16. Стаття 405. Погроза або насильство щодо начальника. *Кримінальний кодекс України*. URL : <https://kku.com.ua/st-405/>.

Розділ 3
ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
ПРОТИ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ
(ст. ст. 407–409 КК України)

3.1. Кваліфікація кримінального правопорушення,
передбаченого ст. 407 КК України «Самовільне
залишення військової частини або місця служби»

Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби передбачена ст. 407 КК України, яка складається з 5 частин.⁷¹

Так, відповідно до ч. 1 ст. 407 КК України кримінальна відповідальність настає за самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця; ч. 2 ст. 407 КК України передбачено кримінальну відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім строкової служби), а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року; ч. 3 ст. 407 КК України – за самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад один місяць, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій цієї статті; ч. 4 ст. 407 КК України – за самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад три доби, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану; ч. 5 ст. 407 КК України – за самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на

⁷¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

службу без поважних причин, вчинені в бойовій обстановці, а так само ті самі дії тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану.⁷²

Кількість облікованих кримінальних правопорушень⁷³

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень 2025 року
Самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України)	2790	2464	2890	2028	6183	16515	66240	15363

Об'єктом цього кримінального правопорушення є встановлений порядок проходження військової служби, який передбачає обов'язок військовослужбовців строкової служби постійно перебувати у межах військової частини чи місця служби, а офіцерів, прапорщиків, військовослужбовців за контрактом – у службовий час, і не залишати їх без дозволу відповідного командира (начальника).⁷⁴

Згідно із Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» під військовою службою слід розуміти державну службу особливого характеру, що полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їхнього страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби.⁷⁵

З об'єктивної сторони розглядуване кримінальне правопорушення

⁷² Там само.

⁷³ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

⁷⁴ Гритенко О. А. Окремі питання створення моделі воєнно-кримінального права в Україні. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) : у 2 ч. Ч. I. Дніпро : ДДУВС, 2024. С.522–524. С. 522.

⁷⁵ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

має формальний склад. Воно може полягати у вчиненні хоча б однієї з альтернативних діянь, про які йдеться в диспозиції статті, а саме:

1. Самовільному залишенні військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби тривалістю понад три доби, але не більше місяця (суспільно небезпечна дія);

2. Нез'явленні військовослужбовця строкової служби вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця (суспільно небезпечна бездіяльність);

3. Самовільному залишенні військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім строкової служби) тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року (суспільно небезпечна дія);⁷⁶

4. Нез'явленні військовослужбовця (крім строкової служби) вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року (суспільно небезпечна бездіяльність);

5. Самовільному залишенні будь-яким військовослужбовцем військової частини або місця служби, а також нез'явленні вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад один місяць (суспільно небезпечна дія);

6. Самовільному залишенні будь-яким військовослужбовцем військової частини або місця служби, а також нез'явленні вчасно на службу без поважних причин в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (суспільно небезпечна дія);

7. Самовільному залишенні будь-яким військовослужбовцем військової частини або місця служби, а також нез'явленні вчасно на службу без поважних причин, вчинені в бойовій обстановці, а так само ті самі дії тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану (суспільно небезпечна дія).

Самовільне залишення військової частини означає, що військовослужбовець покидає територію своєї частини або місце несення служби без дозволу відповідного командира (начальника) в будь-який момент часу.

⁷⁶ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Територія військової частини охоплює казармене, табірне, похідне чи бойове розташування військової частини. Водночас місцем служби військовослужбовця вважається територія або конкретна локація, де він зобов'язаний виконувати свої військові обов'язки протягом певного часу відповідно до наказу чи дозволу командира (начальника).

Невчасне прибуття на службу передбачає ситуацію, коли військовослужбовець, залишивши військову частину чи місце служби на законних підставах, маючи реальну можливість вчасно повернутися, не з'являється у встановлений строк і продовжує перебувати поза розташуванням частини понад дозволений термін.

Якщо військовослужбовець не повернувся вчасно через поважні причини, таке запізнення не вважається військовим кримінальним правопорушенням. До поважних причин належать об'єктивні фактори, що унеможливають своєчасне повернення до військової частини, зокрема стихійні лиха, непереборна сила, транспортні збої тощо.

Початком вчинення кримінального правопорушення є момент фактичного самовільного залишення військової частини або місця служби, а його завершенням вважається день повернення військовослужбовця до частини або його затримання поза її межами. Як наслідок, це кримінальне правопорушення є триваючим і вважається закінченим з моменту вчинення відповідного діяння.

Окрім того, кримінальне правопорушення має певні особливості кваліфікації, якщо воно вчинене під час дії воєнного стану, в умовах особливого періоду чи бойової обстановки. Важливою складовою кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, є наявність мети військовослужбовця, яка полягає в намірі тимчасово ухилитися від несення військової служби (постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 297/2178/21 від 01.12.2022).⁷⁷

Своєю чергою, воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень,

⁷⁷ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 297/2178/21 від 01.12.2022. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834089>.

необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»)).⁷⁸

Під особливим періодом слід розуміти період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій (ст. 1 Закону України «Про оборону України»)).⁷⁹

При цьому бойова обстановка визначається як ситуація, що виникає під час наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою (відповідно до примітки до ст. 402 КК України).

Щодо визначення строкової військової служби, то Законом України від 11.04.2024 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» її замінено на «базову військову службу».⁸⁰ Очікується, що в майбутньому Верховна Рада України внесе відповідні зміни в КК України, замінивши поняття «строкова військова служба» на «базова військова служба». А поки суди та правоохоронні органи керуватимуться тлумаченням нових норм у контексті чинного

⁷⁸ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

⁷⁹ Про оборону України : Закон України від 06.12.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

⁸⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку : Закон України від 11 квітня 2024 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-IX#Text>.

КК України. Водночас згідно з ч. 7 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» базова військова служба здійснюється з метою здобуття військово-облікової спеціальності, набуття практичних навичок і умінь для збройного захисту Вітчизни, яку проходять громадянами України відповідно до законів України у Збройних Силах України та інших військових формуваннях.

До кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення, згідно зі ст. 407 КК України, належать такі:

– ч. 3 ст. 407 КК України встановлює відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад один місяць;

– ч. 4 ст. 407 КК України посилює відповідальність у разі вчинення таких діянь в умовах особливого періоду, за винятком воєнного стану.

Так, Білоцерківський міськрайонний суд Київської області ухвалив вирок у справі № 357/5040/22 від 03.03.2025, притягнувши ОСОБУ_4 до кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 407 КК України. ОСОБА_4, будучи військовослужбовцем за контрактом у званні «солдат», 14 лютого 2022 р. умисно не з'явився до військової частини та перебував поза місцем служби понад два місяці, проводячи час на власний розсуд. Лише 28 квітня 2022 р. він повернувся до частини;⁸¹

– найбільш суворе покарання передбачене ч. 5 ст. 407 КК України, що охоплює випадки самовільного залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно, якщо такі діяння вчинені в умовах воєнного стану або безпосередньо в бойовій обстановці.

Наприклад, Надвірнянський районний суд Івано-Франківської області ухвалив вирок у справі № 348/43/24 від 11.03.2024, притягнувши до кримінальної відповідальності ОСОБУ_5 за ч. 5 ст. 407 КК України.⁸² ОСОБА_5 був мобілізований 19 грудня 2022 р. та проходив службу як гранатометник у військовій частині. 17 квітня 2023 р. він без поважних причин залишив розташування частини та до 18 листопада 2023 р. перебував за місцем проживання в селі

⁸¹ Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області у справі № 357/5040/22 від 28 лютого 2025 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125520107>.

⁸² Вирок Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області у справі № 348/43/24 від 11.03.2024. URL : <https://opendatabot.ua/court/117549993-69af57b2f130d0379c1d35e0101d2029>.

Чорна Тиса. Згодом добровільно з'явився до слідчих органів та виявив бажання продовжувати службу. Свої дії він пояснив поганим станом здоров'я та необхідністю догляду за літніми батьками. Проте військово-лікарська комісія визнала його придатним до служби. Суд визнав його винним у вчиненні злочину.

Важливо звернути увагу на те, що згідно з ч. 5 ст. 401 КК України «особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 цього Кодексу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби»¹.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, є військовослужбовці, які проходять службу в Збройних Силах України або інших військових формуваннях. Залежно від частини ст. 407 КК України суб'єктами правопорушення можуть бути різні категорії військовослужбовців.⁸³

Так, ч. 1 цієї статті передбачає відповідальність виключно для військовослужбовців строкової служби, які самовільно залишають військову частину або місце служби чи не з'являються на службу без поважних причин.

Частина 2 ст. 407 КК України розширює коло суб'єктів і поширюється на осіб офіцерського складу, прапорщиків, а також військовослужбовців, які проходять службу за контрактом.

Частини 3, 4 та 5 ст. 407 КК України встановлюють відповідальність за більш тяжкі форми правопорушення і охоплюють всі категорії військовослужбовців, незалежно від їхнього статусу – як строковиків, так і офіцерів, прапорщиків та контрактників.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, характеризується виною у формі

⁸³ Корабель М. Г. Практичні аспекти ідентифікації особи за ознаками зовнішності. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід : Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (28 квітня 2023 року)*. Тернопіль : Юридичний факультет Західноукраїнського національного університету. 2023. С. 263–265.

умислу⁸⁴.

Самовільне залишення військової частини або місця служби може бути вчинене лише з прямим умислом. Це означає, що військовослужбовець усвідомлює протиправність своїх дій, передбачає їхні наслідки та свідомо приймає рішення залишити місце служби з відповідною тривалістю відсутності, вказану у законі, без дозволу командування, маючи на меті ухилитися від виконання військових обов'язків.

3.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 408 КК України «Дезертирство»

Кримінальна відповідальність за дезертирство передбачена ст. 408 КК України, що складається з 4 частин.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 408 КК України кримінальна відповідальність настає за самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу; ч. 2 ст. 408 КК України передбачено кримінальну відповідальність за дезертирство із зброєю або за попередньою змовою групою осіб; ч. 3 ст. 408 КК України – за діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану; ч. 4 ст. 408 КК України – за діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.⁸⁵

Кількість облікованих кримінальних правопорушень

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень 2025 року
Дезертирство (ст. 408 КК України)	202	189	216	117	3214	7771	23209	2782

Об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 408 КК України, є встановлений порядок проходження військової служби,

⁸⁴ Васильєв А. А., Житний О. О., Гладкова Є. О. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посібник / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Право, 2020. 656 с. С. 598.

⁸⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

який зобов'язує військовослужбовців виконувати свої службові обов'язки, перебувати у військовій частині або за місцем служби та підкорятися військовій дисципліні.⁸⁶

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 408 КК України, є зброя.

З *об'єктивної сторони* це кримінальне правопорушення має формальний склад. Воно, може полягати у вчиненні хоча б однієї з альтернативних дій, про які йдеться в диспозиції статті, а саме:

1. Самовільному залишенні військової частини або місця служби;
2. Нез'явленні на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу.

Дезертирство є триваючим кримінальним правопорушенням і вважається закінченим з моменту самовільного залишення військової частини або нез'явлення на службу без поважних причин. Для наявності закінченого складу цього діяння тривалість ухилення військовослужбовця від виконання військових обов'язків не має значення.

КК України передбачає підвищену відповідальність за дезертирство, зокрема виокремлюючи низку кваліфікуючих ознак. Однією з таких є дезертирство із зброєю (ч. 2 ст. 408 КК України). Це означає, що військовослужбовець, самовільно залишаючи службу, має при собі або незаконно заволодіває зброєю. Така дія є особливо небезпечною, оскільки створює ризик застосування зброї проти правоохоронців, військовослужбовців або цивільних осіб.

Ще однією кваліфікуючою ознакою є дезертирство за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 408 КК України). Це відбувається, коли двоє чи більше військовослужбовців заздалегідь домовляються про спільне ухилення від служби. Узгодженість їхніх дій ускладнює затримання та притягнення до відповідальності, а також може призвести до деморалізації інших військових.

Частиною 3 ст. 408 КК України передбачено відповідальність за дезертирство, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану.

Наприклад, у вироку Чугуївського міського суду Харківської області у справі № 636/5524/19 від 25.08.2021 вказано, що солдат

⁸⁶ Фесенко О., Козакова І., Шнипко О. До питання про юридичну відповідальність за військові правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2022. Вип. 74 (22). С. 237–243. С.242

ОСОБА_3, проходячи військову службу за контрактом на посаді номера обслуги гранатометного взводу 2 механізованого батальйону, 05 серпня 2019 р. о 08:00 год. без поважних причин не з'явився на службу до військової частини НОМЕР_1, яка дислокувалася за адресою АДРЕСА_2. Відтоді він не повертався до військової частини, а проводив час на власний розсуд, не пов'язуючи його з виконанням обов'язків військової служби.

Суд встановив, що ОСОБА_3 усвідомлював свої дії та навмисно ухилявся від військової служби в умовах особливого періоду (крім воєнного стану), порушивши вимоги Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», Статуту внутрішньої служби ЗСУ та Дисциплінарного статуту ЗСУ. Суд кваліфікував його дії за ч. 3 ст. 408 КК України як дезертирство в умовах особливого періоду, крім воєнного стану.⁸⁷

Водночас у межах ч. 4 ст. 408 КК України визначено дезертирство в умовах воєнного стану та в бойовій обстановці (дивитися ст. 407 КК України).

Прикладом із судової практики є вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя у справі № 335/8782/23 від 23.11.2023, у межах якого визначено, що ОСОБА_4, проходячи військову службу за контрактом, перебуваючи з 12.05.2022 на посаді номера обслуги 2-ї обслуги міномета 1-го мінометного взводу мінометної батареї 1-го батальйону оперативного призначення військової частини НОМЕР_1 Національної гвардії України, в порушення вимог ст. 65 Конституції України, ст. 17 Закону України «Про оборону України», ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», ст. ст. 9, 11, 16, 49, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. ст. 1–4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, в умовах воєнного стану, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, діючи з метою ухилення від військової служби, без поважних причин, 20.11.2022 не з'явився на службу з лікувального закладу Державної установи «Територіальне медичне об'єднання Міністерства внутрішніх справ України по Волинській області» до місця дислокації військової частини НОМЕР_1 Національної гвардії України за адресою: АДРЕСА_2, та до 26.07.2023, поки не був затриманий працівниками правоохоронних органів, обов'язки військової служби не виконував, до місця військової служби безпідставно не прибував, проводив час на власний розсуд, не пов'язуючи його з виконанням обов'язків військової служби, та не вживав жодних заходів для з'явлення до

⁸⁷ Вирок Чугуївського міського суду Харківської області у справі № 636/5524/19 від 25.08.2021. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98511239>

місця військової служби, звернення до правоохоронних або інших державних органів чи органів військового та цивільного управління за наявності реальної можливості для цього.⁸⁸

Таким чином, своїми умисними діями ОСОБА_4 вчинив злочин, передбачений ч. 4 ст. 408 КК України, який кваліфікується як дезертирство, тобто нез'явлення на службу з лікувального закладу з метою ухилитися від військової служби, вчинене в умовах воєнного стану.

Суб'єктом кримінального правопорушення відповідно до ст. 408 КК України є військовослужбовці, які проходять службу у Збройних Силах України або інших військових формуваннях. До цієї категорії належать військовослужбовці строкової служби, курсанти та слухачі військово-навчальних закладів, прапорщики, мічмани, особи офіцерського складу, а також військовослужбовці, які проходять службу за контрактом. Правовий статус цих осіб передбачає обов'язок дотримання військової дисципліни та виконання наказів командування. Особливістю суб'єкта кримінального правопорушення є те, що відповідальність за дезертирство несуть лише особи, які мають статус військовослужбовця, тобто перебувають на військовій службі відповідно до чинного законодавства.⁸⁹

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 408 КК України, характеризується наявністю прямого умислу. Військовослужбовець усвідомлює, що самовільно залишає військову частину або не з'являється на службу без поважних причин, і бажає вчинити ці дії. Важливим елементом є мета остаточного ухилення від подальшого проходження військової служби. Це відрізняє дезертирство від самовільного залишення військової частини, яке може мати тимчасовий характер. Тривалість ухилення від служби не впливає на кваліфікацію діяння як дезертирства, якщо доведено відповідний умисел. Навіть у разі добровільного повернення до частини або явки з повинною кримінальне правопорушення вважається завершеним.

Наявність складу досліджуваного кримінального правопорушення не залежить від того, коли саме у військовослужбовця виник намір

⁸⁸ Вирок Ордонікідзевського районного суду м. Запоріжжя у справі № 335/8782/23 від 23.11.2023. URL : <https://opendatabot.ua/court/115134487-e8f77813b6e175adc390543e9ebfacdf>.

⁸⁹ Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П., Бабій А. Ю. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посібник. Чернівці, 2022. 319 с. С. 258.

ухилитися від служби – ще до моменту самовільного залишення частини чи неявки на службу або вже під час його незаконного перебування поза її межами. Якщо після самовільного залишення частини чи неявки на службу особа приймає рішення ухилитися від військової служби, її дії слід розцінювати як дезертирство. Це пояснюється тим, що будь-яка форма самовільного залишення частини чи неявки на службу може одночасно слугувати і способом вчинення дезертирства. Внаслідок цього такі дії охоплюються складом дезертирства та не створюють множинності кримінальних правопорушень.

3.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 409 КК України «Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом»

Кримінальна відповідальність за ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом передбачена ст. 409 КК України, що складається з 4 частин.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 409 КК України кримінальна відповідальність настає за ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману; ч. 2 ст. 409 КК України передбачено кримінальну відповідальність за відмову від несення обов'язків військової служби; ч. 3 ст. 409 КК України – за діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану; ч. 4 ст. 409 КК України – за діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.⁹⁰

⁹⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень 2025 року
Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК України)	23	14	21	33	177	221	256	49

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 409 КК України, є встановлений порядок проходження та несення військової служби. Цей порядок забезпечує боєготовність військових підрозділів, підтримання дисципліни та ефективне виконання завдань, покладених на Збройні Сили України та інші військові формування.

Окрім основного об'єкта, це кримінальне правопорушення може посягати і на *додатковий (факультативний) об'єкт*, яким є суспільні відносини у сфері видання, обігу та використання документів. Це відбувається у випадках, коли військовослужбовець підроблює або використовує фальсифіковані документи для ухилення від виконання обов'язків військової служби, зокрема підроблює медичні довідки чи інші офіційні документи, що підтверджують нібито неможливість виконання наказів командування.

З об'єктивної сторони формальний склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 409 КК України, полягає в ухиленні військовослужбовця від несення обов'язків військової служби. Це діяння може бути вчинене різними способами, кожен із яких має свою специфіку.

Одним із способів ухилення є самокалічення – умисне завдання собі тілесних ушкоджень або штучне погіршення стану здоров'я. Військовослужбовець може навмисно пошкодити орган чи тканини власного тіла, викликати або загострити певне захворювання, що робить його тимчасово або повністю непридатним до несення військової служби. Наслідком таких дій є звільнення особи від виконання військових обов'язків або її направлення на лікування, що фактично забезпечує ухилення від служби.

Ще одним способом є симуляція хвороби, коли військовослужбовець навмисно приписує собі симптоми захворювання або перебільшує наявну хворобу (агравация) з метою отримати звільнення від військової служби. Він може видавати себе за хворого як у фізичному, так і психічному аспекті, вводячи в оману медичний персонал і командування для ухилення від виконання своїх обов'язків.

Також ухилення може відбуватися шляхом підроблення документів, коли військовослужбовець використовує фальшиві або сфальсифіковані документи, що містять неправдиві відомості, з метою звільнення від служби. Такі документи можуть бути виготовлені самим військовослужбовцем або іншими особами, але їх подання та використання з наміром уникнути військових обов'язків утворює склад кримінального правопорушення.

Ще одним способом є інший обман, що може полягати у наданні командуванню завідомо неправдивої інформації або приховуванні важливих відомостей. Це може стосуватися сімейних обставин, матеріального стану чи інших чинників, котрі, якби вони справді існували, могли б стати підставою для звільнення військовослужбовця від виконання військових обов'язків. Всі ці дії спрямовані на неправомірне отримання тимчасового або постійного звільнення від служби, що порушує встановлений порядок її проходження та несення.

Відповідно до ч. 2 ст. 409 КК України одним із способів ухилення від виконання військових обов'язків є відмова від несення обов'язків військової служби. У цьому випадку військовослужбовець відкрито, без використання обману, в усній або письмовій формі, а також в інший спосіб заявляє про своє небажання проходити військову службу чи виконувати окремі обов'язки. Така відмова може бути виражена як безпосередньо перед командуванням, так і шляхом демонстративного припинення виконання наказів або службових завдань.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим із моменту фактичного припинення виконання військових обов'язків, тобто коли військовослужбовець реально ухиляється від їх виконання, незалежно від того, чи було його офіційно звільнено від військової служби. Це означає, що кримінальна відповідальність настає вже тоді, коли особа фактично відмовилася від виконання своїх обов'язків, навіть якщо не було видано відповідного наказу про її звільнення чи усунення від служби.

Щодо кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення, то до них належать: ч. 3 ст. 409 КК України в умовах особливого періоду,

крім воєнного стану; ч. 4 ст. 409 КК України:

- 1) в умовах воєнного стану;
- 2) в бойовій обстановці.

Наприклад, Криворізький районний суд Дніпропетровської області у справі № 177/2365/23 ухвалив вирок, зважаючи на такі обставини. ОСОБА_4, будучи військовослужбовцем військової служби за мобілізацією військової частини НОМЕР_1, яка дислокується за адресою: АДРЕСА_2, перебуваючи на посаді стрільця-зенітника 3 зенітного ракетного взводу 3 зенітної ракетної батареї зенітного ракетно-артилерійського дивізіону військової частини НОМЕР_1, у військовому званні солдат, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки, бажаючи їх настання, в порушення вимог ст. ст. 17, 65 Конституції України, ст. 17 Закону України «Про оборону України», ч. 1 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», ст. ст. 9, 11, 16, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України та ст. ст. 14 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, в умовах воєнного стану, з метою тимчасово ухилитися від несення обов'язків військової служби, мотивуючи це небажанням їх виконувати та брати участь у бойових діях на певний період, 22.03.2023 повідомив командуванню військової частини завідомо неправдиві відомості щодо поважності причин відсутності на військовій службі, а саме щодо вибуття його на лікування з планом найближчими часом повернутись до місця проходження служби для подальшого виконання обов'язків військової служби, тобто, діючи шляхом обману, ухилявся від військової служби до 28.03.2023, убувши за місцем свого мешкання до м. Покров Дніпропетровської області.⁹¹

Вільний час, що з'явився у зв'язку з цим, солдат ОСОБА_4 використовував на власний розсуд, не пов'язуючи його з виконанням обов'язків військової служби. 28.03.2023 військовослужбовець військової частини НОМЕР_1 солдат ОСОБА_4, усвідомлюючи протиправність і помилковість своїх дій, прибув до пункту дислокації військової частини НОМЕР_1, розташованої за адресою: АДРЕСА_2, з щирим каяттям у скоєному, повідомив про себе та вчинюваний злочин, чим припинив вчиняти кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 409 КК України, а саме ухилятися від військової служби шляхом іншого обману,

⁹¹ Вирок Криворізького районного суду Дніпропетровської області у справі № 177/2365/23 від 18.12.2023. URL : <https://opendatabot.ua/court/115700607-b9010cd19fc2f197d43c116d7a3ac2e9>.

вчинюваного в умовах воєнного стану.

При цьому будь-яких підтверджуючих документів щодо поважності причин відсутності на службі солдат ОСОБА_4 командуванню частини НОМЕР_1 не надав. Дії ОСОБА_4 кваліфіковані за ч. 4 ст. 409 КК України за ознаками ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом іншого обману, вчинене в умовах воєнного стану.

Суд ухвалив визнати ОСОБУ_4 винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст.409 КК України, та на підставі ст. 69 КК України призначити йому узгоджене сторонами угоди про визнання винуватості від 17.11.2023 покарання у виді позбавлення волі строком на 1 (один) рік.

Суб'єктом кримінального правопорушення є будь-який військовослужбовець, а також військовозобов'язані, призвані на навчальні чи перевірні збори. Водночас Касаційний кримінальний суд Верховного Суду, розглянувши справу № 233/2667/23, встановив, що для громадянина, мобілізованого на військову службу в особливий період, початком військової служби вважається день відправлення до військової частини з відповідного ТЦК та СП, а не момент складання військової присяги.⁹²

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 409 КК України, характеризується прямим умислом. Військовослужбовець усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачає їх наслідки та свідомо прагне їх настання. Обов'язковою ознакою є мета ухилитися від виконання обов'язків військової служби – як тимчасово, так і повністю. За відсутності такої мети вчинене не утворює складу цього кримінального правопорушення.

При цьому мотиви, якими керується винна особа (небажання переносити труднощі військової служби, страх перед бойовими діями, прагнення зустрітися з рідними тощо), не мають правового значення для кваліфікації діяння, хоча можуть враховуватися при призначенні покарання.

Заподіяння військовослужбовцем собі тілесних ушкоджень у процесі спроби вчинення самогубства не утворює складу кримінального правопорушення, оскільки в таких діях відсутня мета ухилення від військової служби.

⁹² Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 233/2667/23 від 15 січня 2025 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124487676>.

Контрольні запитання

1. Які дії можуть розглядатися як ухилення від військової служби шляхом обману відповідно до ст. 409 КК України?
2. Чи може бути суб'єктом злочину, передбаченого ст. 408 КК України, військовослужбовець, який проходить службу за контрактом?
3. Чим відрізняється самовільне залишення військової частини (ст. 407 КК України) від дезертирства (ст. 408 КК України)?
4. Чи може військовозобов'язаний, який ще не прийняв присягу, бути суб'єктом злочину за статтями 407–409 КК України?
5. Чи може військовослужбовець бути звільнений від відповідальності за самовільне залишення частини, якщо він добровільно повернувся?

Список джерел

1. Васильєв А. А., Житний О. О., Гладкова Є. О. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посібник / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Право, 2020. 656 с.
2. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області у справі № 357/5040/22 від 28 лютого 2025 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125520107>.
3. Вирок Криворізького районного суду Дніпропетровської області у справі № 177/2365/23 від 18.12.2023. URL : <https://opendatabot.ua/court/115700607-b9010cd19fc2f197d43c116d7a3ac2e9>.
4. Вирок Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області у справі № 348/43/24 від 11.03.2024. URL : <https://opendatabot.ua/court/117549993-69af57b2f130d0379c1d35e0101d2029>.
5. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя у справі № 335/8782/23 від 23.11.2023. URL : <https://opendatabot.ua/court/115134487-e8f77813b6e175adc390543e9ebfacdf>.
6. Вирок Чугуївського міського суду Харківської області у справі № 636/5524/19 від 25.08.2021. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98511239>.
7. Гритенко О. А. Окремі питання створення моделі воєнно-кримінального права в Україні. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) : у 2 ч. Ч. І. Дніпро : ДДУВС, 2024. С.522–524.
8. Корабель М. Г. Практичні аспекти ідентифікації особи за ознаками зовнішності. Матеріали VII Міжнародно науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (28 квітня 2023 року). Юридичний факультет Західноукраїнського національного університету. 2023. С. 263–265.
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

10. Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П., Бабій А. Ю. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посібник. Чернівці, 2022. 319 с.

11. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 233/2667/23 від 15 січня 2025 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124487676>.

12. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 297/2178/21 від 01.12.2022. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834089>.

13. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України від 11 квітня 2024 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-IX#Text>.

15. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

16. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

17. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

18. Фесенко О., Козакова І., Шнипко О. До питання про юридичну відповідальність за військові правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2022. Вип. 74 (22). С. 237–243.

Розділ 4
ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
ПРОТИ ПОРЯДКУ КОРИСТУВАННЯ ВІЙСЬКОВИМ
МАЙНОМ ТА ЙОГО ЗБЕРЕЖЕННЯ
(ст. ст. 410–414 КК України)

**4.1. Кваліфікація кримінального правопорушення,
передбаченого ст. 410 КК України «Викрадення,
привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї,
бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин,
засобів пересування, військової та спеціальної техніки
чи іншого військового майна, а також заволодіння
ними шляхом шахрайства або зловживання
службовим становищем»**

Залежно від тяжкості кримінального правопорушення статтею 410 КК України передбачені різні види покарання, зокрема: позбавлення волі на строк від трьох до восьми років (за ч. 1); позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років (за ч. 2); позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років (за ч. 3); позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років (за ч. 4).⁹³

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21.09.1999 військове майно – це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України (далі – військові частини). До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку, а також акції, частки у статутному капіталі юридичних осіб (далі – корпоративні права) тощо.⁹⁴

Окрім цього, відповідно до ст. 3 Закону України «Про оборону України» від 06.12.1991 підготовка держави до оборони в мирний час

⁹³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

⁹⁴ Про правовий режим майна у Збройних Силах України : Закон України від 21.09.1999. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text>.

включає: прогнозування та оцінку воєнної небезпеки і воєнної загрози; проведення розвідувальної та інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах підготовки держави до оборони; здійснення заходів у зовнішньополітичній сфері, спрямованих на запобігання збройному конфлікту та відсіч збройній агресії; формування та реалізацію воєнної, воєнно-економічної, військово-технічної та військово-промислової політики держави; удосконалення структури, уточнення завдань і функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, забезпечення необхідної чисельності їх особового складу, а також їх розвиток, підготовку і підтримання на належному рівні боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності до оборони держави, планування їх застосування; розвиток військово-промислового комплексу, створення сприятливих умов для мобілізаційного розгортання галузей національної економіки з метою виробництва озброєння, військової техніки і майна в необхідних обсягах; забезпечення на особливий період Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту підготовленими кадрами, рятувальною та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами; здійснення заходів з планування та підготовки руху опору; забезпечення готовності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, єдиної державної системи цивільного захисту об'єктів критичної інфраструктури до виконання завдань цивільного захисту в особливий період, зокрема у воєнний час, з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права; забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів підготовленими кадрами, озброєнням, військовою та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами; розвиток військово-технічного співробітництва з іншими державами з метою забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів озброєнням, військовою технікою і майном, які не виробляються в Україні; підготовку національної економіки, об'єктів критичної інфраструктури, території, органів державної влади, органів військового управління, органів місцевого самоврядування, а також населення до дій в особливий період; створення державного матеріального резерву та резервних фондів грошових коштів; забезпечення охорони державного кордону України та її посилення у разі загострення обстановки, виникнення реальної загрози здійснення збройних та інших провокацій на державному кордоні України; військово-патріотичне виховання

громадян України, підготовку молоді до служби в Збройних Силах України, забезпечення престижу військової служби; забезпечення розвитку воєнної науки, формування науково-технічного і технологічного набутку для створення високоефективних засобів збройної боротьби; захист інформаційного простору України та її входження у світовий інформаційний простір, створення розвинутої інфраструктури в інформаційній сфері; здійснення військової стандартизації; забезпечення відкритого та демократичного цивільного контролю у сфері оборони в порядку, визначеному законодавством, та дотримання вимог щодо збереження державної таємниці; здійснення заходів з кібероборони (активного кіберзахисту) для захисту суверенітету держави та забезпечення її обороноздатності, запобігання збройному конфлікту та відсічі збройній агресії; інші заходи, що впливають на стан обороноздатності держави.⁹⁵

Стаття 11 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України⁹⁶ зобов'язує кожного військовослужбовця бережно ставитись до військового майна, знати й утримувати у готовності до застосування закріплене озброєння, бойову та іншу техніку, берегти державне майно. Таким чином, від моменту надходження майна до Збройних Сил України і закріплення його за військовою частиною Збройних Сил України воно набуває статусу військового майна.⁹⁷

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є встановлений порядок несення або проходження військової служби, пов'язаний зі збереженням зброї, бойових припасів, вибухових чи інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна. В окремих випадках додатковим факультативним об'єктом цього злочину стають встановлений порядок виконання військовими службовими особами своїх обов'язків, суспільні відносини, що впливають із права власності, а також життя та здоров'я, воля, честь гідність особи або інші блага.⁹⁸

⁹⁵ Про оборону України : Закон України від 06.12.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

⁹⁶ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14?find=1&text>.

⁹⁷ Бурлака П. Методика розслідування кримінальних проваджень щодо викрадення військового майна, вчиненого військовими службовими особами шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 410 КК України). *Вісник прокуратури*. 2019. № 4. *Спеціалізована прокуратура у сфері оборони Західного регіону*. URL : https://vpzhr.gp.gov.ua/ua/guidance_vpzhr.html?_m=publications&_t=rec&id=251536&s=print.

⁹⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «КНТ», 2023. 966 с. С. 880.

Предметом розглядуваного кримінального правопорушення, залежно від способу його вчинення, може бути як рухоме, так і нерухоме військове майно. а саме: 1) зброя; 2) бойові припаси; 3) вибухові або інші бойові речовини; 4) засоби пересування. 5) військова та спеціальна техніка; 6) інше військове майно.⁹⁹

Розглядаючи склад вказаного правопорушення, звернемо увагу на такий предмет кримінального правопорушення, як засоби пересування, військова та спеціальна техніка чи інше військове майно.

Так, засобами пересування є засоби наземного, повітряного та водного видів транспорту, пристосовані для перевезення особового складу, буксирування чи переміщення в інший спосіб зброї, військової техніки тощо. До них належать, зокрема, автомашини, автобуси, мотоцикли, літальні апарати (гелікоптери, літаки тощо), плавзасоби (човни, катери, баржі, кораблі тощо), залізничний рухомий склад, що належить військовій частині.¹⁰⁰

Військова та спеціальна техніка – це засоби людської діяльності, які використовуються для забезпечення обороноздатності Збройних Сил України (обороноздатності держави). До них належать, зокрема, паливно-заправні машини, стаціонарні та пересувні радіостанції, пристосування для запуску ракет, пересувні та стаціонарні електростанції, засоби збирання, обробки, зберігання та передачі інформації, аеродромне обладнання, пересувні польові кухні.

До іншого військового майна, крім вищеназваного, належать паливно-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне та інше майно, а також кошти.¹⁰¹

Військове майно – це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями. До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо. Військове майно закріплюється за військовими частинами, закладами, установами та організаціями ЗСУ та інших військових формувань на праві оперативного управління, а також може потрапити в їх власність або розпорядження в результаті ведення ними господарської діяльності: виробництва продукції,

⁹⁹ Там само. С. 881.

¹⁰⁰ Бурлака П. Зазнач. твір.

¹⁰¹ Там само.

виконання робіт і надання послуг, ведення підсобних господарств, отримання в оренду певних видів рухомого та нерухомого майна.

Отже, предметом розглядуваного кримінального правопорушення, залежно від способу його вчинення, може бути як рухоме, так і нерухоме військове майно.¹⁰²

Під зброєю розуміються пристрої й засоби, які застосовуються у збройній боротьбі для нападу (наступу) або захисту (оборони) з метою ураження або знищення противника (фізичної ліквідації людей, продуктів їхньої праці, руйнування жилих будинків та інших споруд). Розрізняють холодну, пневматичну й вогнепальну зброю; стрілецьку, реактивну й ракетну; керовану й некеровану; автоматичну, напівавтоматичну і неавтоматичну тощо. Предметом вказаного кримінального правопорушення може бути лише та зброя, яка є на балансі військової частини. Тому викрадення чи інше відчуження, наприклад, мисливської зброї, що належить на праві власності комусь із військовослужбовців (навіть у випадку зберігання її у військовій частині або коли власник, скажімо, мешкає у військовій частині чи тимчасово знаходиться разом із такою зброєю на її території) чи інших громадян, треба кваліфікувати як кримінальне правопорушення проти власності за ст. ст. 185 –191 КК України. Не належать до зброї сигнальні, стартові пістолети (револьвери), імітаційно-піротехнічні та освітлювальні засоби тощо, що не містять у собі вибухових речовин і сумішей.¹⁰³

Під бойовими припасами визнаються патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби у зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху. Патрони та набої до гладкоствольної мисливської зброї, а також патрони, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, не є предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 410 КК України.¹⁰⁴ Відповідно до п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями та радіоактивними матеріалами» патрони та набої до гладкоствольної мисливської зброї, а також

¹⁰² Там само.

¹⁰³ Клименко В. Коментар до статті 410 Кримінального кодексу України. *Юридичний Харків плюс*. URL : https://gov.lica.com.ua/b_text.php?type=3&id=127408&base=1.

¹⁰⁴ Там само.

патрони, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії не є предметом кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 262, 263 КК України.¹⁰⁵

Вибухові речовини – це хімічні сполуки або їх суміші, здатні вибухати під дією удару, наколювання, тертя або підігріву. До цих речовин належать порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню.¹⁰⁶ А також відповідно до п. 6 вищезазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України до вибухових речовин належать порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню.¹⁰⁷

Так, іншими бойовими речовинами є предмети, які становлять підвищену небезпеку для оточуючих. Ними визнаються будь-які штатні технічні засоби, що знаходяться у військовій частині і мають властивість при порушенні правил поведінки з ними уражати (спричиняти ушкодження, порушувати функції, впливати на здоров'я) тих, хто перебуває у зоні їхньої дії. До них належать, зокрема, радіоактивні речовини, запалювальні речовини, речовини хімічного чи біологічного походження, які можуть бути використані як бойові.¹⁰⁸

Радіоактивною є речовина, яка створює або за певних умов здатна створювати іонізуюче випромінювання¹⁰⁹.

Під радіоактивними матеріалами слід розуміти будь-які матеріали, що містять радіонукліди, в яких питома активність, а також сумарна активність у разі їх перевезення перевищують межі, встановлені нормами та правилами з ядерної та радіаційної безпеки.¹¹⁰ До радіоактивних матеріалів належать: радіонуклідні джерела іонізуючого випромінювання, ядерні матеріали та радіоактивні відходи.¹¹¹

¹⁰⁵ Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями та радіоактивними матеріалами : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02#Text>.

¹⁰⁶ Клименко В. Зазнач. твір.

¹⁰⁷ Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями та радіоактивними матеріалами : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02#Text>.

¹⁰⁸ Клименко В. Зазнач. твір.

¹⁰⁹ Там само.

¹¹⁰ Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії : Закон України від 11.01.2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1370-14#Text>.

¹¹¹ Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-вр#Text>.

Радіоактивні відходи – це матеріальні об’єкти та субстанції, активність радіонуклідів або радіоактивне забруднення яких перевищує межі, встановлені нормами, за умови, що використання цих об’єктів та субстанцій не передбачається у будь-якому технологічному процесі або виробництві. До радіоактивних відходів належать також відпрацьовані закриті джерела іонізуючого випромінювання після внесення відповідної інформації до Державного реєстру радіоактивних відходів.¹¹²

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02.1995 під джерелом іонізуючого випромінювання слід розуміти фізичний об’єкт, крім ядерних установок, що містить радіоактивну речовину, або технічний пристрій, який створює або за певних умов може створювати іонізуюче випромінювання.¹¹³

Основною властивістю радіоактивних речовин є здатність їх здійснювати опромінення людей та довкілля.

До запалювальних речовин, які можуть бути використані як бойові, належать запали, детонатори та ті, що застосовуються, наприклад, у вогнеметах, або здатні, скажімо, загорятися від взаємодії зі світлом (фосфор), або мають дуже високу температуру горіння (напалм) тощо.

Речовинами хімічного чи біологічного походження, які можуть бути використані як бойові, є, зокрема, хімічне паливо для ракет, отруйні речовини (іприт, фосген, хлор) тощо, та бактеріологічна зброя, що спричинює захворювання людей, тварин чи рослин.

Предметом розбійного нападу та вимагання, поєднаного з насильством, небезпечним для життя і здоров’я потерпілого, не може бути інше військове майно. Зазначені діяння, вчинені з метою заволодіння іншим військовим майном, треба кваліфікувати як кримінальні правопорушення проти власності – за ст. 187 або ч. 3 чи 4 ст. 189 КК України.¹¹⁴

Крім того, відчуження військовослужбовцем предметів розглядуваного кримінального правопорушення, що хоч і характеризуються вищезазначеними ознаками, але не є власністю військової частини і не знаходяться на відповідальному зберіганні в ній, повинно кваліфікуватися як відповідне кримінальне правопорушення проти власності, або проти громадської безпеки, або проти безпеки руху

¹¹² Там само.

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ Клименко В. Зазнач. твір.

та експлуатації транспорту. Кримінальним правопорушенням проти власності треба визнавати і незаконне заволодіння особистими речами іншого військовослужбовця.¹¹⁵

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення, передбачене ст. 410 КК України, характеризується такими діями: 1) викрадення військового майна; 2) привласнення військового майна; 3) вимагання військового майна; 4) заволодіння військовим майном шляхом шахрайства; 5) заволодіння військовим майном військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем; 6) розбій з метою заволодіння окремими видами військового майна – зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою.¹¹⁶

Викрадення вважається таємним, коли воно вчиняється за відсутності військовослужбовця, у володінні чи під охороною якого знаходилися предмети цього кримінального правопорушення, або у його присутності, але непомітно для нього, а також у присутності інших військовослужбовців чи сторонніх до військової частини осіб, які не усвідомлюють факту викрадення військового майна і не можуть дати цьому фактові належної оцінки. Викрадення є таємним і у тому разі, коли воно вчиняється у присутності військовослужбовця, якому доручено військове майно, але він перебуває у стані, що виключає можливість усвідомлення значення того, що відбувається (сон, непритомність, сильне сп'яніння тощо). Викрадення буде таємним і тоді, коли винний, викрадаючи військове майно, завідомо розраховував на потурання присутніх на місці злочину військовослужбовців чи сторонніх до військової частини осіб, які усвідомлювали протиправність його поведінки.

Викрадення вважається вчиненням шляхом крадіжки і в разі вчинення його військовослужбовцем, який не мав певних прав на викрадене ним майно, а мав лише доступ до нього у зв'язку з виконанням, наприклад, вказівки командира (начальника). Скажімо, військовослужбовець допомагав начальникові по тилу сортувати військове майно на складі, перевозив його з одного складу на інший у межах території тієї самої військової частини без відповідних на те документів про матеріальну відповідальність за його збереження. Викрадення вважається відкритим, якщо вчинюється у присутності військовослужбовця чи іншої особи, у віданні чи під охороною якої

¹¹⁵ Там само.

¹¹⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «КНТ», 2023. 966 с. С. 881.

перебуває майно, і винний усвідомлює, що ці особи розуміють сутність його злочинних дій. Відкритим вважається і таке викрадення, яке було помічене іншими військовослужбовцями чи сторонніми особами і цю обставину злочинець не тільки усвідомлював, а й нехтував нею.¹¹⁷

Привласнення характеризується незаконним утриманням військовослужбовцем у себе зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, яке було йому ввірене чи перебувало у його віданні, з метою використання його у своїх цілях (без відчуження його).¹¹⁸

Вимагання військовослужбовцем предмета розглядуваного кримінального правопорушення характеризується:

а) протиправною вимогою про передачу зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки, іншого військового майна або права на вказані предмети;

б) погрозою застосувати до особи, у віданні чи під охороною якої знаходиться військове майно, чи до її близьких родичів будь-яке насильство, обмежити права, свободи або законні інтереси цих осіб, пошкодити чи знищити їх майно або майно, яке знаходиться у їх віданні чи під їх охороною, або розголосити відомості, які вони бажають зберегти у таємниці. Вимога може бути також поєднана зі знищенням чи пошкодженням майна, що належить їм (потерпілим чи їх близьким родичам) на праві власності або знаходиться у їх віданні чи під охороною, а також із насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я (ч. 1 і 2 ст. 410 КК України).¹¹⁹

Заволодіння військовим майном шляхом шахрайства полягає у протиправному заволодінні чужим майном, набутті права на нього шляхом обману потерпілого чи зловживання його довірою. Обман і зловживання довірою при шахрайстві застосовуються винною особою з метою викликати в потерпілого упевненість про вигідність або обов'язковість передачі йому майна чи права на нього. Особливістю шахрайства є те, що потерпілий, будучи введеним в оману, сам добровільно передає винному майно чи право на нього.

Таким чином, обман як спосіб шахрайства – це повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування фактів, повідомлення про які було обов'язковим, що вводить потерпілого в

¹¹⁷ Клименко В. Зазнач. твір.

¹¹⁸ Там само.

¹¹⁹ Там само.

оману. Обман може стосуватися дійсних намірів винного (наприклад, взяти військове майно на певний час із метою не повертати його); предмета (наприклад, отримання бойових набоїв замість учбових), кількості (наприклад, видачі більшої кількості паливних матеріалів); особи, її військового звання чи службового становища (скажімо, винний видає себе за інспектора, який здійснює перевірку справності транспортних засобів); фактів (посилання на неіснуючі факти, перекручення дійсних, неповідомлення про існування певних фактів).¹²⁰

До речі, кримінальне правопорушення вважається вчиненим повторно, якщо військовослужбовець вчинив два або більше діянь, передбачених ст. 410 КК України і строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за попередньо вчинене кримінальне правопорушення не закінчився. При цьому не має значення, були вчинені винним діяння тотожні (наприклад, у перший і наступні рази вчинена крадіжка військового майна) чи однорідні (наприклад, перший – привласнення, а наступний(і) – вимагання чи грабіж).

Також, повторність матиме місце і тоді, коли одне з кримінальних правопорушень або обидва були незакінченими. У першому випадку дії винного треба кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень. Наприклад, як закінчений замах на крадіжку військового майна (ч. 2 ст. 15 та ч. 1 ст. 410 КК України) та повторне вчинення цього кримінального правопорушення шляхом привласнення (ч. 2 ст. 410 КК України) або, навпаки, як закінчене кримінальне правопорушення – крадіжка військового майна (ч. 1 ст. 410 КК України) та закінчений замах на привласнення такого майна з урахуванням повторності (ч. 2 ст. 15 та ч. 2 ст. 410 КК України).¹²¹

Так, не створює повторності вчинення продовжуваного відчуження військового майна. Особливість конструкції диспозиції ст. 410 КК України дозволяє стверджувати, що продовжуваним кримінальним правопорушенням можна вважати вчинення не тільки тотожних, а й однорідних діянь. Наприклад, військовослужбовець, бажаючи забезпечити себе матеріалами, необхідними для ремонту свого будинку, частину з них викрадає шляхом крадіжки, частину – шляхом грабежу, а частину відчужує шляхом вимагання.¹²²

Вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб має місце, коли двоє чи більше військовослужбовців заздалегідь, до початку виконання об'єктивної сторони цього

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Там само.

¹²² Там само.

кримінального правопорушення, домовилися про спільне відчуження військового майна як виконавці. Не буде цієї кваліфікуючої ознаки при вчиненні привласнення та відчуження військового майна військовою службовою особою зі зловживанням службовим становищем за допомогою інших військовослужбовців. Дії останніх необхідно кваліфікувати з посиланням на ст. 27 КК України.¹²³

При визначенні істотної шкоди треба враховувати не тільки вартість відчуженого винним військового майна, а й його дефіцитність, неможливість замінити викрадене іншим у зв'язку зі знаходженням військової частини в ешелоні, на полігоні, необхідність використання його як складової ціннішого майна тощо.¹²⁴

Саме поняття «істотна шкода» є предметом численних дискусій та судових розглядів. Проблема полягає в його оціночному характері. КК України не дає чіткого визначення істотної шкоди, залишаючи трактування цього поняття на розсуд правоохоронних органів та судів. Це створює певну правову невизначеність і ризик довільного тлумачення. Істотна шкода по суті є оціночною категорією, що залежить від безлічі чинників, котрі мають бути ретельно розглянуті в кожному конкретному випадку.

Істотна шкода в контексті цієї статті може включати: 1) втрату боєздатності: втрата зброї, боєприпасів або техніки може суттєво послабити боєздатність підрозділу або військової частини; 2) загрозу національній безпеці: викрадення або незаконне заволодіння військовим майном може створити загрозу національній безпеці, особливо в умовах збройного конфлікту; 3) матеріальні збитки: вартість викраденого або пошкодженого військового майна може бути значною, що завдає матеріальних збитків державі; 4) підрив авторитету Збройних Сил України: такі кримінальні правопорушення можуть підрвати авторитет Збройних Сил України та довіру суспільства до них.

Важливо розуміти, що оцінка істотності шкоди в кожному конкретному випадку здійснюється судом з урахуванням усіх обставин справи.

Суб'єктом цього кримінального правопорушення є військовослужбовець, зокрема військова службова особа (ч. 2 ст. 410).¹²⁵

Це поняття охоплює широкий спектр осіб, які перебувають на військовій службі. З-поміж військовослужбовців, які можуть виступати

¹²³ Там само.

¹²⁴ Там само.

¹²⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «КНТ», 2023. 966 с. С.881.

суб'єктами цього кримінального правопорушення, є військові службові особи. Це означає, що відповідальність може бути покладена не лише на рядових військовослужбовців, але й на осіб, які обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у військових формуваннях.

Військовослужбовці – особи, які проходить військову службу у Збройних Силах України або інших військових формуваннях, передбачених законодавством. Військовослужбовцем може бути як особа, яка проходить службу за контрактом, так і особа, яка проходить строкову військову службу.

Військова службова особа – це військовослужбовець, який обіймає посаду, пов'язану з виконанням службових обов'язків, що передбачають організаційно-розпорядчі (наприклад, керівництво підрозділом) та адміністративно-господарські функції (наприклад, управління військовим майном).

Військовослужбовцями можуть бути офіцери, прапорщики, мічмани, а також інші військовослужбовці, які виконують відповідні функції.

Таким чином, ст. 410 КК України передбачає відповідальність широкого кола військовослужбовців, включно з тими, хто має службові повноваження.

Із *суб'єктивної* сторони кримінальне правопорушення характеризується прямим умислом. Мотивом кримінального правопорушення може бути користь, помста тощо, але на кваліфікацію цього кримінального правопорушення мотив не впливає.

Кваліфікованими видами викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем військового майна або заволодіння ним шляхом шахрайства є скоєння таких дій: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) якщо це заподіяло істотну шкоду.¹²⁶

Особливо кваліфікованими видами перелічених дій, а також кваліфікованим видом заволодіння військовим майном військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем є вчинення їх в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. Зловживання службовим становищем – це умисне використання військовою службовою особою всупереч інтересам служби своїх прав і можливостей, пов'язаних із займаною посадою. Такі дії хоч і перебувають у межах службових повноважень військової службової особи, проте вчинюються нею незаконно (на порушення встановленого порядку). Також особливо кваліфікованим видом вимагання військового

¹²⁶ Там само. С. 881.

майна є вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя та здоров'я потерпілого.

Воєнний стан за приписами Закону України «Про правовий режим воєнного стану» вводиться у країні чи її окремих територіях в разі збройної агресії, загрози нападу, небезпеки державній незалежності, територіальній цілісності.¹²⁷

Під бойовою обстановкою слід розуміти період перебування військової частини, підрозділу, окремих військовослужбовців у безпосередньому зіткненні з противником, підготовки чи ведення бою (бойової операції). Бойова обстановка може виникнути як у воєнний, так і в мирний час, наприклад, при відбитті нападу на державний кордон України.¹²⁸

При проведенні розслідуванні кримінальних проваджень цієї статті варто також враховувати постанови Пленуму Верховного Суду України: № 3 від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами», № 10 від 6 листопада 2009 р. «Про судову практику у справах про злочини проти власності».

Так, Верховний Суд залишив у силі рішення апеляції про незастосування до військовослужбовця, який викрав благодійну допомогу, звільнення від відбування покарання з випробуванням (постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 11 липня 2023 р. у справі № 751/5204/22 (провадження № 51-2064км23)).

Касаційний кримінальний суд Верховного Суду (далі – ККС ВС) залишив у силі рішення суду апеляційної інстанції, що засудив офіцера прикордонного загону, який викрав майно – благодійну допомогу загальною вартістю 238 тис. 600 грн (ч. 4 ст. 410 КК України).

Суд першої інстанції визнав винуватим військовослужбовця і засудив його до п'яти років ув'язнення, водночас звільнивши від відбування покарання. Чернігівський апеляційний суд скасував це рішення щодо призначення покарання. Суд засудив військовослужбовця до семи років позбавлення волі та позбавив його військового звання.

Захисник обвинуваченого не погодився з вироком, оскільки вважав, що суд необґрунтовано не застосував до засудженого

¹²⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «КНТ», 2023. 966 с. С.881.

¹²⁸ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., доп. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 1040 с. С. 920.

звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Проте ККС ВС погодився з рішенням апеляції, зазначивши, що незастосування судом звільнення від відбування покарання з випробуванням у цьому випадку відповідає меті покарання та загальним засадам його призначення.¹²⁹

4.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 411 КК України «Умисне знищення або пошкодження військового майна»

Родовим об'єктом суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 411 КК України, є встановлений законодавством порядок несення та проходження військової служби, тобто суспільні відносини, що виникають у процесі життя і бойової діяльності військ, які врегульовані законами України, військовими статутами, положенням про проходження служби різними категоріями військовослужбовців тощо¹³⁰.

Основний безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення – це встановлений порядок несення або проходження військової служби, пов'язаний зі збереженням зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна. *Додатковим факультативним об'єктом* можуть бути життя та здоров'я особи, довкілля тощо.

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 411 КК України, є зброя, бойові припаси, засоби пересування, військова та спеціальна техніка та інше військове майно.¹³¹

Так, предметом кримінального правопорушення є військове майно, що перебуває у законному володінні військових частин, підрозділів або установ Збройних Сил України та інших військових формувань. Майно має бути військовим, тобто офіційно належати ЗСУ або використовуватися у військових цілях.

У разі якщо знищене чи пошкоджене майно не є військовим, а належить цивільним особам або організаціям, може наставати відповідальність за іншими статтями (наприклад, ст. 194 КК України –

¹²⁹ Правові висновки Верховного Суду. *Верховний Суд*. URL : <https://t.me/supremecourtua>.

¹³⁰ Юріков О. О. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження військового майна URL : <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8793/18394-1?inline=1>.

¹³¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «КНТ», 2023. 966 с. С. 882.

умисне знищення або пошкодження майна). Військове майно може бути як рухомим (зброя, техніка), так і нерухомим (військові об'єкти).

Під зброєю слід розуміти будь-яку зброю, що є військовою власністю (військовим майном), зокрема:

1) вогнепальну зброю – стрілецьку (пістолети, автомати, карабіни, кулемети, гранатомети тощо) та артилерійську зброю (реактивні системи залпового вогню, гармати, міномети, протитанкові комплекси тощо);

2) вибухові пристрої (міни, гранати);

3) зброю масового ураження (хімічну, біологічну, ядерну, термобаричну тощо);

4) холодну зброю (предмети, що справляють колючий, колючоріжучий, рубаючий, роздроблюючий або ударний ефект, конструктивно призначені для ураження живої цілі за допомогою м'язової сили людини або дії механічного пристрою);

5) інші види озброєння.¹³²

Бойовими припасами є патрони до стрілецької та артилерійської зброї (патрони, снаряди, бомби, ракети, міни, гранати тощо), а також бойові частини крилатих і балістичних ракет із різним видом заряду (ядерним, хімічним, біологічним, термобаричним, звичайним тощо).

Засоби пересування, а також військова та спеціальна техніка – це рухомі механічні пристрої, обладнані двигуном і призначені для перевезення людей, вантажу або озброєння, а також ті, на яких встановлено спеціальне обладнання або спеціальні механізми (для виконання будівельних робіт, медичного забезпечення тощо), причепи та напівпричепи до них. У військових формуваннях до них належать призначені для використання під час безпосереднього виконання бойових і спеціальних завдань, зокрема: 1) транспортні машини (легкові та вантажні автомашини, автобуси, мотоцикли); 2) спеціальні машини (автокрани, грейдери, трактори, бульдозери, санітарні машини, пересувні ремонтні майстерні); 3) бойові машини (танки, броньовики, самохідні установки, машини з пересувними командними пунктами); 4) відомчий залізничний рухомий состав; 5) відомчий повітряний транспорт (гелікоптери, літаки, планери, аеростати); 6) підводні човни, авіаносці, крейсери, міноносці, катери та інші військові кораблі, машини-амфібії, плавучі бази, буксири, баржі тощо¹³³.

Під іншим військовим майном слід розуміти засоби індивідуального захисту, засоби захисту від зброї масового ураження,

¹³² Юріков О. О. Зазнач. твір.

¹³³ Там само.

засоби зв'язку, спеціальне обладнання інженерних військ, медичне обладнання та засоби, паливно-мастильні матеріали, постійні або тимчасові споруди (будинки, палатки, бліндажі) тощо. Загалом до іншого військового майна належить будь-яке рухоме та нерухоме майно, яке закріплене за військовими частинами, підприємствами, установами, закладами, організаціями Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України тощо.

Не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 411 КК України, знищення або пошкодження військовослужбовцями предметів військового обмундирування, виданих їм в особисту власність. Знищення та пошкодження зазначених предметів, що зберігаються на складах, підпадає під ознаки цього кримінального правопорушення, оскільки до моменту видавання це майно належить військовій частині.¹³⁴

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується суспільно небезпечними діями, наслідками у вигляді знищення або пошкодження військового майна та причинним зв'язком між зазначеними діями і наслідками. Під знищенням зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна розуміється приведення їх у непридатність, тобто коли вони не можуть бути відновлені та використані за їх цільовим призначенням. Пошкодження такого військового майна передбачає часткову втрату його властивостей та характеристик, проте з можливістю його подальшого ремонту та використання за цільовим призначенням.¹³⁵

Знищення та пошкодження військового майна може бути вчинено різними способами: ударом, підривом, дією хімічних речовин, за допомогою різних засобів, що також для кваліфікації за ст. 411 КК України значення не має і додаткової кваліфікації за іншими відповідними статтями цього кодексу не потребує. Проте вчинення цих дій шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом визнано більш суспільно небезпечним і обумовлює кваліфікацію за ч. 2 ст. 411 КК України.¹³⁶

Під іншими тяжкими наслідками слід розуміти: велику матеріальну шкоду, спричинену військовій частині внаслідок знищення

¹³⁴ Там само.

¹³⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «КНТ», 2023. 966 с. С. 882.

¹³⁶ Відповідальність за умисне знищення або пошкодження військового майна. *Юридична компанія Inseinin*. URL : <https://inseinin.com.ua/tpost/a80tyll1r81-vdpovdalnst-za-umisne-znischennya-abo-po>.

чи пошкодження військового майна (при цьому у кожному конкретному випадку необхідно враховувати розмір шкоди, зокрема витрати на відновлення майна, збитки, спричинені діями осіб з рятування майна – наприклад, діями пожежників під час гасіння пожежі, військову цінність та унікальність майна), зрив виконання завдання бойового, учбового, господарчого чи іншого характеру, спричинення тілесних ушкоджень.

Водночас оцінка тяжкості наслідків здійснюється судом із урахуванням усіх обставин справи. Суд враховує характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння, а також його наслідки.

Окрім цього, важливе значення має встановлення мотиву знищення чи пошкодження військового майна. Це кримінальне правопорушення може вчинятися з різних спонукань – помста, хуліганські мотиви та ін. Якщо ж знищення чи пошкодження військового майна вчинено з метою ослаблення держави, то дії винного повинні кваліфікуватися за ст. 113 КК України («Диверсія»)¹³⁷

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 411 КК України, є будь-який військовослужбовець, а також військовозобов'язаний під час проходження ним відповідних зборів.¹³⁸

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим або непрямым умислом, мотивом і метою, що характеризують внутрішнє ставлення винної особи до вчиненого діяння та його наслідків.

Тобто винна особа діє умисно – як із прямим, так і непрямым умислом:

- у разі прямого умислу особа усвідомлює, що своїми діями знищує або пошкоджує військове майно, передбачає можливі наслідки та бажає їх настання. Наприклад, військовослужбовець навмисно підпалює військовий склад, бажаючи його знищити;

- у разі непрямого умислу особа усвідомлює можливість знищення або пошкодження військового майна, не бажає, але свідомо допускає такі наслідки або ставить до них байдуже. Наприклад, військовослужбовець кидає запалювальну рідину в бік боєприпасів, розуміючи ризик загоряння, але не вживає заходів для запобігання наслідкам.

Важливо, що необережна форма вини (кримінально протиправна самовпевненість чи недбалість) виключається, оскільки ст. 411 КК України передбачає саме умисне знищення або пошкодження

¹³⁷ Там само.

¹³⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «КНТ», 2023. 966 с. С. 882.

військового майна. Якщо ж діяння вчинене з необережності, може наставати відповідальність за іншими статтями, наприклад за ст. 412 КК України (необережне знищення або пошкодження військового майна).

Водночас у випадках заподіяння тілесних ушкоджень чи загибелі людей ставлення злочинця до наслідків має бути необережним. Інакше його дії кваліфікуватимуться за сукупністю – за ч. 2 ст. 411 КК України і як кримінальне правопорушення проти життя чи здоров'я особи відповідно.¹³⁹

До речі, мотиви можуть бути різними, але вони не впливають на наявність складу кримінального правопорушення. Найпоширенішими мотивами є: хуліганські спонування (наприклад, особа пошкоджує техніку через агресію або п'яний стан); помста командуванню або колегам (наприклад, через конфлікт із начальством військовослужбовець умисно ламає техніку); ухилення від виконання обов'язків військової служби (наприклад, солдат пошкоджує зброю, щоб уникнути бойових дій); корисливий мотив (наприклад, розкрадання військового майна з подальшим його псуванням); ідейні чи політичні мотиви (наприклад, навмисне псування техніки на користь ворога).

Метою може бути: 1) досягнення конкретного результату (наприклад, повне знищення військового об'єкта); 2) заподіяння шкоди боєздатності підрозділу (наприклад, пошкодження транспорту перед бойовим виходом); 3) приховування іншого кримінального правопорушення або порушення дисципліни (наприклад, знищення зброї після втрати боєкомплекту). У більшості випадків мета відповідає мотиву.

Таким чином, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого за ст. 411 КК України, визначається умисною виною, що може виражатися як у прямому, так і непрямому умислі. Мотиви та мета можуть бути різними, але вони не впливають на сам факт кримінальної відповідальності, хоча можуть враховуватися при призначенні покарання.

Кваліфікованими видами кримінального правопорушення знищення або пошкодження військового майна є: 1) вчинене шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом; 2) що спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Особливо кваліфікованими видами є скоєння дій, передбачених ч. 2 цієї статті, в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3

¹³⁹ Відповідальність за умисне знищення чи пошкодження військового майна. Юридична компанія «Турій і Партнери». URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-umisne-znishhennya-chi-poshkodzhennya-vijskovogo-majna/>.

ст. 411 КК України).

Воєнний стан за приписами Закону України «Про правовий режим воєнного стану» вводиться у країні чи її окремих територіях в разі збройної агресії, загрози нападу, небезпеки державній незалежності, територіальній цілісності.¹⁴⁰

Бойову обстановку визначено у примітці до ст. 402 КК України, а саме як обстановку наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником.

4.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 412 КК України «Необережне знищення або пошкодження військового майна»

Вказана стаття охоплює ситуації, коли військовослужбовець або інша особа, що перебуває на військовій службі, через недбалість або необережність завдає шкоди військовому майну, включно з технікою, озброєнням, спорудами та іншими матеріальні ресурси, що використовуються у Збройних Силах України та інших військових формуваннях.

Ключовою ознакою правопорушення є вчинення діяння необережно, тобто без наміру спричинити шкоду. Наслідком є значна матеріальна шкода, розмір якої визначається відповідно до встановлених критеріїв. Ця норма спрямована на забезпечення відповідального ставлення військовослужбовців до ввіреного їм майна та запобігання втратам, що можуть негативно вплинути на обороноздатність держави.

Коментована стаття корелюється зі ст. 172-12 «Необережне знищення або пошкодження військового майна» КУпАП, якою передбачена адміністративна відповідальність за необережне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової і спеціальної техніки чи іншого військового майна.¹⁴¹

Так, обидві статті – і 412 КК України, і 172-12 КУпАП передбачають відповідальність за необережне знищення або

¹⁴⁰ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «КНТ», 2023. 966 с. С. 882.

¹⁴¹ Там само. С. 883.

пошкодження військового майна. Ст. 172-12 КУпАП передбачає менш тяжкі випадки порушення, які не призвели до значної матеріальної шкоди. А кримінальна відповідальність за ст. 412 КК України настає, якщо діяння спричинило значну матеріальну шкоду.

Головна межа між адміністративною та кримінальною відповідальністю – розмір заподіяної шкоди. Якщо шкода є незначною, застосовується адміністративна відповідальність згідно з КУпАП. Якщо вона перевищує встановлений поріг або має суттєві наслідки для військової служби, настає кримінальна відповідальність за КК України.

Стаття 172-12 КУпАП є «м'якішою» нормою і застосовується до дрібних порушень, у той час як ст. 412 КК України передбачає відповідальність за більш серйозні випадки. Таким чином, ці статті взаємопов'язані та розмежовують рівень відповідальності залежно від наслідків правопорушення.

Об'єкт та предмет цього кримінального правопорушення аналогічні об'єкту та предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 411 КК України.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується суспільно небезпечними діями, наслідками у вигляді знищення або пошкодження майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах та причинним зв'язком між зазначеними діями і наслідками. Під шкодою у великих розмірах тут слід розуміти саме матеріальну шкоду: прямі збитки та упущену вигоду. Чи заподіяло вчинення кримінального правопорушення шкоду у великому розміру, є питанням факту і вирішується залежно від конкретних обставин справи. При цьому мають враховуватися вартість майна, його загальна і військова цінність, унікальність тощо.¹⁴²

Під іншими тяжкими наслідками маються на увазі заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній або кільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом та більше особам або заподіяння значної матеріальної шкоди військовій установі або військовослужбовцям. При вирішенні питання про те, чи є матеріальні збитки значними, слід враховувати не тільки вартість, розмір знищеного або пошкодженого майна в натуральному вигляді, але і його значення для несення військової служби. Для застосування цієї статті слід встановити наявність причинного зв'язку між діями (бездіяльністю)

¹⁴² Там само.

особи та наслідками, що настали.¹⁴³

Заподіяння шкоди у великих розмірах визначено п. 3 примітки до ст. 185 КК України, де зазначено, що у великих розмірах визнається кримінальне правопорушення, що вчинене однією особою чи групою осіб на суму, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення кримінального правопорушення..

Спричинення загибелі людей означає, що в результаті вчинення цього кримінального правопорушення загинуло 2 або більше людини.

Суб'єкт кримінального правопорушення – будь-який військовослужбовець або військовозобов'язаний під час проходження відповідних військових зборів.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується необережністю до діяння і його наслідків. Особа передбачає, що внаслідок вчинюваних нею дій можуть виникнути такі наслідки, як знищення (пошкодження) військового майна, та пов'язані з ними наслідки у вигляді заподіяння шкоди у великих зборах, а також загибель людей чи інші тяжкі наслідки, але легковажно розраховує на відвернення вказаних суспільно небезпечних наслідків або не передбачає можливості настання вказаних наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити.¹⁴⁴

Наприклад: *«за процесуального керівництва Військової прокуратури Миколаївського гарнізону Південного регіону України 28.08.2020 до Миколаївського районного суду Миколаївської області направлено обвинувальний акт у кримінальному провадженні за обвинуваченням солдата однієї з військових частин ЗС України у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 412 КК України (Необережне знищення або пошкодження військового майна).*

Вказаний військовослужбовець обвинувачується в тому, що 31.12.2019, перебуваючи в наметовому містечку військової частини, на території 235 Міжвидового центру підготовки підрозділів о 5-й годині ранку та діючи зі злочинною недбалістю, в порушення вимог діючого законодавства, під час відпочинку особового складу в польовому наметі закинув до печі побутове сміття. Від цього стався вибух та спричинено пожежу, полум'я якої поширилось на сусідні намети. Внаслідок

¹⁴³ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., доп. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 1040 с. С. 946.

¹⁴⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «КНТ», 2023. 966 с. С. 883.

пожежі інший військовослужбовець, молодший сержант, отримав тілесні ушкодження середнього ступеня тяжкості. Крім того, державі завдано збитків на загальну суму понад 2 млн гривень. Під час досудового розслідування обвинувачений добровільно відшкодував частину завданих збитків на загальну суму 64 тис. гривень. Військова прокуратура Миколаївського гарнізону також заявила цивільний позов про стягнення з підозрюваного на користь держави завданих збитків на суму 2 182 626,88 гривень».

Частина 2 ст. 412 КК України передбачає відповідальність за ті самі діяння, але за умови, що вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки. Ключовим елементом цього кримінального правопорушення є необережність. Це означає, що особа не мала наміру знищити або пошкодити військове майно, але зробила це через недбалість або легковажність.

Поняття «інші тяжкі наслідки» є оціночним і визначається судом у кожному конкретному випадку. Такими наслідками можуть бути: значні матеріальні збитки, втрату боєздатності військової частини тощо.

Для кваліфікації діяння за ч. 2 ст. 412 КК України необхідно встановити причинно-наслідковий зв'язок між необережними діями особи та настанням тяжких наслідків.

4.4. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 413 КК України «Втрата військового майна»

Стаття 413 КК України корелюється зі ст. 172-12 «Необережне знищення або пошкодження військового майна» КУпАП, якою передбачена адміністративна відповідальність за необережне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової і спеціальної техніки чи іншого військового майна.

Обидві статті – 413 КК України «Втрата військового майна» та 172-12 КУпАП «Необережне знищення або пошкодження військового майна» – мають певну схожість, але не є ідентичними.

Так, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 413 КК України, охоплює втрату військового майна (тобто необережне доведення до його повної відсутності: загублення, крадіжка через недбалість тощо). А ст. 172-12 КУпАП стосується необережного знищення або пошкодження, тобто майно залишається, але його стан погіршується.

Тобто у разі, якщо втрата військового майна спричинила значну шкоду, то таке діяння підпадає під ст. 413 КК України. Якщо ж знищення або пошкодження не завдало значної шкоди, то правопорушення карається за ст. 172-12 КУпАП.

Вказані статті взаємопов'язані тим, що обидві регулюють порушення правил поведінки з військовим майном, але вони відрізняються за характером діяння та рівнем відповідальності. Якщо правопорушення виходить за межі адміністративного, воно переходить у кримінальну площину.

Об'єктом кримінального правопорушення є встановлений порядок несення або проходження військової служби, пов'язаний зі збереженням зброї, бойових припасів, засобів пересування, предметів технічного постачання або іншого військового майна.

Предметом кримінального правопорушення є зброя, бойові припаси, засоби пересування, предмети технічного постачання або інше військове майно, яке ввіряється військовослужбовцям для службового користування. Таким чином, предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 413 КК України, є будь-яке військове майно, яке має матеріальну цінність і призначене для забезпечення діяльності Збройних Сил України або інших військових формувань.

Кримінальне правопорушення з *об'єктивної сторони* характеризується дією або бездіяльністю у виді порушення правил зберігання ввірених для службового користування предметів військового майна, суспільно небезпечними наслідками у вигляді втрати або зіпсування такого майна і причинним зв'язком між зазначеними діянням і наслідками.¹⁴⁵

Під *зберіганням* мається на увазі таке поведіння з предметами військового майна, яке забезпечує його збереження і готовність до використання. Правила зберігання військового майна регламентуються різними нормативно-правовими актами, що містять приписи стосовно дотримання умов зберігання, охорони, використання, транспортування того чи іншого виду військового майна. Обов'язкова умова кримінальної відповідальності за втрату військового майна – наявність причинного зв'язку між втратою і порушенням правил зберігання майна. Якщо втрата сталася не в результаті порушення вказаних правил, а з інших причин, що не залежать від волі особи, склад втрати військового майна, передбачений ст. 413 КК України, відсутній. Із

¹⁴⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «КНТ», 2023. 966 с. С. 884.

суб'єктивної сторони це кримінальне правопорушення характеризується умислом або необережністю до діяння, необережністю до наслідків. Зі змісту сформульованої у ст. 413 КК України диспозиції слідує, що вона є бланкетною, а тому при кваліфікації необхідно керуватися вимогами правил, передбачених відповідними нормами військових статутів, законів, наказів тощо, призначених для запобігання втраті військового майна.¹⁴⁶

У зв'язку з цим суди зобов'язані ретельно з'ясовувати і зазначати в рішеннях, наказах, службових розслідуваннях, у чому саме полягали названі у цій статті порушення; яких норм правил зберігання військового майна не дотримано; чи є причинний зв'язок між цими порушеннями та передбаченими законом суспільно небезпечними наслідками. Норми ст. ст. 11, 16 Статуту внутрішньої служби ЗСУ, ст. 4 Дисциплінарного статуту ЗСУ, в порушенні яких часто визнають винними в службових розслідуваннях військовослужбовців, є загальними та не вказують на необхідність вчинення тих чи інших дій для запобігання втраті військового майна під час виконання бойового завдання.¹⁴⁷

Так, відповідно до ст. 4 Дисциплінарного статуту ЗСУ військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця, зокрема, дотримуватися Конституції України та законів України, військової присяги, неухильно виконувати вимоги військових статутів, накази командирів, бути пильним.¹⁴⁸

Норми Статуту внутрішньої служби ЗСУ у ст. ст. 11, 16 встановлюють такі обов'язки військовослужбовців, як свято і непорушно дотримуватися Конституції України та законів України, Військової присяги, віддано служити Українському народові, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок, знати й утримувати в готовності до застосування закріплене озброєння, бойову та іншу техніку, берегти державне майно, бути пильним. Кожний військовослужбовець зобов'язаний виконувати службові обов'язки, що визначають обсяг виконання завдань, доручених йому за посадою. Ці обов'язки визначаються статутами ЗСУ, а також відповідними

¹⁴⁶ Втрата військового майна: чи несуть відповідальність військовослужбовці і за що саме. *Волонтерський рух Адвокати ЗСУ*. URL : <https://pravo-ua.com/crime/vtrata-vijskovogo-majna-chy-nesut-vidpovidalnist-vijskovoslužhbovczi-i-za-shho-same/>.

¹⁴⁷ Там само.

¹⁴⁸ Там само.

посібниками, порадиниками, положеннями, інструкціями.¹⁴⁹

Отже, для встановлення винності військовослужбовців щодо втрати військового майна слід зазначати, які саме інструкції, накази тощо було порушено військовослужбовцем та які дії чи бездіяльність призвели до втрати військового майна.¹⁵⁰

Правила зберігання військового майна регламентуються різними нормативно-правовими актами, в яких містяться приписи щодо дотримання умов зберігання, охорони, використання, транспортування того чи іншого виду військового майна. Обов'язкова умова кримінальної відповідальності за втрату військового майна – наявність причинного зв'язку між втратою і порушенням правил зберігання майна. Якщо втрата сталася не в результаті порушення вказаних правил, а з інших причин, що не залежать від волі особи, склад втрати військового майна, передбачений ст. 413 КК України, відсутній.¹⁵¹

Із суб'єктивної сторони це кримінальне правопорушення характеризується умислом або необережністю до діяння, необережністю до наслідків. Зі змісту сформульованої у ст. 413 КК України диспозиції слідує, що вона є бланкетною, а тому при кваліфікації необхідно керуватися вимогами правил, передбачених відповідними нормами військових статутів, законів, наказів тощо, призначених для запобігання втраті військового майна.

Так, ст. ст. 13, 14, 15 Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1225 від 4 серпня 2000 р., передбачено порядок зберігання військового майна. Ці норми зобов'язують зберігати військове майно з дотриманням вимог, передбачених документацією заводів-виробників. Умови зберігання цього майна повинні забезпечувати збереження його належного якісного (технічного) стану, виключати можливість втрати та відповідати вимогам вибухопожежобезпеки. Експлуатація військового майна повинна здійснюватися відповідно до вимог документації заводів-виробників. Порядок зберігання, використання і технічного обслуговування військового майна визначається статутами Збройних Сил України, зазначеним положенням, нормативно-правовими актами і нормативними документами Міноборони України та документацією

¹⁴⁹ Втрата військового майна: чи несуть відповідальність військовослужбовці і за що саме. *Волонтерський рух Адвокатів ЗСУ*. URL : <https://pravo-ua.com/crime/vtrata-vijskovogo-majna-chy-nesut-vidpovidalnist-vijskovosluzhbovczi-i-za-shho-same/>.

¹⁵⁰ Там само.

¹⁵¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «КНТ», 2023. 966 с. С. 884.

заводів-виробників.¹⁵²

Суб'єктом кримінального правопорушення є будь-який військовослужбовець, а також військовозобов'язаний під час проходження ним зборів.¹⁵³

Кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення є вчинення його в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Воєнний стан за приписами Закону України «Про правовий режим воєнного стану» вводиться у країні чи її окремих територіях в разі збройної агресії, загрози нападу, небезпеки державній незалежності, територіальній цілісності.¹⁵⁴

До речі, для притягнення до кримінальної відповідальності військовослужбовця за ст. 413 КК України «Втрата військового майна», диспозиція якої є бланкетною, суд повинен встановити, які конкретно правила зберігання військового майна було ним порушено. Посилання в рішенні суду виключно на загальні норми галузевого військового законодавства не свідчить про наявність ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 413 КК України.¹⁵⁵

Наведемо один із **прикладів**: «1 вересня 2021 р. Верховний Суд колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 225/1673/19 задовольнив касаційну скаргу захисника та закрити кримінальне провадження у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення.

Вироком міського суду, залишеним без змін ухвалою апеляційного суду, військовослужбовця визнано винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 413 КК України.

У касаційній скарзі захисник зазначав, що для встановлення наявності у діях обвинуваченого складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 413 КК України, суд повинен з'ясувати не лише факт втрати військовослужбовцем ввіреної йому зброї – ножа, а й таке питання: недотримання яких правил зберігання призвело до його втрати. Оскільки ч. 2 ст. 413 КК

¹⁵² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «КНТ», 2023. 966 с. С. 884.

¹⁵³ Там само. С. 884.

¹⁵⁴ Там само. С. 884.

¹⁵⁵ Хавронюк М. І. Кримінально-правові норми, розраховані на застосування в умовах війни, чинні до початку відкритої російської агресії проти України: досягнення і прорахунки українського законодавства та правозастосовної практики. *Матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції* (9-11 черв. 2022 р.). Львів : ЛьВДУВС, 2022. С. 246–257. С. 250. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6299a23d-905f-4950-bd42-f9934db5ab10/content>.

України є бланкетною нормою та для розкриття її змісту необхідно звертатися до інших нормативно-правових актів, інструкцій, правил, положень, які регулюють правила зберігання військовослужбовцем ввіреної йому для службового користування зброї (об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення). Разом із тим, як зазначав захисник, фігуранта визнано винуватим у недотриманні ним ст. ст. 11, 16 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, однак жодна із зазначених норм не встановлює і не регулює правил зберігання військової зброї взагалі та холодної зокрема.

Неконкретний умисел та необережне ставлення до настання наслідку у виді смерті потерпілого не утворюють складу умисного вбивства.

Верховний Суд вказав, що обов'язковою умовою кримінальної відповідальності за втрату військового майна є наявність причинного зв'язку між втратою і порушенням правил зберігання майна. Якщо втрата сталася не в результаті порушення вказаних правил, а з інших причин, що не залежать від волі особи, склад втрати військового майна, передбачений ст. 413 КК України, відсутній.

Суд першої інстанції взагалі не зазначив та не встановив, які конкретно дії чи бездіяльність вчинив фігурант всупереч вимогам правил, передбачених відповідними нормами військових статутів, законів, наказів тощо, призначених для запобігання втраті військового майна, та не обґрунтував, що саме внаслідок їх порушення він втратив ніж.

Верховний Суд погодився з доводами сторони захисту, згідно з якими посилання суду апеляційної інстанції на постанову Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26 лютого 2019 р. у справі № 235/7397/15-к є нерелевантним у обставинах цього кримінального провадження.

Формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, не має бути тотожним складу вчиненого злочину. У справі № 235/7397/15-к судами було встановлено, що засуджений залишив без догляду ввірену йому для службового користування і виконання службових завдань зброю – автомат АКС-74 у загальнодоступному місці – бліндажі, в якому проживав, а сам вибув у службове відрядження до м. Києва. При цьому за встановленим порядком вказаної зброї на відповідальне зберігання нікому не передав, умов для її зберігання не забезпечив і створив внаслідок порушення правил зберігання передумови для втрати зброї, що і призвело до цього. У такому діянні особи суд встановив порушення, крім вимог ст. ст. 1, 9, 11, 16, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. ст. 1, 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил

України, ще й п. 1.3, 2.26, 4.44 Інструкції про організацію обліку, зберігання і видачі стрілецької зброї та боєприпасів у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністра оборони України № 359 від 29 червня 2005 р. (у редакції, яка діяла у квітні 2015 р.).

Кримінальна відповідальність за службову недбалість настає лише у випадку, коли інкриміновані особі дії входили до кола її службових обов'язків чи повноважень. У контексті викладеного та з огляду на встановлені судом першої інстанції фактичні обставини цього кримінального провадження, що покладені у формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, Верховний Суд дійшов висновку, що в діянні фігуранта відсутній склад кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачено ч. 2 ст. 413 КК України, оскільки у вирокі суду не встановлено, що втрата ним холодної зброї настала внаслідок дій або бездіяльності у виді порушення правил зберігання зазначеного предмета в конкретній обстановці.

Отже, Верховний Суд скасував вирок міського суду та ухвалу суду апеляційної інстанції, закryw кримінальне провадження на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України у зв'язку з відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення».¹⁵⁶

Отже, розглянувши касаційну скаргу захисника засудженого військовослужбовця, Касаційний кримінальний суд Верховного Суду скасував вирок місцевого та ухвалу апеляційного судів, а кримінальне провадження за обвинуваченням старшого сержанта у втраті військового майна (ч. 2 ст. 413 КК України) закryw у зв'язку з відсутністю в його діянні складу кримінального правопорушення.¹⁵⁷

Згідно з вирокі, залишеним без змін апеляційним судом, під час виконання бойового завдання в зоні АТО старший сержант виявив відсутність особистої холодної зброї – ножа, який був закріплений на його поясі розвантажувальної системи. Суди встановили, що він порушив вимоги статутів і через несумлінне ставлення до виконання своїх службових обов'язків утратив ввірену йому для службового користування зброю в умовах особливого періоду, крім воєнного стану.

Як зазначив ККС ВС, обов'язковою умовою кримінальної

¹⁵⁶ Для притягнення до кримінальної відповідальності військовослужбовця за втрату військового майна суд має встановити, які правила його зберігання було порушено. *LexInform*. URL : <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/dlya-prytyagnennya-do-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-vijskovosluzhbovtsya-za-vtratu-vijskovogo-majna-sud-maye-vstanovyty-yaki-pravyla-jogo-zberigannya-bulo-porushen>.

¹⁵⁷ Кримінальна відповідальність за втрату холодної зброї настає у разі, якщо військовослужбовець порушив правила її зберігання – ВС. *Судова влада України*. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1189530/>.

відповідальності за втрату військового майна є наявність причинного зв'язку між втратою і порушенням правил зберігання майна. Якщо втрата сталася не внаслідок порушення вказаних правил, а з інших причин, що не залежать від волі особи, склад такого кримінального правопорушення, як втрата військового майна, відсутній.¹⁵⁸

Зі змісту сформульованої у ст. 413 КК України диспозиції слідує, що вона є бланкетною, а тому під час кваліфікації необхідно керуватися вимогами правил, передбачених відповідними нормами військових статутів, законів, наказів тощо, призначених для запобігання втраті військового майна. У зв'язку з цим суди зобов'язані ретельно з'ясовувати і зазначати в рішеннях, у чому саме полягали названі в цій статті порушення; яких норм правил зберігання військового майна не додержано; чи є причинний зв'язок між цими порушеннями та передбаченими законом суспільно небезпечними наслідками.¹⁵⁹

Так, суд касаційної інстанції, проаналізувавши вирок, указав, що у формулюванні обвинувачення, визнаного судом доведеним, суд першої інстанції взагалі не зазначив і не встановив, у чому полягала бездіяльність обвинуваченого чи які конкретно дії він вчинив у супереччя вимогам правил, передбачених відповідними нормами військових статутів, законів, наказів тощо, призначених для запобігання втраті військового майна, і не обґрунтував, що військовослужбовець утратив ніж саме внаслідок їх порушення.

З огляду на встановлені судом першої інстанції фактичні обставини кримінального провадження, що покладені у формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, колегія суддів дійшла висновку, що в діянні військовослужбовця відсутній склад кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачено ч. 2 ст. 413 КК України, оскільки у вирокі суду не встановлено, що втрата ним холодної зброї настала внаслідок дій або бездіяльності у виді порушення правил зберігання зазначеного предмета в конкретній обстановці.¹⁶⁰

До речі, судова практика щодо втрати військового майна свідчить: призначений підсудному вирок може бути скасовано. 15 травня 2018 р. Новомосковський міськрайонний суд Дніпропетровської області розглянув справу капітана, який отримав для службового користування техніку: монокуляри нічного бачення.

¹⁵⁸ Там само.

¹⁵⁹ Кримінальна відповідальність за втрату холодної зброї настає у разі, якщо військовослужбовець порушив правила її зберігання – ВС. Судова влада України. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1189530/>.

¹⁶⁰ Там само.

Протягом червня 2017 р. він, перебуваючи у військовій частині, передбачаючи можливі наслідки, порушив порядок зберігання таких пристроїв: носив їх із собою. Час від часу підсудний залишав їх без нагляду та охорони, не контролюючи, чи вони на місці. Техніка, загальна вартість якої становить 158 085 гривень 52 копійки, зникла.¹⁶¹

Допитаний зізнався у кримінальному правопорушенні, передбаченому ч. 2 ст. 413 КК України. Суд визнав його винним та призначив річний строк позбавлення волі. Але на підставі ст. 2 Закону України «Про амністію у 2016 році» засудженого було звільнено від відповідальності. Позов прокурора про стягнення вартості обладнання на користь держави було відхилено.¹⁶²

Окрім цього, якщо військовослужбовець втратив військове майно не внаслідок порушення правил зберігання зброї, а з причин, що не залежали від його волі, в його діях відсутній склад такого злочину, як втрата військового майна. На це звернув увагу Касаційний кримінальний суд Верховного Суду, ухвалюючи постанову у справі № 225/1673/19.¹⁶³

Справа стосувалася втрати військовослужбовцем холодної зброї під час його перебування на бойовому завданні в зоні проведення антитерористичної операції на території Донецької області.

У зв'язку з тим, що диспозиція ст. 413 КК України є бланкетною, судам під час кваліфікації таких кримінальних правопорушень необхідно керуватися вимогами правил, передбачених відповідними нормами військових статутів, законів, наказів, прийнятих для запобігання втраті військового майна. Суди зобов'язані ретельно з'ясовувати і зазначати в рішеннях, у чому саме полягали названі в цій статті порушення, зокрема:¹⁶⁴

- яких норм правил зберігання військового майна не додержано;
- чи є причинний зв'язок між цими порушеннями та передбаченими законом суспільно небезпечними наслідками.

Скасувавши вирок, ККС ВС вказав, що у формулюванні обвинувачення, визнаного судом доведеним, суд першої інстанції:¹⁶⁵ не

¹⁶¹ Судова практика щодо втрати військового майна. *Юридична компанія «Турій і Партнери»*. URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/sudova-praktika-uk/sudova-praktika-shhodo-vtrati-vijskovogo-majna/>.

¹⁶² Там само.

¹⁶³ Військовослужбовця не може бути покарано за втрату зброї без доведення вини – рішення ККС ВС. *Pravo*. URL : <https://pravo.ua/viiskovosluzhbovets-ne-mozhe-buty-pokaranym-za-vtratu-zbroi-bez-dovedennia-vyny-rishennia-kks-vs/>.

¹⁶⁴ Там само.

¹⁶⁵ Там само.

зазначив і не встановив, у чому полягала бездіяльність обвинуваченого; не вказав, які конкретно дії він вчинив у супереччя вимогам правил, передбачених відповідними нормами військових статутів, законів, наказів тощо, призначених для запобігання втраті військового майна; не обґрунтував, що військовослужбовець утратив ніж саме внаслідок їх порушення.

Кримінальне правопорушення, скоєне шляхом втрати військового майна, може бути кваліфіковано виключно за наявності дій або бездіяльності військовослужбовця, що призвели до такої втрати.¹⁶⁶

4.5. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 414 КК України «Порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення»

Стаття 414 КК України застосовується до військовослужбовців і стосується необережного поведження з озброєнням, боєприпасами, вибуховими чи іншими небезпечними речовинами, що призвело до пошкодження майна або інших тяжких наслідків. Водночас ст. 172-19 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає адміністративну відповідальність за порушення правил зберігання, носіння чи перевезення зброї (у тому числі цивільної) без тяжких наслідків.

Співвідношення ст. 414 КК України та ст. 172-19 КУпАП:

- ст. 172-19 КУпАП – адміністративне порушення без серйозних наслідків;

- ст. 414 КК України – кримінальна відповідальність за необережні дії, що спричинили збитки, травми або загибель людей.

Отже, якщо порушення правил поведження зі зброєю не спричинило значних наслідків, застосовується ст. 172-19 КУпАП. Якщо ж є значні пошкодження майна, поранення або загибель людей, діє ст. 414 КК України.

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 414 КК України, є закріплений порядок використання техніки військового призначення (частиною такого порядку якраз і є порядок поведження з предметами або

¹⁶⁶ Там само.

речовинами, які для оточуючих людей становлять підвищений рівень небезпеки). *Додатковий обов'язковий об'єкт* – здоров'я людини, а додатковим факультативним об'єктом може бути довкілля, право власності чи навіть людське життя.¹⁶⁷

Предмет кримінального правопорушення, що розглядається, в вичерпному вигляді окреслено в диспозиції ст. 414 КК України. Цікаво, що до зброї варто відносити тільки ті її види, які для оточення становлять підвищений ступінь небезпеки. З цієї причини холодна зброя не буде предметом цього кримінального правопорушення (наприклад, шашка, кортик або багнет).

Крім типових речовин (предметів), зазначених у диспозиції цієї статті, до них також можуть відносити інші їхні види, які для оточуючих також становлять високу небезпеку та мають здатність впливати на об'єкти матеріального світу. Це може бути повне їх руйнування або порушення роботи в живих організмах особливо важливих органів або функцій. Крім того, вони відрізняються тим, що процес енергетичного виділення, що почався, не може бути припинений, і в результаті він не піддається якому-небудь контролю. До таких предметів (речовин) відносять небезпечні види відходів, електроакумулятори, що мають підвищену потужність, вибухонебезпечні гази.

Важливо звернути увагу, що до них не належать предмети, що мають руйнівні властивості виключно за рахунок людської фізичної сили або зовнішньої електричної, термічної чи механічної енергії, а не внутрішньої енергії самої речовини (предмета) – електроприлад, орієнтований певний транспортний засіб.¹⁶⁸

Порушення правил використання таких предметів чи речовин передбачає недотримання норм чинних військових статутів, інших положень, інструкцій, законів, що визначають порядок поведінки військових із цими предметами та речовинами. Дотримання нормативно закріплених правил – це обов'язкова умова, щоб запобігати катастрофам, аваріям, нещасним випадкам та іншим тяжким наслідкам. До таких порушень можна віднести необережне зберігання зброї

¹⁶⁷ Відповідальність за порушення правил поведінки зі зброєю, а також з речовинами та предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих. *Юридична компанія «Турій і Партнери»*. URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-porushennya-pravil-povodzhennya-zi-zbroieju-a-takozh-z-rechovinami-ta-predmetami-shho-stanovlyat-pidvishhenu-nebezpeku-dlya-otochujuchih/>.

¹⁶⁸ Там само.

вогнепального типу, внаслідок чого вона опинилась у руках людини, яка не вміє ним користуватися, неналежне виконання ремонтних (регламентних) видів робіт на будь-якій ракетній установці, що призвело до несанкціонованого пуску ракети та ін.

Цікаво, що у разі, коли недбале зберігання військовим іменної зброї вогнепального типу призвело до загибелі людей, то дії злочинця підлягають кваліфікації за ст. 264 КК України «Недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів». Так, у разі недбалого зберігання зброї, яке призводить до трагедії, дії особи можуть кваліфікуватися саме за цією статтею, оскільки вона стосується необережності і порушення норм безпеки, що призвело до загибелі.

Ступінь тяжкості тілесних ушкоджень для наявності розглядуваного складу кримінального правопорушення не має значення, найголовніше, щоб вони були заподіяні злочинцем шляхом порушення правил поводження з предметами, зазначеними в диспозиції статті. Тілесні ушкодження визначаються судово-медичним експертом за результатами проведення експертизи. Цікаво, що потерпілим від цього кримінального правопорушення може бути не лише інший військовослужбовець, а й цивільна особа.¹⁶⁹

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 414 КК України, складається з таких суспільно небезпечних дій: неправильна експлуатація потенційно небезпечних предметів та речовин; одержання тілесних ушкоджень або завдання шкоди навколишньому середовищу; причинно-наслідковий зв'язок між ними.

Одним із можливих наслідків таких порушень є створення небезпеки для довкілля: 1) військові арсенали та склади можуть містити різноманітні небезпечні речовини, зокрема вибухові речовини, отруйні хімікати, паливо тощо; порушення правил їх зберігання або використання може призвести до витоку, розливу або вибуху, що, своєю чергою, може спричинити забруднення ґрунту, води або повітря; 2) використання боєприпасів, особливо у великих кількостях, може призвести до забруднення ґрунту важкими металами та іншими шкідливими речовинами; нерозірвані боєприпаси також можуть становити довготривалу небезпеку для довкілля.

Приклади: вибух на складі боєприпасів, що призвів до забруднення ґрунту та води; використання боєприпасів на полігоні, що

¹⁶⁹ Там само.

призвело до забруднення ґрунту важкими металами, тощо.

Необхідно звернути увагу, що оцінка небезпеки для довкілля здійснюється з урахуванням конкретних обставин справи, як-от тип небезпечної речовини, масштаб забруднення та потенційні наслідки для екосистеми. Суд враховує характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння, а також його наслідки.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 414 КК України, виступає військовослужбовець або військовозобов'язаний. Однак при цьому він повинен мати доступ або право розпоряджатися боєприпасами, зброєю та іншими небезпечними предметами.¹⁷⁰

Суб'єктивна сторона може характеризуватись як прямим умислом, так і необережністю.¹⁷¹ Як приклад можна навести вирок Волноваського районного суду Донецької області від 08 грудня 2021 р. У справі № 221/2658/17 військовослужбовця звинувачували за ч. 1 ст. 414 КК України, а саме у тому, що під час чищення зброї, без наміру він завдав кульового поранення потерпілому. Суд визнав особу винною, призначивши у виді покарання умовний строк на 1 рік.¹⁷²

Потерпілими від цього кримінального правопорушення можуть бути: 1) військовослужбовець; 2) особисто поранені люди – якщо зберігання, використання або перевезення зброї призвело до тілесних ушкоджень потерпілого; 3) особи, що загинули – якщо порушення правил поводження зі зброєю призвело до смерті потерпілого; 4) ті, хто постраждали від матеріальних збитків – якщо внаслідок порушення сталося пошкодження майна або завдано іншої шкоди.

Залежно від наслідків потерпілий може бути визначений як особа, яка отримала травми або загинула, або як інший потерпілий, якщо порушення вплинуло на його здоров'я, майно або безпеку.

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення є наслідки у вигляді: 1) заподіяння тілесних ушкоджень кільком особами; 2) смерті потерпілого.

Особливо кваліфікуючими ознаками – наслідки у вигляді загибелі

¹⁷⁰ Судова практика щодо порушення правил поводження зі зброєю. *Юридична компанія «Турій і Партнери»*. URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/sudova-praktika-uk/sudova-praktika-shhodo-porushennya-pravil-povodzhennya-zi-zbroieju/>.

¹⁷¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «КНТ», 2023. 966 с. С. 886.

¹⁷² Судова практика щодо порушення правил поводження зі зброєю. *Юридична компанія «Турій і Партнери»*. URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/sudova-praktika-uk/sudova-praktika-shhodo-porushennya-pravil-povodzhennya-zi-zbroieju/>.

кількох осіб; інші тяжкі наслідки.¹⁷³

Іншими тяжкими наслідками у контексті цієї статті можуть бути: масштабні матеріальні збитки, наприклад, знищення значної кількості військової техніки або боєприпасів; виведення з ладу важливих об'єктів інфраструктури, наприклад, пошкодження складів боєприпасів, арсеналів або інших об'єктів, що мають стратегічне значення; завдання шкоди екології, наприклад, забруднення навколишнього середовища внаслідок вибуху або витоку небезпечних речовин; дестабілізація обстановки, наприклад, спричинення паніки серед населення або порушення громадського порядку; травмування великої кількості людей – це може бути не обов'язково смерть, але масові травмування.

Так, у контексті цієї статті наслідки у вигляді загибелі кількох осіб є кваліфікуючою ознакою, що суттєво обтяжує відповідальність. Це означає, що якщо порушення правил поведження зі зброєю або небезпечними речовинами призвело до смерті двох або більше людей, то винна особа буде нести більш суворе покарання. Для притягнення до відповідальності за загибель кількох осіб необхідно встановити, що саме порушення правил поведження зі зброєю або небезпечними речовинами стало безпосередньою причиною їхньої смерті. Загибель кількох осіб є найбільш тяжким наслідком, який може настати в результаті порушення правил, передбачених ст. 414 КК України. Залежно від обставин справи та доведеності вини суд може призначити покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до дванадцяти років.

Так, колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у постанові від 30 травня 2024 р. у справі № 332/3282/22 зазначила: «Військовослужбовець, в період проходження служби за мобілізацією на посаді стрільця стрілецького відділення стрілецького взводу стрілецької роти військової частини у званні молодший сержант, перебуваючи на бойових позиціях, знаючи свої обов'язки, передбачені законодавством, та правила поведження зі зброєю, діючи зі злочинною недбалістю, порушив ці правила. А саме – без дозволу командира зарядив закріплений за ним автомат АКС-74У, опустивши перевідник вогню донизу у положення «ОД», за руків'я відвів затворну раму назад, відпустив руків'я у затворної рами, довів таким чином патрон до патронника, поставив автомат на запобіжник та

¹⁷³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «КНТ», 2023. 966 с. С. 886.

почав зберігати його в такому режимі.

Надалі взяв його в руки, опустивши перевідник вогню донизу у положення «ОД», тримаючи автомат у руках, а палець на спусковому гачку, вдарився правим плечем об дверну коробку, через що спустив курок з бойового взводу, внаслідок чого здійснив один постріл у вхідні двері, за якими стояв солдат, в результаті чого останній отримав кульові поранення, що призвели до смерті потерпілого.

Позиції судів першої та апеляційної інстанцій. Місцевий суд, з яким погодився суд апеляційної інстанції, визнав винуватою та засудив особу за ч. 2 ст. 414 КК України.

У касаційній скарзі захисник стверджує, що призначення особі покарання із застосуванням ст. ст. 69, 75 КК України є необхідним для виправлення засудженого, бо наміру вчиняти нові злочини він не має і хоче й надалі захищати Батьківщину.

Позиція Верховного Суду. Касаційний кримінальний суд залишив без змін рішення судів попередніх інстанцій. В обґрунтування позиції ККС вказує, що бажання військовослужбовця продовжити служити, на що посилається захисник, не є вирішальним для застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, з огляду на таке.

Суд першої інстанції, призначаючи засудженому покарання, врахував ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, яке у відповідності до ст. 12 КК України є тяжким злочином; дані про особу обвинуваченого, який раніше не судимий, на обліках у лікаря психіатра та лікаря нарколога не перебуває, згідно з довідкою військово-лікарської комісії є придатним до військової служби, за місцем служби характеризується посередньо, за місцем проживання – з позитивної сторони, неодноразово нагороджувався відзнаками Президента України, має подяки та грамоти від Державної прикордонної служби України, селищної ради, сільського голови, районного військового комісаріату, Української Греко-Католицької Церкви, Всеукраїнського фізкультурно-спортивного товариства «Колос».

Згідно з колективним зверненням військовослужбовців характеризується позитивно. Також судом враховані встановлені фактичні обставини злочину, вчиненого з необережності, його наслідки у вигляді смерті людини, ставлення обвинуваченого до скоєного, позицію потерпілої сторони та призначено покарання у виді позбавлення волі в межах санкції статті, за якою особу визнано

винуватим.

Суд мотивував належним чином своє рішення та зазначив, що не вбачає підстав для застосування ст. 75 КК, оскільки покарання у виді позбавлення волі є співмірним із вчиненим злочином та достатнім для виправлення особи і попередження вчинення ним нового злочину.

Апеляційний суд надав відповіді на доводи, що є аналогічними доводам касаційної скарги захисника, зазначивши, що фактичні обставини та ступінь суспільної небезпеки інкримінованого засудженому злочину та його наслідки, а саме смерть потерпілого, який також був військовослужбовцем військової служби за призовом під час мобілізації, а також те, що за місцем служби обвинувачений характеризується не виключно з позитивного боку, свідчать на користь висновку суду першої інстанції про можливість виправлення особи лише в умовах ізоляції від суспільства.

Суд апеляційної інстанції вказав, що клопотання від Середньоберезівської Станиці Братства ОУН-УПА, а також звернення військовослужбовців, на які покликається сторона захисту, про звільнення засудженого від кримінальної відповідальності не спростовують висновків про призначення реального покарання».¹⁷⁴

Належним цивільним відповідачем у кримінальному провадженні за ч. 2 ст. 414 КК України (порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, що спричинило смерть потерпілого) є військовослужбовець, який такі правила порушив, а не військова частина, в якій він проходив військову службу, з огляду на те, що військовослужбовець був обізнаний із технічними властивостями зброї, неодноразово проходив інструктаж щодо її використання та застосування, права на отримання зброї, з якої було здійснено постріл, він не мав, під час події він перебував у тій частині сховища складу озброєння і боєприпасів військової частини, куди не мав права заходити.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Порушення правил поведження зі зброєю, що призвело до загибелі іншого військовослужбовця – Верховний Суд вказав, що самого бажання продовжити військову службу недостатньо для звільнення від покарання. *Судово-юридична газета*. URL : <https://sud.ua/uk/news/publication/304782-narushenie-pravil-obrascheniya-s-oruzhiem-povlekshee-gibel-drugogo-voennosluzhaschego-verkhovnyy-sud-ukazal-chto-samogo-zhelaniya-prodolzhat-voennuyu-sluzhbu-nedostatocno-dlya-osvobozhdeniya-ot-nakazaniya>.

¹⁷⁵ Військовослужбовець як належний цивільний відповідач у кримінальному провадженні за ч. 2 ст. 414 КК України. *Правові позиції Верховного Суду (ППВ-ВС)*. URL : <https://t.me/LegalPositionData>.

Контрольні завдання і запитання

1. Розкрийте суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 410 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем».

2. Розкрийте предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 410 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем».

3. Дайте визначення поняття «умисне знищення або пошкодження військового майна» та охарактеризуйте його ознаки.

4. Розкрийте об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 411 КК України «Умисне знищення або пошкодження військового майна».

5. Надайте визначення поняття «військове майно» у контексті кримінального правопорушення, передбаченого ст. 411 КК України «Умисне знищення або пошкодження військового майна».

6. Назвіть відмінність між ст. 412 КК України «Необережне знищення або пошкодження військового майна» та ст. 172-12 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Необережне знищення або пошкодження військового майна».

7. Розкрийте суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 412 КК України «Необережне знищення або пошкодження військового майна».

8. Надайте визначення втрати військового майна та охарактеризуйте її ознаки.

9. Назвіть кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 413 КК України «Втрата військового майна» та розкрийте їхній зміст.

10. У чому полягає співвідношення ст. 414 КК України «Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення» та ст. 172-19 КУпАП?

11. Розкрийте об'єктивну та суб'єктивну сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 414 КК України «Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення».

12. Назвіть кваліфікуючі ознаки та особливо кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 414 КК України

«Порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення» та розкрийте їхній зміст.

13. Розкрийте зміст поняття «інші тяжкі наслідки» в контексті кримінального правопорушення, передбаченого ст. 414 КК України «Порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення».

Список джерел

1. Бурлака П. Методика розслідування кримінальних проваджень щодо викрадення військового майна, вчиненого військовими службовими особами шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 410 КК України). *Вісник прокуратури*. 2019. № 4. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони Західного регіону. URL : https://vpzhr.gp.gov.ua/ua/guidance_vpzhr.html?_m=publications&_t=rec&id=251536&s=print.

2. Відповідальність за порушення правил поведження зі зброєю, а також з речовинами та предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих. *Юридична компанія «Турій і Партнери»*. URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-porushennya-pravil-povodzhennya-zi-zbroieju-a-takozh-z-rechovinami-ta-predmetami-shho-stanovlyat-pidvishhenu-nebezpeku-dlya-otochujuchih/>.

3. Відповідальність за умисне знищення або пошкодження військового майна. *Юридична компанія Inseinin*. URL : <https://inseinin.com.ua/tpost/a80tyllr81-vdpovdalnst-za-umisne-znischennya-abo-po>.

4. Відповідальність за умисне знищення чи пошкодження військового майна. *Юридична компанія «Турій і Партнери»*. URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-umisne-znishhennya-chi-poshkodzhennya-vijskovogo-majna/>.

5. Військовослужбовець як належний цивільний відповідач у кримінальному провадженні за ч. 2 ст. 414 КК України. *Правові позиції Верховного Суду (ПП-ВС)*. URL : <https://t.me/LegalPositionData>.

6. Військовослужбовця не може бути покарано за втрату зброї без доведення вини – рішення ККС ВС. *Pravo*. URL : <https://pravo.ua/viiskovosluzhbovcets-ne-mozhe-buty-pokaranym-za-vtratu-zbroi-bez-dovedennia-vyny-rishennia-kks-vs/>.

7. Втрата військового майна: чи несуть відповідальність військовослужбовці і за що саме. *Волонтерський рух Адвокати ЗСУ*. URL : <https://pravo-ua.com/crime/vtrata-vijskovogo-majna-chy-nesut-vidpovidalnist-vijskovosluzhbovczi-i-za-shho-same/>.

8. Для притягнення до кримінальної відповідальності військовослужбовця за втрату військового майна суд має встановити, які правила його зберігання було порушено. *LexInform*. URL : <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/dlya-prytyagnennya-do-kryminalnoyi->

vidpovidalnosti-vijskovosluzhbovtsya-za-vtratu-vijskovogo-majna-sud-maye-vstanovyty-yaki-pravyla-jogo-zberigannya-bulo-porushen.

9. Клименко В. Коментар до статті 410 Кримінального кодексу України. *Юридичний Харків плюс*. URL : https://gov.lica.com.ua/b_text.php?type=3&id=127408&base=1.

10. Кримінальна відповідальність за втрату холодної зброї настає у разі, якщо військовослужбовець порушив правила її зберігання – ВС. *Судова влада України*. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1189530/>.

11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

12. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., доп. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 1040 с.

13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «КНТ», 2023. 966 с.

14. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за липень 2023 року. Київ, 2023. 37 с. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Oglyad_KKS_07_2023.pdf.

15. Порушення правил поводження зі зброєю, що призвело до загибелі іншого військовослужбовця – Верховний Суд вказав, що самого бажання продовжити військову службу недостатньо для звільнення від покарання. *Судово-юридична газета*. URL : <https://sud.ua/uk/news/publication/304782-narushenie-pravil-obrascheniya-s-oruzhiem-povlekshee-gibel-drugogo-voennosluzhashego-verkhovnyy-sud-ukazal-chto-samogo-zhelaniya-prodolzhat-voennuyu-sluzhbu-nedostatochno-dlya-osvobozhdeniya-ot-nakazaniya>.

16. Правові висновки Верховного Суду. *Верховний Суд*. URL : <https://t.me/supremecourtua>.

17. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-вр#Text>.

18. Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії : Закон України від 11.01.2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1370-14#Text>.

19. Про затвердження Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах : постанова Кабінету Міністрів України № 1225 від 04 серпня 2000 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1225-2000-п#Text>.

20. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

21. Про правовий режим майна у Збройних Силах України : Закон України від 21.09.1999. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text>.

22. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14?find=1&text>.

23. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями та радіоактивними матеріалами : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02#Text>.

24. Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 р. № 10. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>.

25. Судова практика щодо втрати військового майна. *Юридична компанія «Турій і Партнери»*. URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/sudova-praktika-uk/sudova-praktika-shhodo-vtrati-vijskovogo-majna/>.

26. Судова практика щодо порушення правил поводження зі зброєю. *Юридична компанія «Турій і Партнери»*. URL : <https://turii.com.ua/publikatsii/sudova-praktika-uk/sudova-praktika-shhodo-porushennya-pravil-povodzhennya-zi-zbroieju/>.

27. Хавронюк М. І. Кримінально-правові норми, розраховані на застосування в умовах війни, чинні до початку відкритої російської агресії проти України: досягнення і прорахунки українського законодавства та правозастосовної практики. *Матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції* (9-11 черв. 2022 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 246–257. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6299a23d-905f-4950-bd42-f9934db5ab10/content>.

28. Юріков О. О. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження військового майна. URL : <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8793/18394-1?inline=1>.

Розділ 5

ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ПОРЯДКУ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ (ст. ст. 415–417 КК України)

5.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 415 КК України «Порушення правил водіння або експлуатації машин»

Кримінальна відповідальність за порушення правил водіння або експлуатації машин передбачена ст. 415 КК України. Стаття 415 КК України «Порушення правил водіння або експлуатації машин» складається з двох частин: перша містить ознаки основного складу цього кримінального правопорушення, а друга – кваліфікованого складу.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 415 КК України кримінальна відповідальність настає за порушення правил водіння або експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини, що спричинило потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або загибель потерпілого.¹⁷⁶

Кількість облікованих кримінальних правопорушень¹⁷⁷

Назва кримінального правопорушення	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік
Порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415 КК України)	24	32	33	161	214	238

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення виступають суспільні відносини у сфері забезпечення безпеки руху та експлуатації бойових, спеціальних чи транспортних військових машин. Обов'язковим додатковим об'єктом є життя чи

¹⁷⁶ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

¹⁷⁷ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

здоров'я потерпілого.

До військових машин, на яких може бути вчинене це кримінальне правопорушення, належать бойові, спеціальні чи транспортні машини.

Бойова машина – це сухопутна колісна або гусенична (напівгусенична, колісно-гусенична тощо), оснащена озброєнням, зазвичай повністю або частково броньована самохідна машина, призначена для ведення бою, забезпечення бойових дій або управління військами (силами). Наприклад: танк, бойова машина підтримки танків, бронетранспортер, самохідна артилерійська установка тощо.¹⁷⁸

Спеціальна машина – машина з установленим спеціальним обладнанням, призначеним для управління військами і зброєю, бойового і технічного забезпечення, тилового забезпечення і обслуговування (самохідна інженерна техніка та техніка зв'язку, санітарний транспорт, пересувні майстерні, лабораторії, бульдозери тощо).¹⁷⁹

Транспортна машина – це машина, призначена для перевезень особового складу, зброї, військової техніки, інших матеріальних засобів, а також машини, які використовуються для повсякденного господарського, культурно-побутового та іншого обслуговування військових частин.¹⁸⁰

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення, передбачене ст. 415 КК України, характеризується дією чи бездіяльністю, що порушують правила водіння чи експлуатації військової машини, суспільно небезпечними наслідками у вигляді заподіяння потерпілому середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень або загибелі потерпілого (ч. 1 ст. 415 КК України), загибелі кількох осіб (ч. 2 ст. 415 КК України) та причинним зв'язком між допущеними порушеннями і наслідками, що настали.

Зазначені порушення повинні бути вчинені на одному з видів військових машин, вказаних у ст. 415 КК України: бойовій, спеціальній чи транспортній машині.

¹⁷⁸ Копашинський С. А., Ярошенко О. В. Бойова машина. *Велика українська енциклопедія*. URL : [https://vue.gov.ua/Бойова машина](https://vue.gov.ua/Бойова_машина).

¹⁷⁹ Анісімов Г. М., Дзюба Ю. П., Касинюк В. І. та ін. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2011. 183 с. С. 157.

¹⁸⁰ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., доп. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 1040 с. С. 951.

Зважаючи на те, що диспозиція ст. 415 КК України є бланкетною, під час кваліфікації необхідно керуватися не тільки загальними законодавчими та іншими нормативними актами, що визначають правила водіння та експлуатації транспорту (Закон України «Про дорожній рух» від 30 червня 1993 р.; Правила дорожнього руху, затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 1306 від 10 жовтня 2001 р., та ін.), але й спеціальними, що діють у Збройних Силах України та інших військових формуваннях (наприклад, ст. 162 «Стройового статуту Збройних Сил України», затвердженого Законом України від 24 березня 1999 р.; «Положення з військових перевезень залізничним, морським, річковим та повітряним транспортом», затверджене Наказом Міністерства оборони України від 5 вересня 2013 р. № 595; Положення про органи безпеки дорожнього руху Міністерства оборони України, затверджене наказом Міністерства оборони України від 01 листопада 1999 р. № 330, та ін.). У зв'язку з цим необхідно з'ясувати, у чому саме полягали порушення; норми яких правил, інструкцій, інших нормативних актів не дотримано; чи є причинний зв'язок між цими порушеннями та передбаченими законом суспільно небезпечними наслідками.

Так, наприклад, Надвірнянським районним судом Івано-Франківської області було притягнуто до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 415 КК України ОСОБУ_4 за таких обставин. Солдат ОСОБА_4, перебуваючи на посаді старшого водія розвідувального відділення розвідувального взводу військової частини НОМЕР_1, здійснюючи водіння справною бойовою розвідувальною машиною БРМ-1К (бортовий номер № НОМЕР_3, серійний номер № НОМЕР_4), 13.06.2017 близько 18 год. 30 хв., перебуваючи на залізничній платформі поблизу будівлі залізничної станції «ІНФОРМАЦІЯ_2», що за АДРЕСА_2, в порушення вимог п. 2.3 Розділу IV Положення з військових перевезень залізничним, морським, річковим та повітряним транспортом, затвердженого наказом Міністерства оборони України № 595 від 05.09.2013 року, абз. 7–9, 14 Розділу 16.1, Розділу 16.1.10, абз. 4, 9 Розділу 16.1.13 та абз. 13–14 Розділу 17.1 Технічного опису та інструкції по експлуатації (Частина 2) до бойової розвідувальної машини БРМ-1К не виконав вказівку керівника навантаження, не подав звуковий сигнал про початок руху, не впорався з керуванням машини, не забезпечив її плавний рух, не спостерігав за місцевістю попереду, не вибрав режим руху машини, відповідний умовам та обстановці, здійснив всупереч отриманій команді різкий рух з прискоренням вперед (ривок), допустивши наїзд на механіка-водія 3 гірсько-штурмового

взводу 1 гірсько-штурмової роти військової частин НОМЕР_1 солдата ОСОБА_9, який перебував на залізничному рухомому складі, притиснувши його до попереду стоячої бойової машини піхоти БМП-1 (бортовий номер № НОМЕР_7), внаслідок чого останній отримав травми, несумісні з життям та загинув на місці події. Відповідно до висновку судово-медичної експертизи № 256 від 14.07.2017 року смерть ОСОБА_9 настала від відкритої тупої травми шиї з раною шиї та лівого надпліччя з повним розривом загальної сонної артерії, зовнішньої яремної вени зліва, уламковим переломом 7 шийного і 1 грудного хребців, розривом спинного мозку, які ускладнились гострою масивною зовнішньою кровотечею.¹⁸¹

Водіння – це процес виконання особою функцій водія шляхом вчинення технічних дій для приведення військової машини в рух та зворушення з місця і, як наслідок, переміщення військової машини в просторі, а під час руху – для зміни напрямку руху та/чи швидкості військової машини.¹⁸²

З початку і до кінця руху водій зобов'язаний додержуватися встановлених правил водіння військовими машинами.

Під *експлуатацією* слід розуміти використання таких машин за призначенням та проведення їх технічного обслуговування, виконання технічних норм і правил, що забезпечують нормальну роботу агрегатів, систем і механізмів, а також виконання вимог безпеки.¹⁸³

Наступною обов'язковою ознакою об'єктивної сторони основного складу кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 415 КК України) є спричинення таких суспільно небезпечних наслідків, як заподіяння потерпілому середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень або загибель потерпілого, а кваліфікованого складу (ч. 2 ст. 415 КК України) – загибель кількох осіб, тобто двох та більше.

Середньої тяжкості тілесне ушкодження – це ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених ст. 121 КК України, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на

¹⁸¹ Вирок Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області у справі № 348/212/19 від 23 травня 2019 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81954448>.

¹⁸² Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., доп. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 1040 с. С. 66.

¹⁸³ Там само.

одну третину.¹⁸⁴

Тривалим належить вважати розлад здоров'я строком понад 21 день. Під значною стійкою втратою працездатності менш як на одну третину належить розуміти втрату загальної працездатності від 10 % до 33 % (згідно з Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затвердженими наказом Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17 січня 1995 р.).¹⁸⁵

Тяжке тілесне ушкодження – це ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, каліцтво статевих органів, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя.¹⁸⁶

Загибеллю кількох людей (ч. 2 ст. 415 КК України) є смерть хоча б двох потерпілих, що настала внаслідок порушення особою правил водіння або експлуатації машини під час однієї дорожньо-транспортної події. У разі загибелі двох людей під час різних дорожньо-транспортних подій винна особа має відповідати за ч. 1 ст. 415 КК України.¹⁸⁷

Відповідно до ч. 2 ст. 401 КК України *суб'єктом* порушення правил водіння або експлуатації машин може бути військовослужбовець, а також військовозобов'язаний та резервіст під час проходження зборів, котрий безпосередньо керує бойовою, спеціальною чи транспортною машиною, незалежно від того, чи є він штатним водієм такої машини і чи вміє він нею керувати. За певних умов до відповідальності за цими статтями може бути притягнута особа, яка навчає водінню іншу особу і перебуває під час навчальної їзди поруч із учнем (майстер виробничого навчання, інструктор тощо).¹⁸⁸

Не підлягає кримінальній відповідальності військовослужбовець, який вчиться водінню на учбовій машині під наглядом інструктора. У

¹⁸⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

¹⁸⁵ Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95#Text>.

¹⁸⁶ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

¹⁸⁷ Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 14. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05#Text>.

¹⁸⁸ Там само.

цьому випадку обов'язок із забезпечення безпеки руху покладено на інструктора, який і відповідатиме за порушення правил водіння.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується лише необережною формою вини. При цьому ставлення до наслідків (спричинення середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень, загибель потерпілого чи кількох осіб) характеризується винятково необережною формою вини. Тобто коли винний не передбачав настання суспільно небезпечних наслідків, хоч повинен був і міг їх передбачити (кримінально протиправна недбалість), чи передбачав настання суспільно небезпечних наслідків, але легковажно розраховував на їх відвернення (кримінальна протиправна самовпевненість). Якщо буде встановлено, що спричинення потерпілому смерті або тілесних ушкоджень середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень охоплювалося умислом винної особи, то такі дії слід розглядати як умисне кримінальне правопорушення проти життя або здоров'я особи.

5.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 416 КК України «Порушення правил польотів або підготовки до них»

Кримінальна відповідальність за порушення правил польотів або підготовки до них передбачена ст. 416 КК України. Стаття 416 КК України «Порушення правил польотів або підготовки до них» складається з двох частин і примітки. Перша частина містить ознаки основного складу цього кримінального правопорушення, а друга – кваліфікованого складу. У примітці до цієї статті визначено, яка шкода вважається матеріальною шкодою у великому розмірі, а також які наслідки вважаються тяжкими.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 416 КК України кримінальна відповідальність настає за порушення правил польотів або підготовки до них, а також порушення правил експлуатації літальних апаратів, що спричинило потерпілому тяжкі тілесні ушкодження або завдало матеріальної шкоди у великому розмірі.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень¹⁹⁰

Назва кримінального правопорушення	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік
Порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416 КК України)	3	3	4	17	10	10

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення виступають суспільні відносини у сфері забезпечення безпеки польотів або підготовки до них, а також експлуатації військових літальних апаратів. *Обов'язковим додатковим об'єктом* є життя чи здоров'я потерпілого або суспільні відносини власності.

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення, передбачене ст. 416 КК України, характеризується дією чи бездіяльністю, що порушують правила польотів, підготовки до них або експлуатації військових літальних апаратів, суспільно небезпечними наслідками у вигляді спричинення потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, завдання матеріальної шкоди у великому розмірі (ч. 1 ст. 416 КК України), спричинення катастрофи або інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 416 КК України) та причинним зв'язком між допущеними порушеннями і наслідками, що настали.

Літальний апарат – пристрій для польотів в атмосфері чи космічному просторі (п. 54 ч. 1 ст. 1 Повітряного кодексу України).¹⁹¹

Диспозиція ст. 416 КК України є бланкетною. Під час кваліфікації необхідно керуватися нормативними актами, що визначають правила польотів, підготовки до них, а також експлуатації літальних апаратів у Збройних Силах України (Авіаційні правила України «Загальні правила польотів у повітряному просторі України»¹⁹²; Правила польотів державної авіації в повітряному просторі України¹⁹³; Правила

¹⁹⁰ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

¹⁹¹ Повітряний кодекс України : Закон України від 19 травня 2011 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#n503>.

¹⁹² Про затвердження Авіаційних правил України «Загальні правила польотів у повітряному просторі України» : наказ Державної авіаційної служби України, Міністерства оборони України від 6 лютого 2017 р. № 66/73. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0654-17#Text>.

¹⁹³ Про затвердження Правил польотів державної авіації в повітряному просторі України : наказ Міністерства оборони України від 09 грудня 2015 р. № 700. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1622-15>.

виконання польотів державної авіації України¹⁹⁴; Правила виконання польотів безпілотними авіаційними комплексами державної авіації України¹⁹⁵; Правила технічної експлуатації безпілотних авіаційних комплексів I класу державної авіації України¹⁹⁶ та ін.).

Порушення правил може виявлятися як у вчиненні дій, заборонених правилами польотів і підготовки до них (допуск до польоту у складних метеорологічних умовах непідготовленого екіпажу, випуск у політ у складних метеорологічних умовах, за яких вильоти заборонено, допуск до польоту без попереднього медичного огляду членів льотного екіпажу тощо), так і невиконанні передбачених правилами вимог (член екіпажу не доповів про погане самопочуття перед польотом, штурман не доповів про втрату орієнтування перед польотом і не вжив заходів до визначення свого місцезнаходження, командир літального апарату не виконав наказу про припинення польоту тощо). Ці порушення можуть бути допущені як у період підготовки до польоту, так і під час виконання польоту.¹⁹⁷

Наступною обов'язковою ознакою об'єктивної сторони основного складу кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 416 КК України) є настання таких суспільно небезпечних наслідків, як спричинення потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або завдання матеріальної шкоди у великому розмірі, а кваліфікованого складу (ч. 2 ст. 416 КК України) – катастрофи або інших тяжких наслідків порушення правил польотів або підготовки до них або порушення правил експлуатації літальних апаратів.¹⁹⁸

Наприклад, відповідно до матеріалів кримінального провадження № 42019210220000113 від 16 серпня 2019 р. за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст.416 КК України, при виконанні

¹⁹⁴ Про затвердження Правил виконання польотів державної авіації України : наказ Міністерства оборони України від 05 січня 2015 р. № 2. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0082-15#n11>.

¹⁹⁵ Про затвердження Правил виконання польотів безпілотними авіаційними комплексами державної авіації України : наказ Міністерства оборони України від 08.12.2016 № 661. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0031-17#Text>.

¹⁹⁶ Про затвердження Правил технічної експлуатації безпілотних авіаційних комплексів I класу державної авіації України : наказ Міністерства оборони України від 10 серпня 2018 р. № 401. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1062-18#Text>.

¹⁹⁷ Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с. С. 252.

¹⁹⁸ Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 14. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05#Text>.

польоту за вправою № 10 КБП В-2018 (Курс бойової підготовки на вертольотах 2018 р.) «Політ на майданчик обмежених розмірів поза аеродромом» на зависанні після заходу на майданчик з невстановлених на даний час досудовим розслідуванням причин вертоліт МІ-2МСБ б/н 681 військової частини НОМЕР_1 почало обертати в лівий бік, у зв'язку з чим він здійснив аварійну посадку, під час якої борт вертольоту впав на лівий бік, пошкодивши фюзеляж та гвинти.¹⁹⁹

Матеріальною шкодою у великому розмірі вважається шкода, яка у шістсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 416 КК України).²⁰⁰

Катастрофа – це авіаційна подія, що призвела до загибелі або зникнення безвісти когось із членів екіпажу, пасажирів або третіх осіб, а також отримання ними тілесних ушкоджень із настанням смерті під час:

- перебування на повітряному судні;
- безпосереднього зіткнення з будь-якою частиною повітряного судна, включно з частинами, що відокремилися від зазначеного повітряного судна;
- безпосередньої дії струменя газів реактивного двигуна;
- зникнення безвісти повітряного судна, якщо був припинений його офіційний пошук і не було встановлено місцезнаходження елементів його конструкції;
- аварійної евакуації з повітряного судна.²⁰¹

Повітряне судно – це будь-який апарат (зокрема безпілотний), що підтримується в атмосфері шляхом його взаємодії з повітрям, відмінної від взаємодії з повітрям, відбитим від земної поверхні, і здатний маневрувати в тривимірному просторі.²⁰²

Тяжкими вважаються *наслідки*, які полягають у заподіянні матеріальної шкоди (збитків) у вигляді безповоротної втрати літального апарату або якщо вартість відновлення (ремонт) літального апарату у шістдесят тисяч і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 416 КК України).²⁰³

Відповідно до ч. 2 ст. 401 КК України суб'єктом порушення

¹⁹⁹ Ухвала Личаківського районного суду м. Львова у справі № 463/7120/19 від 28 серпня 2019 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83914330>.

²⁰⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

²⁰¹ Про затвердження Правил розслідування авіаційних подій та інцидентів в авіації Збройних Сил України : наказ Міністра оборони України від 19.05.2010 № 256. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0386-10#Text>.

²⁰² Там само.

²⁰³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

правил польотів або підготовки до них можуть бути військовослужбовці, які управляють літальними апаратами в польоті; наземні посадові особи, які керують польотом; особи, які виконують обов'язки з підготовки літака до польоту; посадові особи служби забезпечення.

Не підлягає кримінальній відповідальності військовослужбовець, який вчиться водінню на учбовій машині під наглядом інструктора. У цьому випадку обов'язок із забезпечення безпеки руху покладено на інструктора, який і відповідатиме за порушення правил водіння.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується лише необережною формою вини. При цьому ставлення до наслідків (спричинення тяжких тілесних ушкоджень, матеріальної шкоди у великому розмірі, катастрофи або інших тяжких наслідків) характеризується винятково необережною формою вини. Тобто коли винний не передбачав настання суспільно небезпечних наслідків, хоч повинен був і міг їх передбачити (кримінально протиправна недбалість), або передбачав настання суспільно небезпечних наслідків, але легковажно розраховував на їх відвернення (кримінальна протиправна самовпевненість). Якщо буде встановлено, що спричинена шкода охоплювалася умислом винної особи, то таке діяння належить кваліфікувати залежно від того, на порушення яких охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин був спрямований її умисел.

5.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 417 КК України «Порушення правил кораблеводіння»

Кримінальна відповідальність за порушення правил кораблеводіння передбачена ст. 417 КК України. Стаття 417 КК України «Порушення правил кораблеводіння» складається з двох частин: перша містить ознаки основного складу цього кримінального правопорушення, а друга – кваліфікованого складу.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 417 КК України кримінальна відповідальність настає за порушення правил кораблеводіння, що спричинило потерпілому тяжкі тілесні ушкодження або завдало матеріальної шкоди у великому розмірі.²⁰⁴

²⁰⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень²⁰⁵

Назва кримінального правопорушення	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік
Порушення правил кораблеводіння (ст. 417 КК України)	0	1	1	0	1	1

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення виступають суспільні відносини у сфері забезпечення безпеки водіння військових кораблів. Обов'язковим додатковим об'єктом є життя чи здоров'я потерпілого або суспільні відносини власності.

Військовий корабель – це корабель (судно), що належить до Військово-Морських Сил, має зовнішні розпізнавальні знаки державної належності і є під командуванням офіцера (мічмана), який перебуває на військовій службі в Збройних Силах України.²⁰⁶

До корабельного складу Військово-Морських Сил належать бойові надводні кораблі, підводні човни, кораблі спеціального призначення, морські та рейдові судна забезпечення.²⁰⁷

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення, передбачене ст. 417 КК України, характеризується, по-перше, діянням, котре може полягати як у вчиненні дій всупереч встановленим правилам кораблеводіння (наприклад, перевищення швидкості при заході в порт), так і бездіяльності – невиконанні передбачених правилами кораблеводіння вимог (наприклад, невиконанні встановленої правилами відстані при розходженні із зустрічним судном); по-друге, суспільно небезпечними наслідками у вигляді спричинення потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або завдання матеріальної шкоди у великому розмірі (ч. 1 ст. 417 КК України), загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 417 КК України), у тому числі внаслідок зіткнення з іншим судном, командир якого не порушував правил кораблеводіння; по-третє, причинним зв'язком між ними.

Диспозиція ст. 417 КК України є бланкетною. Під час кваліфікації

²⁰⁵ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

²⁰⁶ Про затвердження Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України : наказ Міністра оборони України від 25.11.2003 № 415. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1170-03#Text>.

²⁰⁷ Там само.

необхідно керуватися як вітчизняними, так і міжнародними нормативними актами, що визначають правила кораблеводіння (наприклад, Конвенцією Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 р., що встановлює правила плавання, використання морського простору, попередження зіткнень та ін.).

Матеріальною шкодою у великому розмірі вважається шкода, яка у шістсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 416 КК України).²⁰⁸

Загибеллю людей (ч. 2 ст. 417 КК України) є смерть хоча б однієї людини, що настала внаслідок порушення правил кораблеводіння.

Тяжкими вважаються *наслідки*, що полягають у заподіянні матеріальної шкоди (збитків) у вигляді безповоротної втрати корабля або якщо вартість відновлення (ремонт) корабля у шістдесят тисяч і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 416 КК України).²⁰⁹

Відповідно до ч. 2 ст. 401 КК України *суб'єктом* порушення правил кораблеводіння можуть бути військові моряки, на яких покладено обов'язки щодо водіння корабля (командир корабля, старший помічник командира корабля, помічник командира корабля, штурман, вахтовий офіцер, командир з'єднання кораблів, якщо він у встановленому порядку вступив у безпосереднє керування кораблем).

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується лише необережною формою вини. При цьому ставлення до наслідків (спричинення тяжких тілесних ушкоджень, матеріальної шкоди у великому розмірі, катастрофи або інших тяжких наслідків) характеризується винятково необережною формою вини. Тобто коли винний не передбачав настання суспільно небезпечних наслідків, хоч повинен був і міг їх передбачити (кримінально протиправна недбалість), або передбачав настання суспільно небезпечних наслідків, але легковажно розраховував на їх відвернення (кримінальна протиправна самовпевненість). Якщо буде встановлено, що спричинена шкода охоплювалася умислом винної особи, то таке діяння належить кваліфікувати залежно від того, на порушення яких охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин був спрямований її умисел.

²⁰⁸ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

²⁰⁹ Там само.

Контрольні завдання і запитання

1. Що слід розуміти під «водінням» та «експлуатацією» машин у контексті ст. 415 КК України «Порушення правил водіння або експлуатації машин»?
2. Назвіть види військових машин, на яких може бути вчинене кримінальне правопорушення, передбачене ст. 415 КК України.
3. Які нормативно-правові акти визначають правила польотів, підготовки до них, а також експлуатації літальних апаратів у Збройних Силах України?
4. Які наслідки порушення правил польотів або підготовки до них, а також порушення правил експлуатації військових літальних апаратів вважаються тяжкими?
5. Яка шкода, завдана порушенням правил кораблеводіння, вважається матеріальною шкодою у великому розмірі?
6. Які нормативно-правові акти визначають правила кораблеводіння?

Список джерел

1. Вирок Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області у справі № 348/212/19 від 23 травня 2019 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81954448>.
2. Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.
3. Копашинський С. А., Ярошенко О. В. Бойова машина. *Велика українська енциклопедія*. URL : [https://vue.gov.ua/Бойова машина](https://vue.gov.ua/Бойова_машина).
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Повітряний кодекс України : Закон України від 19 травня 2011 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#n503>.
6. Про дорожній рух : Закон України від 30 червня 1993 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>.
7. Про затвердження Авіаційних правил України «Загальні правила польотів у повітряному просторі України» : наказ Державної авіаційної служби України, Міністерства оборони України від 6 лютого 2017 р. № 66/73. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0654-17#Text>.
8. Про затвердження Положення з військових перевезень залізничним, морським, річковим та повітряним транспортом : наказ Міністерства оборони України від 05 вересня 2013 р. № 595. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1662-13#Text>.
9. Про затвердження Положення про органи безпеки дорожнього руху Міністерства оборони України : наказ Міністерства оборони України від

1 листопада 1999 р. № 330. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0804-99#Text>.

10. Про затвердження Правил виконання польотів безпілотними авіаційними комплексами державної авіації України : наказ Міністерства оборони України від 08.12.2016 № 661. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0031-17#Text>.

11. Про затвердження Правил виконання польотів державної авіації України : наказ Міністерства оборони України від 05 січня 2015 р. № 2. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0082-15#n11>.

12. Про затвердження Правил польотів державної авіації в повітряному просторі України : наказ Міністерства оборони України від 09 грудня 2015 р. № 700. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1622-15>.

13. Про затвердження Правил розслідування авіаційних подій та інцидентів в авіації Збройних Сил України : наказ Міністра оборони України від 19.05.2010 № 256. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0386-10#Text>.

14. Про затвердження Правил технічної експлуатації безпілотних авіаційних комплексів I класу державної авіації України : наказ Міністерства оборони України від 10 серпня 2018 р. № 401. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1062-18#Text>.

15. Про Правила дорожнього руху : постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-п#Text>.

16. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 14. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05#Text>.

17. Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95#Text>.

18. Ухвала Личаківського районного суду м. Львова у справі № 463/7120/19 від 28 серпня 2019 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83914330>.

19. United Nations Convention on the Law of the Sea. URL : https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf.

Розділ 6
ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
ПРОТИ ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ БОЙОВОГО ЧЕРГУВАННЯ
ТА ІНШИХ СПЕЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ
(ст. 418–421 КК України)

З-поміж військових кримінальних правопорушень виокремлюється група посягань, що порушують порядок несення бойового чергування (бойової служби), вартової (вахтової), прикордонної, внутрішньої служби та патрулювання. Несення таких видів служби має важливе значення для підтримання у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту, Національній гвардії України, Державній прикордонній службі України та інших військових формуваннях створених відповідно до законів України порядку та дисципліни, є важливою умовою бойової готовності військ та успішного виконання завдань, що поставлені перед ними.

Порушення правил несення вказаних вище видів служб підриває обороноздатність і суверенітет нашої держави, створює умови для можливих посягань на державний кордон України, охоронювані об'єкти, що мають важливе значення, сприяє розкраданню військового майна та техніки, може створювати загрозу для особового складу.

До групи посягань проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб належать такі кримінальні правопорушення:

- порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418 КК України);
- порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК України);
- порушення правил несення бойового чергування (ст. 420 КК України);
- порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК України).²¹⁰

²¹⁰ Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків : «Харків юридичний», 2006. 172 с. С. 109–124.

6.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 418 КК України «Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання»

Стаття 418 КК України «Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання» складається з трьох частин. Диспозиція ч. 1 є бланкетною, диспозиції ч. 2 та ч. 3 – відсильними.

Родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 418 КК України, є встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби. *Основний безпосередній об'єкт* цього кримінального правопорушення – установлений порядок несення вартової або вахтової служб, а також патрулювання. *Додатковий обов'язковий об'єкт* розглядуваного кримінального правопорушення – життя, здоров'я особи, власність військової частини, держави та окремих громадян.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 418 КК України, характеризується діянням у формі порушення передбачених статутами правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання, яке полягає у вчиненні дій, заборонених цими правилами, а також невиконання дій, які особа могла і повинна була зробити згідно зі статутними приписами (Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України).²¹¹ Порушення може бути допущене у будь-який час перебування військовослужбовця в складі варті, вахти, патруля (під час перебування на посту, при слідуванні на пост, поверненні у вартове приміщення чи в самому вартовому приміщенні).

Суспільно небезпечними наслідками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 418 КК України, є: тяжкі наслідки, для запобігання яким призначено варту (вахту) чи патрулювання. Тяжкість наслідків визначається з урахуванням всіх обставин справи. До них можуть бути віднесені: викрадення військового майна з об'єкта, що охороняється, знищення чи пошкодження військового майна, втеча заарештованого під час його конвоювання, засудженого з дисциплінарного батальйону, незаконне використання військової техніки тощо. Настання тяжких наслідків може бути інкриміновано за провину порушникові правил у тому разі, коли він, перебуваючи в складі варті (вахти), патруля, зобов'язаний був і міг не допустити настання цих наслідків. У разі порушення статутних правил вартової

²¹¹ Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14>.

(вахтової) служби чи патрулювання, яке не потягло тяжких наслідків, або ж наслідки, що настали, не визнані тяжкими, такі дії розглядаються як дисциплінарні поступки.

Основні правила вартової служби регламентовані Статутом гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, дія якого поширюється на інші військові формування, створені відповідно до законів України. На виконання статутних правил вартової (вахтової) служби у гарнізонах, військових частинах (на кораблях) передбачено розклад гарнізонних (внутрішніх) варт, схему розміщення постів у кожній варті, відомість наряду варт, таблиць постів, схему розміщення постів та інструкцію начальникові варти, план посилення охорони об'єктів варти, а для варт, що змінюються під час тривоги, крім цього, – документацію на випадок оголошення тривоги.

Вартою є спеціальний озброєний підрозділ для виконання бойового завдання з метою охорони та оборони військових об'єктів. Спеціальними видами варти є:

а) почесна варта (почесний ескорт) – підрозділ (команда), призначений для віддавання військових почесей під час зустрічі вищих службових осіб держави, для винесення на урочисті засідання Бойового Прапора, під час відкриття державних пам'ятників, для зустрічі та проведів представників інших держав, а також під час поховання окремих категорій осіб;

б) варта з охорони та оборони об'єктів, обладнаних технічними засобами охорони, що здійснюється шляхом чергування контрольно-охоронних груп із виставленням або без виставлення чатових на посту;

в) варта з охорони озброєння і техніки під час перевезення військ і сил;

г) варта з охорони військових вантажів під час перевезення;

г) вахта – особливий вид чергування на кораблях ВМС;

д) конвоювання – супроводження засуджених, що утримуються у дисциплінарному батальйоні, а також на гауптвахті під охороною військовослужбовців, озброєних штатною зброєю і засобами спеціального впливу.

Варти також бувають гарнізонні і внутрішні (корабельні), що призначаються для охорони та оборони об'єктів однієї військової частини, постійні або тимчасові. Постійні варти передбачаються розкладом варт. Тимчасові варти до розкладу варт не включаються і призначаються наказом начальника гарнізону або командира військової частини для охорони та оборони військового майна під час завантаження (розвантаження), тимчасового складування, супроводу

вантажів, які перевозяться різними видами транспорту, а також для охорони заарештованих.

Порушення статутних правил вартової (вахтової) служби може виявитися, зокрема, з боку:

а) начальника варти – у ненаправленні у визначений час зміни на пости, неперевірці стану технічних засобів охорони, неприбутті на пост особисто під час виклику чатовим тощо; начальника варти на гауптвахті – у невживанні заходів для попередження втечі заарештованих і для припинення безладдя у разі виникнення заворушень із-поміж них тощо;

б) помічника начальника варти – у неперевірці несення військової служби чатовими тощо;

в) розвідного – у неприйнятті від розвідного попередньої варти під час виставлення чатових на пости об'єктів, що перебувають під охороною згідно з табелем постів тощо;

г) чатового (озброєного вахтового) – у відволіканні від пильної охорони свого поста, залишенні поста, допущенні до поста ближче за встановлену відстань сторонніх осіб, віддаванні зброї стороннім особам тощо;

г) водія транспортного засобу – у недоставленні за наказом начальника варти та його помічника до постів та з постів зміни й осіб, які перевіряють несення служби чатовими, тощо;

д) вивідного – у недбалому ставленні до охорони заарештованих під час їх виведення з гауптвахти, у невживанні заходів щодо затримання заарештованого у разі його втечі тощо;

е) оператора технічних засобів охорони – у нездійсненні безперервного контролю за апаратурою, непроведенні технічного обслуговування технічних засобів охорони тощо;

є) помічника начальника варти з технічних засобів охорони – у невмиканні (вимиканні) на об'єктах технічних засобів охорони тощо;

ж) вахтового офіцера – у неоголошенні тривоги у випадках, де неможливе зволікання, у невиконанні спеціальних обов'язків під час руху корабля або стоянки на якорі (швартових);

з) вахтового центрального поста (носових, кормових відсіків) – у неоголошенні аварійної тривоги, несвоєчасному вентиляванні акумуляторної батареї;

и) командира вахтового поста – у неслідкуванні за утриманням у належному стані швартових, кранців, східців, за безпекою катерів (шлюпок) у районі його поста тощо.

Крім того, з боку будь-якого військовослужбовця зі складу варти (вахти) порушення правил вартової (вахтової) служби може полягати у

порушенні встановленого порядку застосування фізичної сили, вогнепальної та холодної зброї.²¹² Питання про відповідальність чатового за вказані порушення необхідно вирішувати з огляду на положення КК України про необхідну оборону і затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення: статутні норми вимагають від чатового стійко обороняти свій пост, застосовувати зброю проти правопорушників, рішуче і сміливо діяти багнетом і прикладом для захисту себе або об'єкта.

Основні правила патрулювання встановлені Статутом гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами, зокрема: Законом України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 07.03.2002²¹³, наказом Міністерства оборони України від 10.10.2016 № 515 «Про затвердження Інструкції про організацію патрульно-постової служби Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України».²¹⁴

Згідно з Інструкцією про організацію патрульно-постової служби Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України, патрульно-постова служба у Збройних Силах України - комплекс заходів, які виконуються підрозділами Служби правопорядку для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців (військовозобов'язаних) у місцях дислокації військових частин, у військових містечках, на вулицях і в громадських місцях. Відповідно до цієї інструкції передбачені: схема маршруту патрулювання, інструкція для патрулів Служби правопорядку, картка маршруту пішого патруля.

Патруль може перебувати у складі гарнізонного або внутрішнього наряду. У складі гарнізонного наряду передбачаються, зокрема: гарнізонні патрулі і патрульні контрольних постів військової інспекції безпеки дорожнього руху. Патрулювання у гарнізоні призначене для підтримання порядку серед військовослужбовців на вулицях і в громадських місцях, на залізничних станціях (вокзалах), у морських (річкових) портах, аеропортах, а також у прилеглих до гарнізону населених пунктах і організується наказом начальника гарнізону.

²¹² Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. та ін. Військові злочини: комент. законодавства / відп. ред. : М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. Київ : Видавництво А.С.К., 2003. 272 с. С. 198–203.

²¹³ Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 14. Ст. 708.

²¹⁴ Про затвердження Інструкції про організацію патрульно-постової служби Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 10.10.2016 № 515. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1429-16#n7>.

Патрулі споряджають зі складу військових частин гарнізону. При цьому патруль складається з начальника патруля (офіцера, прапорщика (мічмана) або сержанта (старшини) і двох-трьох патрульних (осіб рядового чи сержантського складу)). Патрулі можуть бути піші чи на автотранспорті. Патрулювання проводять упродовж доби або лише у певний час дня чи ночі.

Охорона окремо розташованих підрозділів здійснюється спорядженими від підрозділів патрульними, озброєними штатною зброєю. Такі внутрішні патрулі входять до складу добового наряду підрозділу, вони підпорядковані командирі, старшині та черговому підрозділу (черговому окремої роти, батальйону, дивізіону).

Порушення статутних правил патрулювання може полягати:

а) з боку начальника патруля – у неналежному керівництві несенням служби патрульними, неналежному стеженні за поведінкою військовослужбовців, незатримуванні військовослужбовців, які порушують військову дисципліну чи громадський порядок, тощо;

б) з боку патрульного – у невиконанні ним обов'язків стежити за поведінкою військовослужбовців і доповідати про помічені порушення ними військової дисципліни та громадського порядку начальникові патруля, нікуди не відходити без його дозволу, нічого не брати від затриманих і не передавати їм без дозволу начальника патруля, а патрульного з охорони окремо розташованих підрозділів – у відволіканні від виконання поставленого завдання.

Порушення вказаних правил матиме місце також у випадках порушення встановленого порядку застосування сили до правопорушника.

Другою ознакою об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення є *тяжкі наслідки*. Тяжкими наслідками, для запобігання яким призначено варту (вахту), слід вважати випадки викрадення військового майна з об'єктів, що охороняються, його знищення, пошкодження із заподіянням матеріальної шкоди у великих розмірах, втрату Бойового Прапора, втечу з гауптвахти заарештованих, а з дисциплінарного батальйону – осіб, які відбувають покарання, зрив бойового завдання, що виконується військовою частиною (підрозділом), тощо. Тяжкими наслідками, для запобігання яким призначено патруль, може бути визнано випадки масового або грубого порушення порядку серед військовослужбовців у громадських місцях, яким, у порушення своїх обов'язків, не запобіг склад патруля, заподіяння потерпілим тяжких тілесних ушкоджень внаслідок порушення правил застосування

патрульними зброї тощо.²¹⁵

Настання тяжких наслідків у результаті порушення статутних правил вартової служби значно підвищує суспільну небезпеку кримінального правопорушення. Для наявності цієї ознаки необхідно, щоб такі наслідки настали у результаті порушення статутних правил вартової (вахтової) служби, попередження яких входило до обов'язків цієї варти (вахти).

Для застосування ч. 1 ст. 418 КК України необхідно встановити, що: 1) особою порушено статутні правила вартової (вахтової) служби; 2) у результаті цих порушень настали тяжкі наслідки, попередження яких було прямим обов'язком чатового (варти, вахти); 3) є причинний зв'язок між цими порушеннями і тяжкими наслідками, що настали; 4) особа винна як у порушенні статутних правил вартової (вахтової) служби, так і у спричиненні тяжких наслідків. Тільки за наявності всіх цих обставин порушення може бути кваліфіковано за ч. 1 ст. 418 КК України.

Наслідки, передбачені ч. 1 ст. 418 КК України, завжди пов'язані із завданням, що виконується вартою (вахтою) і, як правило, стосується безпеки об'єкта, що охороняється вартою (вахтою). Це переважно викрадення або пошкодження військового майна, що охороняється, проникнення на об'єкт, що охороняється, сторонніх осіб і розголошення у результаті цього державної таємниці, втеча заарештованого з гауптвахти, незаконне заволодіння бойовою, спеціальною чи транспортною машиною тощо.

Здійснюючи кваліфікацію вчиненого кримінального правопорушення за ст. 418 КК України, необхідно встановити, що негативні наслідки, які настали, є такими, відвернення яких становило обов'язок конкретно цієї особи зі складу варти (вахти), а не обов'язок варти (вахти) в цілому. Так, начальник варти, який систематично підтримував телефонний зв'язок і здійснював перевірки несення військової служби, не повинен відповідати за крадіжку, що вчинив на охоронюваному вартою (вахтою) об'єкті один із чатових у період між телефонним зв'язком та перевітками. Не несе відповідальності за ст. 418 КК України (а тільки за ст. 408 КК України) чатовий, який дезертирував із приміщення варти (вахти), оскільки варту (вахту) призначено не для запобігання подібним випадкам.

Порушення чатовим, іншою особою зі складу варти (вахти) або патруля правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, яке не

²¹⁵ Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. та ін. Зазнач. твір. С. 204–206.

призвело до заподіяння тілесних ушкоджень кільком особам або смерті потерпілого, інших тяжких наслідків, повністю охоплюється ч. 1 ст. 418 КК України. В інших випадках таке діяння потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених статтями 414 і 418 КК України.

Викрадення військового майна, вчинене чатовим із охоронюваного ним об'єкта, потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених статтями 410 і 418 КК України. Якщо чатовий попередньо домовився про крадіжку майна з іншими військовослужбовцями і під час несення військової служби допустив їх із цією метою на пост, він несе відповідальність за ст. 418 і ч. 2 ст. 410 КК України (за ознакою вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб).²¹⁶

За особливостями конструкції об'єктивної сторони кримінальне правопорушення, передбачене ст. 418 КК України, є кримінальним правопорушенням із матеріальним складом, що передбачає як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони настання відповідних суспільно небезпечних наслідків вчиненого кримінального правопорушення. У таких складах об'єктивна сторона отримує свій повний розвиток лише за умови настання зазначених наслідків, і тільки з цього моменту кримінальне правопорушення вважається закінченим. У кримінальних правопорушеннях із матеріальним складом треба обов'язково встановлювати причинний зв'язок між самим діянням і суспільно небезпечними наслідками, що настали.

Суб'єктом порушення статутних правил вартової служби можуть бути: особи, які входять до складу варті, а також особи, виділені в наряд для здійснення керування несенням служби варті (начальник варті, вартові за кількістю постів і змін, розвідні у разі потреби помічник начальника варті, помічник начальника варті з технічних засобів охорони або оператор з технічних засобів охорони, помічник начальника варті зі служби вартових собак, водії транспортних засобів, а у варті при гауптвахті – вивідні і конвойні) (Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України).

Суб'єктом порушення статутних правил вахтової служби можуть бути особи, які несуть службу на кораблях у складі корабельної або спеціальної вахти.

Суб'єктом порушення правил патрулювання можуть бути особи, які входять до складу патруля (начальник патруля і патрульні).

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення,

²¹⁶ Там само. С. 206–207.

передбаченого ст. 418 КК України, характеризується складною формою вини: прямим умислом або необережністю до порушень статутних правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання; непрямым умислом чи необережністю до настання наслідків. Деякі порушення за своїм характером передбачають тільки умисну форму вини (наприклад, залишення поста, викрадення з об'єкта, який охороняється). Для інших порушень характерна здебільшого необережна форма вини (неправильне поводження зі зброєю, неуважний огляд чатовим підступів до об'єкта, який охороняється, невміле застосування приладів, які є на посту, тощо). Окремі порушення можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність (скажімо, пропуск сторонніх осіб на територію об'єкта, що охороняється). При цьому вказані порушення можуть кваліфікуватись як кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 418 КК України, у разі, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, для запобігання яким призначено цю конкретну варту (вахту). Під час аналізу суб'єктивної сторони розглядуваного кримінального правопорушення необхідно встановлювати психічне ставлення особи не лише до самого факту допущення нею порушення правил вартової (вахтової) служби, але й до спричинення тяжких наслідків.

Кваліфікуючі ознаки за ч. 2 ст. 418 КК України: діяння, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану.

Особливо кваліфікуючі ознаки за ч. 3 ст. 418 КК України: діяння, вчинене в умовах воєнного стану; діяння, вчинене в бойовій обстановці. При цьому під воєнним станом слід розуміти особливий правовий режим (політико-економічну ситуацію), що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню і органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав та свобод людини й громадянина і прав та законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Воєнний стан в Україні або в окремих її місцевостях вводиться за пропозицією РНБОУ указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України. Режим воєнного стану існує, зокрема, в часових межах від дня і часу оголошення Верховною Радою України за поданням Президента України стану війни і до дня і часу оголошення Верховною Радою України за поданням Президента

України про укладення миру. *Бойова обстановка* – це перебування військової частини (підрозділу) в умовах безпосередньої підготовки і ведення бою (операції). Бойова обстановка може виникнути в умовах воєнного стану та у мирний час (відбиття нападу під час вторгнення на територію України озброєних груп осіб, банд).

6.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 419 КК України «Порушення правил несення прикордонної служби»

Стаття 419 КК України «Порушення правил несення прикордонної служби» складається з трьох частин. Диспозиція ч. 1 є бланкетною (для встановлення факту порушення правил несення прикордонної служби потрібно встановити, який пункт, статтю закону чи іншого нормативного акта порушено і в чому виразилось це порушення), диспозиції ч. 2 та ч. 3 – відсильними.

Суспільна небезпека порушення статутних правил несення прикордонної служби виражається в тому, що як у мирних умовах, так і під час дії воєнного стану на державному кордоні можуть бути вчинені різні провокації, у тому числі збройні конфлікти, спроби незаконного переходу державного кордону, переміщення через кордон різних товарів, у тому числі зброї та бойових припасів, вибухових речовин та радіоактивних матеріалів, історичних та культурних цінностей, стратегічно важливих сировинних товарів. У зв'язку з цим охорона державного кордону є складовою частиною захисту безпеки держави, її територіальної цілісності та недоторканності, обороноздатності, економічної, інформаційної безпеки тощо.

Родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 419 КК України, як одного з кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) є однорідні суспільні відносини, що охоплюють певну галузь суспільного життя – державну безпеку, порушення яких заподіює суспільно небезпечну шкоду складовим цієї галузі – обороні держави, захисту її кордону, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Самий же порядок несення або проходження служби виступає правовою формою забезпечення державної безпеки. Отже, родовий об'єкт – встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби.

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення,

передбаченого ст. 419 КК України, є порядок несення прикордонної служби, що забезпечує охорону і недоторканність державного кодону України, виконання завдань, поставлених перед Державною прикордонною службою України.

Додатковий обов'язковий об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 419 КК України, – здоров'я, життя особи, власність військової частини, держави та окремих громадян.

3-поміж об'єктивних ознак, що характеризують *об'єктивну сторону* складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 419 КК України, маємо визначити діяння, тяжкі наслідки, причинний зв'язок, місце, час, обстановку, спосіб та засоби вчинення цього кримінального правопорушення, розкриття яких сприятиме правильній та повній кваліфікації цього суспільно небезпечного діяння.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 419 КК України, виражається в порушенні статутних правил несення прикордонної служби. Кримінальне правопорушення може бути скоєне шляхом як дії, так і бездіяльності. Порушенням слід вважати сон під час виконання завдання, відхилення від встановленого маршруту, залишення місця несення служби, неправильне застосування зброї, надання дозволу на перетинання кордону без належного оформлення документів, невиконання порядку затримання правопорушників тощо.

Відповідно до ст. 27 Закону України «Про державний кордон України»²¹⁷ охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах покладається на Державну прикордонну службу України, а в повітряному та підводному просторі в межах територіального моря – на Збройні Сили України. Їхнім головним завданням є забезпечення недоторканності державного кордону та охорона суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні. Для охорони державного кордону зі складу Державної прикордонної служби виділяються прикордонні наряди, на які покладається виконання протягом певного часу бойового завдання з охорони кордону.

Отже, діяння як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 419 КК України, полягає в порушенні вимог відповідних нормативно-правових актів, що регламентують порядок несення прикордонної служби. Звідси порушенням статутних правил несення прикордонної служби необхідно

²¹⁷ Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991. URL : <https://cutt.ly/7Pq0rns>.

розуміти як вчинення під час несення прикордонної служби дій, що прямо заборонені певними правилами, або невиконання чи неналежне дотримання вимог прикордонної служби, що передбачені цими правилами. Як різновид людської поведінки означене порушення може бути вчинене як у формі дії, так і у формі бездіяльності. Форми конкретного порушення прямо залежать від змісту відповідного положення правил несення прикордонної служби, якими визначаються порядок виконання прикордонними нарядами оперативно-пошукових, контрольних та режимних заходів, що забезпечують недопущення порушень законодавства про державний кордон.

Дія (активна поведінка) вчиняється шляхом виконання під час прикордонної служби операцій, прямо заборонених правилами її несення. Так, зокрема, вчинення військовослужбовцем Державної прикордонної служби України, який перебуває у складі прикордонного наряду з охорони державного кордону, таких дій, як перехід на територію суміжної держави, залишення місця несення служби, безпідставне застосування зброї, самотійне відключення сигналізаційних комплексів чи окремих їхніх ділянок, прямо заборонено «Статутом Державної прикордонної служби з охорони державного кордону України. Частина IV. Прикордонний наряд» (далі – Статут).²¹⁸

У свою чергу, бездіяльність (пасивна поведінка) полягає у невиконанні чи неналежному виконанні вимог щодо несення прикордонної служби, передбачених певними правилами. Бездіяльність може набути форми неухважного огляду місцевості, невжиття заходів до затримання порушників законодавства про державний кордон, залишення без належної охорони затриманих осіб, недотримання правил застосування зброї або правил маскуванню тощо. Обов'язковість виконання цих вимог також передбачена Статутом.

Слід зазначити, що відповідальність за бездіяльність як форму порушення статутних правил несення прикордонної служби є цілком виправданою. Небезпека бездіяльності при порушенні правил, вказаних у ст. 419 КК України, полягає у незапобіганні, протиправному невтручанні у перебіг існуючих та можливих небезпечних процесів, що виникли під час охорони державного кордону, внаслідок діяльності третіх осіб. Причому невтручанні спеціально зобов'язаної особи – військовослужбовця Державної прикордонної служби України, який входить до складу наряду з охорони державного кордону України.

²¹⁸ Статут Державної прикордонної служби з охорони державного кордону України. Частина IV. Прикордонний наряд. Хмельницький : Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2004. 128 с. С. 59.

Бездіяльність, перебуваючи, як правило, поза об'єктивним процесом розвитку суспільно небезпечних подій, полягає в незапобіганні їм, а отже, й шкідливому результату їх розвитку.

З-поміж умов відповідальності за бездіяльність при порушенні правил, передбачених ст. 419 КК України, необхідно виділяти загальні і спеціальні. Основою загальних умов відповідальності за бездіяльність повинен бути принцип «не зашкодь нікому». Тому основною умовою відповідальності за злочинне порушення статутних правил несення прикордонної служби шляхом бездіяльності є настання внаслідок протиправної пасивності особи шкідливих наслідків або створення загрози їх настання.

Слід також враховувати, що протиправна дія при порушенні правил несення прикордонної служби завжди є більш небезпечною, ніж бездіяльність, де особа лише утримується від здійснення певних дій для запобігання шкоді. Крім того, невтручання спеціально зобов'язаної особи (військовослужбовця Державної прикордонної служби України, який перебуває у складі наряду з охорони державного кордону) у розвиток небезпечних процесів, що виникають на державному кордоні, якщо не настали шкідливі наслідки або не з'явилася їхня реальна загроза, не може бути оцінене як кримінально каране. У цьому випадку відсутній критерій оцінки – можлива або реальна шкода, її вид та розмір, що ставить рішення про відповідальність у повну залежність від суджень про це правозастосувача.

Таким чином, бездіяльність при порушенні правил несення прикордонної служби, повинна криміналізуватися на умовах, однакових із дією, тобто тягти за собою кримінальну відповідальність лише у випадку настання шкоди або реальної небезпеки її настання. Водночас чинне кримінальне законодавство не дотримується викладеного правила. Зокрема, ч. 1 ст. 419 КК України передбачає формальний склад кримінального правопорушення – порушення статутних правил несення прикордонної служби. Поряд із загальною умовою відповідальності за бездіяльність при порушенні правил, передбачених ст. 419 КК України, що є й основою криміналізації останньої, можна виділити спеціальні умови. Вони зумовлені самою природою бездіяльності та відображають її сутність.

До спеціальних умов бездіяльності при порушенні статутних правил несення прикордонної служби належать: нормативна та об'єктивно-суб'єктивна умови. Нормативна спеціальна умова бездіяльності при порушенні правил, передбачених ст. 419 КК України, полягає у тому, що суб'єкт мав запобігти настанню суспільно

небезпечних наслідків за своїм обов'язком. Цей обов'язок повинен мати спеціальний характер і закріплюватися у відповідних нормативних розпорядженнях: статутах, наказах, інструкціях, нормах права. Так, особі не можна ставити за провину бездіяльність, якщо обов'язок діяти мав загальний характер, тобто впливав із узвичаєних правил, норм моралі тощо.

Це пов'язано зі специфікою процесів, що виникають у прикордонному просторі. Зазначене дає змогу припустити недоцільність закріплення нормативного моменту бездіяльності в законі про кримінальну відповідальність, що не сприяло б його реальному застосуванню і зробило б його в цій частині апріорі таким, що містить прогалину, у зв'язку з постійним розвитком і зміною законодавства про державний кордон. Нормативність бездіяльності означає також чітку окресленість обов'язків особи щодо запобігання заподіяння шкоди встановленому порядку несення прикордонної служби.

Об'єктивно-суб'єктивна умова бездіяльності при порушенні статутних правил несення прикордонної служби полягає в тому, що запобігання заподіяння шкоди встановленому порядку несення прикордонної служби ґрунтується на суб'єктивній можливості особи в конкретних об'єктивних умовах місця, часу й обстановки запобігти настанню такої шкоди. Особа може внаслідок своїх психічних і фізичних властивостей, рівня фахової підготовки вжити заходів, вчинити необхідні дії стосовно недопущення шкоди. У зв'язку з діяльністю у сфері охорони державного кордону спеціального суб'єкта, тобто спеціально зобов'язаної і підготовленої у належний спосіб особи її психічна можливість діяти повинна презюмуватися (за винятком появи обставин, що усувають осудність особи). Особа може діяти, якщо немає обставин, що перешкоджають цьому.

Можна висловити припущення, згідно з яким при запобіганні заподіяння шкоди встановленому порядку несення прикордонної служби, а також прикордонній безпеці, зважаючи на спеціальний обов'язок діяти й особливу небезпеку самих наслідків у вигляді шкоди прикордонній безпеці як складової національної безпеки України, обставинами, що перешкоджають діяти, можуть бути крайня необхідність і правомірний фаховий ризик. Не можуть братися до уваги обставини переборно-перешкоджаючі, що потребують підвищеного ризику діяльності та сполучені з можливістю заподіяння шкоди спеціально зобов'язаній особі. Обставинами, що припиняють необхідність вчинення юридично обов'язкових дій для запобігання заподіяння шкоди встановленому порядку несення прикордонної

служби та прикордонній безпеці, можуть бути і загальні моменти: зміна закону, що усуває правовий обов'язок діяти, настання передбачених законом наслідків.

Слід також звернути увагу, що поки не проявилися ті або інші небезпечні процеси у прикордонному просторі, що потребують виконання дій щодо їх припинення і запобігання шкоди, поведінка особи з кримінально-правового погляду не має значення.

Злочинна бездіяльність при порушенні статутних правил несення прикордонної служби починається з моменту невиконання юридично обов'язкових дій, що стали об'єктивно необхідними і реально можливими. Порушення статутних правил несення прикордонної служби вважається закінченим кримінальним правопорушенням із часу невиконання юридично обов'язкових дій із запобігання заподіяння шкоди встановленому порядку несення прикордонної служби та прикордонній безпеці, коли зникла необхідність або можливість діяти і їй запобігти, якщо при цьому настали зазначені в законі наслідки або виникла реальна можливість їх настання. За реальної можливості настання шкоди встановленому порядку несення прикордонної служби та прикордонній безпеці у суб'єкта зберігається можливість діяти до моменту її настання, тобто бездіяльність у цьому випадку є такою, що триває. Моментом припинення останньої є виникнення певних умов, що виключають подальше її здійснення.

Отже, для точної та правильної кваліфікації необхідно звертати увагу на правову основу діяльності Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ), зокрема в частині правил несення прикордонної служби. Відповідно до Закону України «Про Державну прикордонну службу України» правовою основою діяльності ДПСУ є Конституція України, Закон України «Про державний кордон України», інші закони України, видані на їх виконання акти Президента України, Кабінету Міністрів України, а також міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.²¹⁹ У зв'язку з цим нормативну основу діяльності ДПСУ можна класифікувати за певними групами:

1. Загальні «закони». Особливістю цієї групи є те, що такими документами (правовими актами) унормовано загальні права й обов'язки прикордонних нарядів. Так, наприклад, порядок здійснення

²¹⁹ Про внесення змін у додаток до розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 червня 2013 р. № 466 : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 415-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2015-p#n2>; Про тимчасове закриття пунктів пропуску через державний кордон та пункту контролю : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.01.2015 № 50-р. URL : <https://cutt.ly/HXmjleE>.

дій і систему заходів щодо встановлення законних підстав для перетинання державного кордону України (далі – ДКУ) особами, транспортними засобами, переміщення вантажів визначено у Законі України «Про прикордонний контроль»;²²⁰ окремі повноваження прикордонного наряду, як-от «старший зміни прикордонних нарядів», щодо дотримання режиму порядку пропуску також мають закріплення у Державній програмі авіаційної безпеки цивільної авіації;²²¹ деякі обов'язки прикордонних нарядів, що також мають більш загальний характер, затверджено підзаконними нормативно-правовими актами, наприклад постановами Кабінету Міністрів України (Правила перетинання державного кордону громадянами України, Питання пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними).²²²

2. Група спеціальних «законів» (нормативних документів) – визначає/деталізує конкретні обов'язки осіб, які входять до складу наряду з охорони державного кордону. Їх визначення здебільшого сформовано у відомчих актах, інструкціях, положеннях, наказах. Так, наприклад, Інструкцією про службу прикордонних нарядів ДПСУ визначено основні завдання, права, обов'язки та порядок організації служби прикордонних нарядів з охорони ДКУ; Положенням про відділ прикордонної служби ДПСУ – повноваження, права, організацію управління і забезпечення діяльності відділу прикордонної служби ДПСУ; Інструкцією з організації оперативно-службової діяльності відділу прикордонної служби ДПСУ – правила несення прикордонної служби у складі прикордонних нарядів, а також безпосередні права та

²²⁰ Про прикордонний контроль : Закон України від 05.11.2009. URL : <https://cutt.ly/aPq2icf>.

²²¹ Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації : Закон України від 21.03.2017. URL : <https://cutt.ly/PPq22gS>.

²²² Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України : постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57. URL : <https://cutt.ly/0Pq9ST8>; Питання пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними : постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2012 № 451. URL : <https://cutt.ly/gPq3qcA>.

обов'язки кожного з них²²³. Одним із нормативних актів, що регламентує порядок несення прикордонниками військової служби в ДПСУ, є Положення про проходження громадянами України військової служби в ДПСУ.²²⁴ Також особливу роль у правовому регулюванні діяльності осіб, які входять до складу наряду з охорони державного кордону, мають накази начальників оперативно-службової діяльності органів охорони державного кордону України, якими з урахуванням специфіки кожної ділянки державного кордону й у межах наданих їм повноважень затверджуються такі основоположні документи, як Технологічні схеми пропуску осіб, транспортних засобів та вантажів в пунктах пропуску через ДКУ або Режимні правила в пунктах пропуску через ДКУ.

Суспільно небезпечними наслідками вчинення розглядуваного кримінального правопорушення є *тяжкі наслідки*. Тяжкість наслідків визначається з урахуванням всіх обставин справи. До них можуть бути віднесені: зрив виконання бойового завдання, вторгнення на територію України озброєної банди, перехід кордону агентом іноземної розвідки, провезення контрабандних товарів, загибель людей, знищення майна у великих розмірах. Настання тяжких наслідків може бути інкриміновано за провину порушникові правил у тому разі, коли він, перебуваючи в наряді з охорони державного кордону, зобов'язаний був і міг не допустити настання цих наслідків. Порушення правил несення прикордонної служби, яке не потягло тяжких наслідків, або ж наслідки, що настали, не визнані тяжкими, розглядається як дисциплінарний поступок.

Думка науковців щодо розуміння тяжких наслідків порушення правил несення прикордонної служби різниться. Зокрема, до тяжких наслідків цього кримінального правопорушення відносять зрив виконання бойового завдання, загибель людей, заподіяння тілесних ушкоджень, знищення або пошкодження цінного воєнного майна,

²²³ Про затвердження Інструкції про службу прикордонних нарядів Державної прикордонної служби України : наказ МВС України від 19.10.2015 № 1261. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1391-15#Text>; Про затвердження Положення про відділ прикордонної служби Державної прикордонної служби України : наказ МВС України від 15.04.2016 № 311. URL : <https://cutt.ly/7Pq4tLK>; Інструкція з організації оперативно-службової діяльності відділу прикордонної служби ДПСУ України : наказ АДПСУ від 29.12.2009 № 1040. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2010. 176 с.

²²⁴ Про Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України : Указ Президента України від 29.12.2009 № 1115/2009. URL : <https://cutt.ly/BPq5QPF>.

послаблення боєздатності підрозділу тощо.²²⁵ Тяжкими наслідками вважається перехід державного кордону, напад на прикордонний підрозділ, людські жертви, заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або завдання тілесних ушкоджень середньої тяжкості кільком особам тощо;²²⁶ зрив виконання поставленого бойового завдання, вторгнення на територію України озброєної банди, перехід кордону агентом іноземної розвідки, провезення контрабандних товарів, виведення з ладу системи охоронного обладнання, вчинення терористичних актів у контрольованому прикордонному районі, загибель людей; знищення майна у великих розмірах.²²⁷

Значний перелік тяжких наслідків досліджуваного кримінального правопорушення наводить М. Хавронюк: вторгнення на територію України озброєних формувань, вчинення ворожих дій іноземними суднами щодо українського узбережжя, українських підводних і надводних об'єктів, напад на прикордонний підрозділ, на дипломатичне представництво України чи консульську установу України в іноземній державі, провезення значної партії зброї чи інших предметів контрабанди поза пунктами прикордонного контролю, загибель людей, заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, якщо це не спричинено умовами необхідної оборони, затримання злочинця або крайньої необхідності, знищення чи пошкодження інженерних споруд, інших важливих об'єктів державної власності, а також дезертирство зі зброєю, вчинене військовослужбовцем, що входив до складу наряду з охорони державного кордону України, тощо.²²⁸ Отже, існують різні погляди науковців з приводу визначення тяжких наслідків порушення правил несення прикордонної служби, що суттєво відрізняються за обсягом.

У науці пропонується таке групування тяжких наслідків порушення правил несення прикордонної служби: 1) наслідки, пов'язані із заподіянням шкоди здоров'ю людини; 2) наслідки у вигляді контрабанди; 3) такі, що пов'язані з незаконним перетинанням державного кордону; 4) такі, що заподіюють шкоду майну: як військовому, так і іншому; 5) такі, що пов'язані з терористичними

²²⁵ Панов М. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальне право України: Особлива частина : підруч. / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с. С. 495.

²²⁶ Карпенко М. І. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання : посібник / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : Дакор, 2013. 471 с. С. 122.

²²⁷ Клименко В. А. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальне право України. Особлива частина : підруч. / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Атіка, 2008. 712 с. С. 647.

²²⁸ Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. та ін. Зазнач. твір. С. 121.

нападами; 6) наслідки нематеріального характеру, зокрема зрив виконання поставленого завдання.²²⁹ Вказані групи об'єднують певні суспільні відносини, котрим заподіюється шкода внаслідок вчинення порушення правил несення прикордонної служби. Крім того, тяжкі наслідки порушення правил несення прикордонної служби класифікують залежно від виду суспільних відносин, котрим заподіюється шкода, на такі види: 1) тяжкі наслідки, що пов'язані із заподіянням шкоди основному безпосередньому об'єкту кримінального правопорушення; 2) тяжкі наслідки, що пов'язані із заподіянням шкоди додатковому об'єкту кримінального правопорушення, а саме суспільним відносинам у сфері охорони: а) життя та здоров'я людей; б) порядку переміщення через державний (митний) кордон певних предметів; в) порядку перетинання державного кордону; г) відносин власності; д) національної та громадської безпеки.

До першого виду належать тяжкі наслідки, що пов'язані із заподіянням шкоди основному безпосередньому об'єкту кримінального правопорушення – суспільним відносинам, що забезпечують додержання встановленого порядку несення прикордонної служби, який забезпечує охорону і недоторканність державного кодону України, виконання завдань, поставлених перед Державною прикордонною службою. В цілому їх відносять до нематеріальних наслідків.

До другого виду належать тяжкі наслідки, що пов'язані із заподіянням шкоди додатковому обов'язковому об'єкту кримінального правопорушення – суспільним відносинам у сфері охорони здоров'я, життя особи, власності військової частини, держави та окремих громадян тощо. Виокремлюють п'ять підвидів або груп тяжких наслідків другого виду: 1) тяжкі наслідки, що пов'язані із заподіянням шкоди суспільним відносинам у сфері охорони життя та здоров'я людей; 2) тяжкі наслідки, що пов'язані із заподіянням шкоди суспільним відносинам у сфері охорони порядку переміщення через державний (митний) кордон певних предметів; 3) тяжкі наслідки, що пов'язані із заподіянням шкоди суспільним відносинам у сфері охорони порядку перетинання державного кордону (в такому разі до тяжких наслідків порушення правил несення прикордонної служби слід відносити організацію, керівництво, сприяння та безпосередньо незаконне переправлення осіб через державний кордон України, тобто вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 332 КК

²²⁹ Курилюк Ю. Б. Кримінально-правове забезпечення протидії порушенню правил несення прикордонної служби : монографія / за наук. ред. В. К. Матвійчука. Київ : Дакор, 2013. 216 с. С. 126-130

України, а також ті прояви незаконного перетинання державного кордону, що визнані кримінально протиправними за ст. 332-2 КК України: перетинання державного кордону України з метою заподіяння шкоди інтересам держави (зокрема агентами іноземної розвідки, членами злочинних організацій, терористичних груп та організацій, шпигунами, диверсантами, озброєними групами, бандами з метою продовження кримінально протиправної діяльності; особою, якій заборонено в'їзд на територію України; представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора). Всі інші випадки незаконного перетинання кордону, що тягнуть за собою адміністративну відповідальність за ст. 204-1 КУпАП, знаходяться поза межами «тяжких наслідків»); 4) тяжкі наслідки, що пов'язані із заподіянням шкоди суспільним відносинам у сфері охорони відносин власності (до них належать заподіяння шкоди майну, як військовому, так і не військовому (знищення або пошкодження майна у великих розмірах, інженерних споруд, інших важливих об'єктів державної власності, особливо об'єктів, розташованих поблизу державного кордону, виведення з ладу системи охоронного обладнання тощо);²³⁰ 5) тяжкі наслідки, що пов'язані із заподіянням шкоди суспільним відносинам у сфері охорони національної та громадської безпеки (вона охоплює такі матеріальні наслідки, як зруйнування або пошкодження об'єктів, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, вчинення інших діянь, що охоплюються поняттями «диверсія» та «терористичний акт»).

При кваліфікації порушення правил несення прикордонної служби необхідно враховувати обов'язковість як основного безпосереднього об'єкта, так і додаткового. Тому навіть у разі настання тяжких наслідків першого виду кримінальне правопорушення матиме місце лише тоді, коли буде встановлено наявність тяжких наслідків, що належать хоча б до однієї з груп другого виду. Водночас зміст тяжких наслідків другого виду свідчить про те, що кожен із них пов'язаний зі вчиненням самостійного кримінального правопорушення.

З урахуванням положень законів України «Про державний кордон України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», «Про прикордонний контроль», Положення про проходження громадянами України військової служби в ДПСУ, Інструкції про службу прикордонних нарядів ДПСУ, що визначають порядок проходження прикордонної служби, специфіку проходження прикордонної служби з урахуванням

²³⁰ Там само. С. 82.

основних функції ДПСУ, обов'язків, що покладаються на осіб, які входять до складу прикордонного наряду з охорони ДКУ, до тяжких наслідків можна віднести наслідки, котрі:

1) пов'язані із заподіянням шкоди життю та здоров'ю особи (загибель людей, заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень), напад на прикордонний наряд;

2) створили умови та/або допустили безперешкодне проникнення/вторгнення на територію України збройних формувань, представників підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора, озброєних осіб, диверсійно-розвідувальних груп, осіб, яким заборонено в'їзд на територію України;

3) вчинили контрабанду чи замах на контрабанду, інші кримінальні правопорушення;

4) спричинили шкоду майну/військовому майну у великих/особливо великих розмірах (знищення/пошкодження інженерних споруд, об'єктів, розташованих поблизу ДКУ, об'єктів, що мають оборонне, стратегічне значення);

5) зрив виконання поставленого завдання²³¹.

Особливість побудови причинного зв'язку між діянням і наслідками щодо кримінального правопорушення, передбаченого ст. 419 КК України, полягає у тому, що вчинене прикордонником порушення може бути підґрунтям протиправної поведінки іншої особи, дії якої призводять до безпосередніх негативних наслідків для безпеки держави. Тому для встановлення причинного зв'язку в разі порушення правил несення прикордонної служби потрібно з'ясувати характер

²³¹ Про затвердження Інструкції про службу прикордонних нарядів Державної прикордонної служби України : наказ МВС України від 19.10.2015 № 1261. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1391-15#Text>; Про затвердження Змін до Інструкції про службу прикордонних нарядів Державної прикордонної служби України : наказ МВС України від 09.03.2021 № 178. URL : <https://cutt.ly/CPqHV9A>; Вирок Виноградівського районного суду Закарпатської області у справі № 299/2719/17 від 04.06.2018. URL : <https://cutt.ly/7Pwwkdk>; Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03 квітня 2003 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>; Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991. URL : <https://cutt.ly/7Pq0rns>; Про прикордонний контроль : Закон України від 05.11.2009. URL : <https://cutt.ly/aPq2icf>; Про затвердження Інструкції про службу прикордонних нарядів Державної прикордонної служби України : наказ МВС України від 19.10.2015 № 1261. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1391-15#Text>; Про затвердження Положення про відділ прикордонної служби Державної прикордонної служби України : наказ МВС України від 15.04.2016 № 311. URL : <https://cutt.ly/7Pq4tLK>; Про затвердження Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України : Указ Президента України від 29.12.2009 № 1115/2009. URL : <https://cutt.ly/BPq5QPF>.

порушення, яке у відповідних обставинах створило реальну можливість настання зазначених наслідків. Для встановлення причинного зв'язку між порушенням правил несення прикордонної служби та спричиненими тяжкими наслідками органам кримінальної юстиції потрібно з'ясувати такі обставини: чи були це порушення та тяжкі наслідки протиправними та суспільно небезпечними; чи спричинені ці наслідки саме цим порушенням, а в разі спричинення кількох наслідків – чи були ці порушення причиною кожного такого наслідку або причиною одного наслідку, що викликало настання інших наслідків.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим із моменту вчинення настання тяжких наслідків, що були спричинені внаслідок порушення правил несення прикордонної служби особою, яка входила до складу наряду з охорони державного кордону України.

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 419 КК України, спеціальний: військовослужбовець, який входить до складу наряду з охорони державного кордону.

Це кримінальне правопорушення з матеріальним складом.

Щодо належності особи до військовослужбовця як ознаки суб'єкта зазначеного правопорушення важливим є те, що для отримання статусу військовослужбовця як суб'єкта військових правовідносин особа повинна відповідати вимогам щодо досягнення певного віку, придатності за станом здоров'я для проходження військової служби, залежно від виду проходження військової служби – додатковим критерієм: щодо статі, освіти, рівня професійно-психологічного стану. Лише у сукупності таких ознак особа може стати потенційним суб'єктом військових правовідносин, а відповідно й суб'єктом військових кримінальних правовідносин. Проте трапляються випадки, коли особи незаконно призиваються на військову службу або стали на момент учинення діяння непридатними до військової служби за станом здоров'я.

Особа, яка призвана на військову службу незаконно (не досягла певного віку, непридатна за станом здоров'я), однозначно не може вважатися суб'єктом військових кримінальних правовідносин. За наявності необхідних підстав така особа може вважатися лише суб'єктом кримінальних правовідносин. З огляду на те, що юридичний факт виникнення військових правовідносин за таких обставин відсутній, військові правовідносини, відповідно, нікчемні, то виникнення військових кримінальних правовідносин неможливе. Тобто вчинення такою особою порушень військової дисципліни не може розглядатись як вчинення належним суб'єктом. Зовсім іншою є ситуація, коли особа

на законних підставах набула статусу військовослужбовця, але під час проходження військової служби стала непридатною за станом здоров'я для подальшого виконання службових обов'язків та потрапила у сферу дії кримінальних правовідносин. Якщо особа з дотриманням певних вимог стала повноправним суб'єктом військових правовідносин, то в разі порушення нею виконання військових обов'язків вона визнається суб'єктом охоронних військових кримінальних правовідносин. Питання щодо притягнення до кримінальної відповідальності особи, визнаної під час проходження військової служби непридатною до військової служби за станом здоров'я, вирішується у двох напрямках: 1) якщо вчинення злочину зумовлене станом здоров'я, через який особа непридатна до військової служби загалом чи до виконання певних обов'язків зокрема, відповідальність за вчинення військового злочину виключається повністю; 2) якщо особа вчиняє злочин, що безпосередньо не зумовлений станом її здоров'я, хоча такий стан і перешкоджає військовій службі, то вона підлягає кримінальній відповідальності зі звільненням від такої на підставі зміни обстановки. Крім того, характер та ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння, стан здоров'я особи повною мірою впливають на остаточність прийняття рішення. Так, якщо особа вчиняє проступок або нетяжкий злочин, питання щодо неpritягнення її до кримінальної відповідальності чи звільнення від такої вирішується здебільшого на користь особи (вона не притягується до відповідальності або звільняється від такої на підставі ст. 48 КК України).²³²

Відповідно до Інструкції про службу прикордонних нарядів ДПСУ для виконання завдань із охорони ДКУ призначається прикордонний наряд. До складу прикордонного наряду входить одна або кілька озброєних чи спеціально екіпірованих уповноважених службових осіб ДПСУ. Прикордонний наряд виконує службові обов'язки з охорони ДКУ від моменту отримання наказу на охорону державного кордону до доповіді старшому зміни прикордонних нарядів про прибуття з ділянки відповідальності та результати несення служби. Зі складу зміни прикордонних нарядів можуть призначатися двадцять шість різних видів прикордонних нарядів: старший зміни прикордонних нарядів; помічник старшого зміни прикордонних нарядів; черговий підрозділу охорони кордону; група реагування; адміністративно-оперативна група; чатовий; прикордонний патруль; перевірка документів; огляд

²³² Ніколаєнко Т. Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. 564 с. С. 97–99.

транспортних засобів; контроль за режимом; супровід транспортних засобів тощо.²³³

Одержання наказу на охорону державного кордону і доповідь про повернення з цього завдання визначають початковий та кінцевий момент перебування особи в складі такого наряду. Військовослужбовці ДПСУ, залучені до несення гарнізонної служби та служби гарнізонних варт у гарнізоні, у випадку порушення правил несення вартової служби чи патрулювання несуть відповідальність за ст. 418 КК України.

Розглянемо *суб'єктивну сторону* кримінального правопорушення, передбаченого ст. 419 КК України. У теорії кримінального права існує безліч підходів щодо визначення того, з якою формою та з яким видом умислу чи необережності може бути вчинене злочинне порушення правил несення прикордонної служби, що спричиняє тяжкі наслідки. Більшість вчених зазначають, що це кримінальне правопорушення може бути вчинене як умисно, так і з необережності.²³⁴ Інші зазначають, що таке діяння може бути вчинене виключно з прямим умислом.²³⁵ Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони більшості військових злочинів є умисна форма вини. Деякі з них припускають необережну форму вини, інші – змішану (подвійну) форму, коли психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння може характеризуватися умисною формою вини, а до суспільно небезпечних наслідків – необережністю.²³⁶ Саме до цих «інших», тобто до кримінальних правопорушень із подвійною (змішаною, складною) формою вини, належить кримінальне правопорушення, передбачене

²³³ Про затвердження Інструкції про службу прикордонних нарядів Державної прикордонної служби України : наказ МВС України від 19.10.2015 № 1261. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1391-15#Text>.

²³⁴ Албул С. В., Балобанова Д. О., Березовський А. А. та ін. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) / за ред. В. О. Тулякова // Кримінальне право України : навч.-метод. посібник. Одеса : Фенікс, 2011. 370 с. С. 196; Анісімов Г. М., Дзюба Ю. П., Касинюк В. І. та ін. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посібник / за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2011. 183 с. С. 122; Дячук С. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. Т. 2. 3-є вид. перероб. та доп. Київ : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2009. 624 с. С. 555.

²³⁵ Музика А. В. Дискусійні питання визначення форми вини порушення статутних правил несення прикордонної служби. *Проблеми теорії та практики реалізації правоохоронних функцій в охороні державного кордону : матеріали Всеукр. наук.-прак. конф. (м. Хмельницький, 22-23 лист. 2007 р.)*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2007. С. 153–155. С. 155.

²³⁶ Анісімов Г. М., Дзюба Ю. П., Касинюк В. І. та ін. Зазнач. твір. С. 13–14.

ст. 419 КК України. Аналогічну позицію, хоча прямо на це не вказують, займають також інші науковці. Порушення правил несення прикордонної служби вчиняється з прямим умислом до діяння та необережністю до наслідків;²³⁷ з прямим умислом або необережністю до діяння та непрямим умислом чи необережністю до наслідків;²³⁸ як з умислом, так і необережністю до діяння, а щодо наслідків – лише з необережністю.²³⁹

Кримінально протиправне порушення правил несення прикордонної служби належить до кримінальних правопорушень із матеріальним складом, необхідною ознакою яких є настання суспільно небезпечних наслідків і наявність причинного зв'язку між діянням особи і наслідками. При вчиненні цих кримінальних правопорушень винний передбачає не лише суспільно небезпечні наслідки свого діяння, але й у загальних рисах – розвиток причинного зв'язку між діянням, що вчиняється, і злочинним наслідком, що настане. Однак відсутність тяжких наслідків робить порушення правил несення прикордонної служби дисциплінарним правопорушенням, що є одним із аргументів щодо визнання змішаної форми вини кримінального правопорушення, передбаченого ст. 419 КК України. Отже, ставлення особи до безпосереднього порушення правил несення прикордонної служби, тобто до самого діяння, може виразитись виключно в умисній формі, а до тяжких наслідків – в умисній та необережній формах. При цьому необережність виражається у виді кримінально протиправної самовпевненості. Так, особа передусім усвідомлює фактичну сторону свого діяння (дії або бездіяльності), які утворюють об'єктивну сторону цього кримінального правопорушення. Зокрема, виконуючи дії, які суперечать встановленим правилам несення прикордонної служби, особа передусім розуміє характер своїх дій, а також усвідомлює і те, що вона не має ні дійсного, ні припущеного права щодо їх вчинення.

Зважаючи на той факт, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 419 КК України, може бути вчинене також у формі бездіяльності, важливою є наявність усвідомлення винним характеру своєї бездіяльності, котре полягає у тому, що особа розуміє: правилами

²³⁷ Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Істина, 2004. 504 с. С. 471.

²³⁸ Ніколаєнко Т. Б., Сич В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посібник. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2012. 1232 с. С. 1140.

²³⁹ Денисов С. Ф., Бодаєвський В. П. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальне право (Особлива частина) : підруч. : в 2 т. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ : Елтон-2, 2012. 704 с. С. 619.

несення прикордонної служби на неї покладено обов'язок здійснити певні дії, які вона не вчиняє, хоча мала таку можливість. Усвідомлення особою суспільної небезпечності вчинюваного діяння (дії або бездіяльності), передбаченого ст. 419 КК України, має місце як шляхом усвідомлення його фактичних ознак, так і у разі розуміння прикордонником соціальних якостей і змісту цього діяння, його суспільної шкідливості. Таке усвідомлення полягає у тому, що діяння спричиняє, як і будь-яке кримінальне правопорушення, чи може спричинити шкоду суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом (ч. 1 та 2 ст. 11 КК України). Воно пов'язане із розумінням особою значення, що має прикордонний наряд, до складу якого її призначено. Через це усвідомлення особа усвідомлює (хоча б у загальних рисах) і об'єкт злочинного посягання – суспільні відносини, що забезпечують встановлений та врегульований правилами порядок виконання прикордонною службою завдань щодо захисту суверенітету держави та недоторканності її кордону (безпосередній об'єкт), і суспільні відносини, що охороняють оборону держави, захищають її кордон, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність (родовий об'єкт).

Отже, вчинюючи умисне діяння, передбачене ст. 419 КК України, особа усвідомлює як фактичну сторону діяння (його характер і спосіб), так і суспільну небезпечність цього діяння (його соціальну забарвленість). Через усвідомлення ролі прикордонного наряду та прикордонної служби в цілому особа усвідомлює об'єкт кримінального правопорушення, тобто хоча б у загальних рисах розуміє факт посягання на суспільні відносини, що охороняються ст. 419 КК України. Саме в цьому полягає сутність усвідомлення суспільної небезпечності діяння як інтелектуальної ознаки умисної вини злочинного порушення правил несення прикордонної служби.

Вольова ж ознака полягає у тому, що прикордонник, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, бажає чинити саме у такий спосіб, тобто бажає настання наслідків у вигляді порушення вимог правил несення прикордонної служби, принаймні в частині забезпечення неухильного їх дотримання. Зрозуміло, що можуть мати місце випадки, коли прикордонник заявлятиме, що не знає (або неналежно знає) правила несення прикордонної служби. Однак персонал прикордонних підрозділів перед допуском до самостійного несення служби (що оформлюється відповідним наказом) проходить як теоретичну, так і практичну підготовку, а прикордонний наряд перед заступанням на службу кожного разу проходить підготовку до неї.

Вказані обставини свідчать про те, що кожен прикордонник обізнаний про існування правил несення прикордонної служби, має можливість та повинен з ними ознайомитись. У разі, якщо він це не зробив, це вже є умисним порушенням правил у формі прямого умислу.

Отже, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 419 КК України, є кримінальним правопорушенням зі змішаною протиправністю, та його *суб'єктивна сторона* характеризується виною у таких формах: 1) прямий умисел до порушення правил та до наслідків; 2) непрямий умисел до порушення правил та до наслідків; 3) прямий або непрямий умисел до порушення правил та необережна вина у виді кримінальної протиправної самовпевненості до наслідків.

Мотив, мета та емоційний стан є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 419 КК України. Їх розкриття сприятиме правильній та повній оцінці такого суспільно небезпечного діяння.

Кваліфікуючі ознаки за ч. 2 ст. 419 КК України: вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану.

Особливо кваліфікуючі ознаки за ч. 3 ст. 419 КК України: діяння, вчинене в умовах воєнного стану; діяння, вчинене в бойовій обстановці.

6.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 420 КК України «Порушення правил несення бойового чергування».

Стаття 420 КК України «Порушення правил несення бойового чергування» складається з трьох частин. Диспозиція ч. 1 є бланкетною, диспозиції ч. 2 та ч. 3 – відсильними.

Родовий об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 420 КК України, – встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби.

Основний безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення – порядок несення бойового чергування (бойової служби), що забезпечує своєчасне виявлення та відбиття раптового нападу на Україну, а також її безпека.

Додатковий обов'язковий об'єкт – здоров'я, життя особи, власність військової частини, держави та окремих громадян.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 420 КК України, характеризується діянням,

наслідками та причинним зв'язком між діянням та наслідками.

Діяння: порушення правил несення бойового чергування (бойової служби), встановлених для своєчасного виявлення і відбиття раптового нападу на Україну або для захисту та безпеки України.

Бойове чергування полягає в перебуванні спеціально виділених сил і засобів у повній бойовій готовності до виконання завдань, що раптово виникли, або ведення бойових дій. Їхній склад визначається відповідними наказами і може змінюватися залежно від поставлених завдань. Порушення правил несення бойового чергування (бойової служби) виявляється у формі невиконання або неналежного невиконання військовослужбовцем, який заступив на бойове чергування (бойову службу), як загальних вимог бойового чергування, встановлених для чергового підрозділу, так і спеціальних функціональних обов'язків (допущення на пост сторонніх осіб, самовільне залишення бойового поста, неповідомлення про наближення невідомого об'єкта, невжиття заходів до його знищення).

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення полягає у порушенні функціональних обов'язків або інших правил несення бойового чергування. У конкретних випадках порушення можуть проявитись у залишенні території чергового підрозділу, вживанні спиртних напоїв, пошкодженні і виведенні з ладу бойових механізмів і технічних засобів, що забезпечують виконання бойового завдання, самовільному ввімкненні або вимкненні радіотехнічної апаратури, залишенні без нагляду ввімкненої апаратури, допуску до апаратів (механізмів) сторонніх людей, невиконанні команд, котрі подаються, припиненні спостереження за ціллю, що з'явилася, тощо. Кримінальне правопорушення може вчинюватися шляхом як активних дій (скажімо, залишення території чергового підрозділу), так і злочинної бездіяльності (скажімо, неприйняття через апаратуру сигналів, що подаються). Але не кожне порушення військового правопорядку, що вчинюється під час несення бойового чергування, може становити склад кримінального правопорушення, що розглядається. Диспозиція ч. 1 ст. 420 КК України конкретно передбачає, що це ті порушення правил несення бойового чергування, що встановлені для своєчасного виявлення і відбиття раптового нападу на Україну або для захисту та безпеки України у разі спричинення тяжких наслідків. Якщо таких наслідків ці порушення об'єктивно не можуть спричинити, тоді має місце дисциплінарний проступок.

Диспозиція ст. 420 КК України є бланкетною, оскільки не містить конкретизації порушень правил несення бойового чергування, що містяться в інших нормативно-правових актах.

Характер, завдання бойового чергування (бойової служби), правила його несення, конкретні функціональні обов'язки кожного військовослужбовця, який входить до складу чергового підрозділу, передбачені Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України, наказами Міністра оборони України, Головнокомандувача Збройних Сил України, начальника Генерального штабу Збройних Сил України, командувачів видів, родів, сил Збройних Сил України.

Військовослужбовець зі складу бойового розрахунку, що несе бойове чергування, може бути призначений у варту (наряд) для охорони бойової позиції чи об'єктів, котрі розміщені на території чергового підрозділу. У зв'язку з цим виникає питання про кваліфікацію порушень правил несення служби з охорони цих об'єктів. Служба з охорони об'єктів на території чергового підрозділу, що виконується бойовим розрахунком цього самого підрозділу, має свої особливості. Військовослужбовці, виділені для цієї військової служби, не звільняються від несення бойового чергування, вони залишаються у складі бойового розрахунку, що виконує бойове завдання. Тому обов'язки вартової служби тут виконуються поряд із виконанням обов'язків бойового чергування. При кваліфікації зазначених дій необхідно враховувати вимоги ч. 2 ст. 33 КК України, а саме що за сукупності кримінальних правопорушень кожне з них підлягає кваліфікації окремо.

Суспільно небезпечні наслідки: тяжкі наслідки – такі, що належать до забезпечення недоторканності і безпеки або запобігання раптовому нападу на Україну (проникнення іноземного літака у повітряний простір України, загибель людей, виведення з ладу бойової техніки, що зробило більш важким виконання бойового завдання). Під тяжкими наслідками слід розуміти шкоду, завдану суспільним відносинам, що охороняються цією нормою (недоторканність сухопутного, морського чи повітряного простору України). До тяжких наслідків можуть бути віднесені, наприклад, випадки порушення державного кордону України іноземними військовослужбовцями, зокрема розвідувальними літаками, надводними чи підводними кораблями, зрив чи суттєве ускладнення виконання бойового завдання внаслідок виведення з ладу матеріальної частини, загибелі людей тощо. При цьому якщо порушення правил

несення бойового чергування супроводжувалось умисним знищенням чи пошкодженням бойової техніки, умисним убивством або заподіянням умисного тяжкого тілесного ушкодження, то такі дії повинні кваліфікуватися за сукупністю вчинених злочинів. Тяжкість наслідків законодавцем конкретно не визначена, тому є оціночною категорією і визначається у практичній діяльності з урахуванням усіх обставин кримінального провадження.

Прямий причинний зв'язок між діянням і наслідками: кримінальне правопорушення вважається закінченим із моменту порушення правил несення бойового чергування (бойової служби), встановлених для своєчасного виявлення і відбиття раптового нападу на Україну або для захисту та безпеки України, якщо це спричинило тяжкі наслідки. За конструкцією диспозицій порушення правил несення бойового чергування (частини 1-3 ст. 420 КК України) побудовані як кримінальні правопорушення з матеріальним складом, що містять у собі як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони настання суспільно небезпечних наслідків і встановлення причинного зв'язку між самим діянням і суспільно небезпечними наслідками, що настали, і є закінченими кримінальними правопорушеннями після вчинення відповідного діяння і настання наслідків, передбачених частинами 1–3 ст. 420 КК України.

Суб'єкт розглядуваного кримінального правопорушення спеціальний: військовослужбовець, який заступив на бойове чергування (бойову службу) у встановленому порядку і допустив порушення правил його несення. Формально-юридично такими суб'єктами можуть бути і військовозобов'язані та резервісти під час проходження відповідних зборів у разі входження до складу чергових сил і засобів. Для несення бойового чергування на відповідних об'єктах виділяються чергові підрозділи, чергові зміни, чисельність і бойовий розрахунок яких визначаються наказом відповідного командира або начальника. Ним же встановлюється тривалість чергування.

Бойове чергування може нести підрозділ у повному складі. У такому випадку будь-хто з військовослужбовців підрозділу, що входить за наказом у бойовий розрахунок, за порушення правил несення бойового чергування підлягає відповідальності за ст. 420 КК України. Але безпосереднє несення бойового чергування може покладатися не на весь підрозділ, а лише на чергову зміну бойового розрахунку цього підрозділу, що забезпечена необхідними бойовими засобами і

спроможна за необхідності самостійно виконувати бойове завдання. Суб'єктами кримінального правопорушення у подібних випадках може бути визнано лише осіб, які входять до складу чергової зміни бойового розрахунку.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 420 КК України, характеризується змішаною формою вини: умисною та необережністю до порушення правил несення бойового чергування (бойової служби), встановлених для своєчасного виявлення і відбиття раптового нападу на Україну або для захисту та безпеки України; необережною – до спричинення тяжких наслідків. За умови кваліфікації кримінальних правопорушень за ст. 420 КК України необхідно встановлювати психічне ставлення особи до заподіяння тяжких наслідків. У більшості випадків вина суб'єкта до цих наслідків виявлятиметься у формі необережності, але в окремих випадках – у формі умислу. У разі вчинення кримінального правопорушення з прямим умислом на заподіяння шкоди територіальній недоторканності чи військовій могутності України або з метою ослаблення держави вчинене належить кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень – додатково за відповідними статтями злочинів проти основ національної безпеки України.

Кваліфікуючі ознаки за ч. 2 ст. 420 КК України: вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану.

Особливо кваліфіковані ознаки за ч. 3 ст. 420 КК України: вчинення діянь, передбачених частиною першою цієї статті, в умовах воєнного стану; вчинення діянь, передбачених частиною першою цієї статті, в бойовій обстановці.

6.4. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 421 КК України «Порушення статутних правил внутрішньої служби»

Стаття 421 КК України «Порушення статутних правил внутрішньої служби» складається з трьох частин. Диспозиція ч. 1 є бланкетною, диспозиції ч. 2 та ч. 3 – відсильними.

Родовий об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 421 КК України, – встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби.

Основний безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення – встановлений законодавством порядок несення внутрішньої служби, що забезпечує охорону внутрішньої безпеки військових частин та їхніх підрозділів, підтримання високої боєздатності і боєготовності всього особового складу, а також попередження правопорушень із боку військовослужбовців.

Додатковий обов'язковий об'єкт кримінального правопорушення – здоров'я, життя особи, власність військової частини, держави та окремих громадян.

Об'єктивна сторона: порушення особою, яка входить у добовий наряд частини (крім варти і вахти), статутних правил внутрішньої служби – невиконання особою складу добового наряду обов'язків, що визначені для нього Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України (ст. ст. 310–312, 320).

З об'єктивної сторони порушення статутних правил внутрішньої служби може бути вчинено як дією, так і шляхом бездіяльності. Диспозиція ч. 1 ст. 421 КК України є бланкетною, тому під час притягнення до відповідальності за це кримінальне правопорушення необхідно точно встановлювати, які саме правила несення військової служби порушено винним. Правила несення внутрішньої служби добовим нарядом детально регламентовані у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженому Законом України від 24.03.1999.²⁴⁰ Обов'язки осіб добового наряду передбачені розділом 7 статуту. Стаття 421 КК України не передбачає у диспозиції порушення наказів і розпоряджень, виданих у розвиток статутних правил внутрішньої служби. У деяких випадках у судовій практиці може виникати питання про кваліфікацію такого порушення. Вбачається, що порушення особою добового наряду письмових наказів, виданих відповідно до статуту і статутних правил внутрішньої служби, має бути кваліфіковано за ст. 421 КК України (скажімо, порушення інструкції про порядок проведення тривоги, спеціальних інструкцій для чергових на кораблі тощо), тому що ці норми по суті розкривають і конкретизують статутні правила внутрішньої служби.

На кораблях завдання внутрішньої служби виконують особи чергової служби, котрій притаманні певні особливості. Зокрема, чергування на кораблі має на меті не лише підтримання внутрішнього

²⁴⁰ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14?find=1&text>.

порядку і спостереження за проведенням заходів, що забезпечують життя і побут особового складу, але й підтримання призначеної бойової і похідної готовності корабля, контроль за виконанням особовим складом обов'язків служби, за полагодженими діями механізмів, систем і обладнання та періодичне їх обслуговування, забезпечення того, щоб корабель не потонув.

Порушення статутних правил несення внутрішньої служби – це невиконання заходів щодо організації повсякденного життя і діяльності військових частин, підрозділів та військовослужбовців, а також недотримання чи неналежне виконання військовослужбовцями обов'язків і правил, встановлених Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами.

Основним нормативно-правовим актом, що дає визначення поняття «внутрішня служба», є Статут внутрішньої служби Збройних Сил України.²⁴¹

Під час дослідження змісту вищезазначеного законодавчого акта потрібно звернути увагу, зокрема, на ст. 5 Загальних положень Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, яка визначає, що «*внутрішня служба* – це система заходів, що вживаються для організації повсякденного життя і діяльності військової частини, підрозділів та військовослужбовців згідно з цим Статутом та іншими нормативно-правовими актами».²⁴²

Основним елементом такої системи заходів, що має важливе значення під час несення внутрішньої служби, є військова дисципліна. Зокрема, ст. 1 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України визначає, що *військова дисципліна* – це бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншим законодавством України.²⁴³ Відповідно до статті 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця: додержуватися Конституції України та законів України, Військової присяги, неухильно виконувати вимоги військових статутів, накази командирів; бути пильним, зберігати державну та військову таємницю; додержуватися визначених військовими статутами правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зміцнювати

²⁴¹ Там само.

²⁴² Там само.

²⁴³ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.

військове товариство; виявляти повагу до командирів і один до одного, бути ввічливими і додержуватися військового етикету; поводитися з гідністю й честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків.²⁴⁴ Крім цього, у ст. 16 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України передбачено, що «кожний військовослужбовець зобов'язаний виконувати службові обов'язки, що визначають обсяг виконання завдань, доручених йому за посадою. Ці обов'язки визначаються статутами Збройних Сил України, а також відповідними посібниками, порадами, положеннями, інструкціями».²⁴⁵

Стаття 4 Загальних положень Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України визначає, що «повсякденне життя і службова діяльність військовослужбовців регулюються відповідно до вимог цього Статуту».²⁴⁶

Також необхідно звернути увагу на ст. ст. 6–8 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, що визначають такі положення:

«Внутрішня служба здійснюється з метою підтримання у військовій частині порядку та військової дисципліни, належного морально-психологічного стану, які забезпечують постійну бойову готовність та якісне навчання особового складу, збереження здоров'я військовослужбовців, організоване виконання інших завдань.

Вимоги цього Статуту зобов'язаний знати й сумлінно виконувати кожен військовослужбовець»;

«Відповідальність за стан внутрішньої служби у військових частинах покладається на всіх прямих начальників, які повинні надавати допомогу підпорядкованим військовим частинам і підрозділам в організації та забезпеченні виконання вимог внутрішньої служби і систематично перевіряти її стан».²⁴⁷

Тобто несення внутрішньої служби охоплює організацію повсякденного життя і діяльності військовослужбовців згідно зі статутами. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України визначає загальні обов'язки військовослужбовців та функціональні обов'язки (обов'язки за посадою). Ці обов'язки, відповідно до ч. 3 ст. 24 Закону

²⁴⁴ Там само.

²⁴⁵ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14?find=1&text>.

²⁴⁶ Там само.

²⁴⁷ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14?find=1&text>.

України «Про військовий обов'язок і військову службу»,²⁴⁸ виконують: на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять); на шляху прямування на службу або зі служби, під час службових поїздок, повернення до місця служби; поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника); під час виконання державних обов'язків, у тому числі у випадках, якщо ці обов'язки не були пов'язані з військовою службою; під час виконання обов'язку з урятування людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни та охорони правопорядку.

Несення внутрішньої служби військовослужбовцями реалізується шляхом належного виконання військовослужбовцями загальних та функціональних обов'язків; підтримання у військовій частині порядку та військової дисципліни; належного морально-психологічного стану, які забезпечують постійну бойову готовність та якісне навчання особового складу; збереження здоров'я військовослужбовців; організованого виконання інших завдань.

Обов'язковою ознакою цього кримінального правопорушення є настання тяжких наслідків, якщо їх запобігання входило до обов'язків осіб добового наряду. Поняття «тяжкі наслідки» належить до категорії оціночних, що визначаються у кожному конкретному випадку. До таких наслідків можуть бути віднесені: зрив внутрішнього розпорядку у підрозділі або виконанні бойового завдання, вчинення у підрозділі злочину, заподіяння кому-небудь із особового складу військової частини чи підрозділу тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження тощо. Встановлення причинного зв'язку між допущеним порушенням статутних правил внутрішньої служби і тяжкими наслідками, що настали, є обов'язковим. Якщо такий зв'язок не встановлено, то підстав для кваліфікації допущених порушень за ст. 421 КК України немає. У такому разі може мати місце дисциплінарний проступок.

За особливостями конструкції це кримінальне правопорушення з матеріальним складом, оскільки передбачає в обов'язковому порядку настання тяжких наслідків, запобігання яким входило до обов'язків

²⁴⁸ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

особи добового наряду. За умови настання вказаних наслідків кримінальне правопорушення визнається закінченим.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 421 КК України, можуть бути тільки військовослужбовці, які входять до добового наряду військової частини (крім варти і вахти). Згідно зі ст. 268 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України до них належать: черговий військової частини, помічник чергового військової частини, черговий і днювальні парку, а також механіки-водії (водії) чергових тягачів, черговий підрозділ, черговий і помічники чергового контрольно-пропускного пункту, черговий штабу військової частини та посильні, черговий і днювальні медичного пункту, черговий їдальні та робітники їдальні, черговий сигналіст, пожежний наряд, водії чергових автомобілів.

Щоденно наказом у військовій частині призначають чергового військової частини, помічника чергового військової частини, чергового парку, черговий підрозділ, а також підрозділи, від яких виділяють добовий наряд військової частини й особовий склад для виконання нарядів на роботи.

У добовий наряд роти призначають: чергового роти, днювального роти, кількість яких встановлюється командиром військової частини.

Згідно зі ст. 310 статуту черговий роти відповідає за дотримання порядку у роті й неухильне виконання розпорядку дня, збереження зброї, ящиків із боєприпасами, майна роти, особистих речей військовослужбовців і за правильне несення служби днювальними. Без дозволу чергового по військовій частині він не має права припиняти виконання своїх обов'язків. Відповідальність за дотримання порядку і збереження зброї, боєприпасів, майна роти й особистих речей військовослужбовців роти несе також днювальний у підрозділі.

Відповідно до ст. 274 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України на кожну добу призначається черговий підрозділ для посилення варти або термінового виклику у разі виникнення пожежі, стихійного лиха та в інших випадках. Він входить до складу добового наряду і підпорядковується черговому по військовій частині. Якщо у випадку виклику за тривоги на військовослужбовців чергового підрозділу покладаються обов'язки внутрішньої служби, то вони за допущені порушення можуть нести відповідальність за ст. 421 КК України. З моменту виклику чергового підрозділу для посилення варти на військовослужбовців, які входять до його складу і призначені для

охорони військових об'єктів або виконання інших обов'язків вартової служби, поширюються положення Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, за порушення яких їх можуть притягувати до відповідальності за ст. 418 КК України.

На військових кораблях, а також на кораблях спеціального призначення і суднах забезпечення суб'єктами злочину, передбаченого ст. 421 КК України, можуть бути військовослужбовці, які входять до складу корабельної і спеціальної чергової служби, наприклад черговий на кораблі, черговий боцман, команда чергового катера (шлюпки), днювальні у житлових приміщеннях, чергові у бойових частинах і службах, черговий кермовий, днювальні у машинних і котельних відділеннях тощо.

Військовослужбовці, призначені у наряд на роботи, не входять до складу добового наряду і не можуть нести відповідальність за ст. 421 КК України.

Суб'єктивна сторона порушення статутних правил внутрішньої служби може полягати як в умислі (прямому чи непрямому), так і в необережності (злочинній самовпевненості або злочинній недбалості). У більшості випадків злочин вчинюється умисно.

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 421 КК України, є вчинення його в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 2).

Особливо кваліфікуючими ознаками – вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3 цієї статті).

Контрольні запитання

1. Що таке бойове чергування (бойова служба)?
2. Які ознаки має об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 418 КК України «Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання»?
3. У чому полягає суспільна небезпека порушення правил несення бойового чергування?
4. Які кваліфікуючі ознаки передбачені ст. 419 КК України «Порушення правил несення прикордонної служби»?
5. Хто може бути суб'єктом військових кримінальних правопорушень, передбачених статтями 418–421 КК України?
6. Які наслідки настають у разі вчинення діянь, передбачених ст. 420 КК України «Порушення правил несення бойового чергування»?
7. Які умови настання кримінальної відповідальності за ст. 421 КК України «Порушення статутних правил внутрішньої служби»?
8. Яким нормативно-правовим актом регламентуються статутні правила внутрішньої служби?
9. Якими є особливості кваліфікації військових злочинів під час воєнного стану чи в умовах особливого періоду?

Список літератури

1. Албул С. В., Балобанова Д. О., Березовський А. А. та ін. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) / за ред. В. О. Тулякова // Кримінальне право України : навч.-метод. посібник. Одеса : Фенікс, 2011. 370 с. С. 196.
2. Анісімов Г. М., Дзюба Ю. П., Касинюк В. І. та ін. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посібник / за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2011. 183 с.
3. Вирок Виноградівського районного суду Закарпатської області у справі № 299/2719/17 від 04.06.2018. URL : <https://cutt.ly/7Pwwkdk>.
4. Денисов С. Ф., Бодаєвський В. П. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальне право (Особлива частина) : підруч. : в 2 т. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ : Елтон-2, 2012. 704 с. С. 619.
5. Дячук С. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. Т. 2. 3-є вид. перероб. та доп. Київ : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2009. 624 с. С. 555.
6. Інструкція з організації оперативно-службової діяльності відділу прикордонної служби ДПСУ України : наказ АДПСУ від 29.12.2009 № 1040. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2010. 176 с.
7. Карпенко М. І. Військові злочини: характеристика, методика

розслідування та запобігання : посібник / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : Дакор, 2013. 471 с.

8. Клименко В. А. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальне право України. Особлива частина : підруч. / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Атіка, 2008. 712 с. С. 647.

9. Курилюк Ю. Б. Кримінально-правове забезпечення протидії порушенню правил несення прикордонної служби : монографія / за наук. ред. В. К. Матвійчука. Київ : Дакор, 2013. 216 с.

10. Музика А. В. Дискусійні питання визначення форми вини порушення статутних правил несення прикордонної служби. *Проблеми теорії та практики реалізації правоохоронних функцій в охороні державного кордону : матеріали Всеукр. наук.-прак. конф.* (м. Хмельницький, 22-23 лист. 2007 р.). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2007. С. 153–155.

11. Ніколаєнко Т. Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. 564 с. С. 97–99.

12. Ніколаєнко Т. Б., Сич В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посібник. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2012. 1232 с. С. 1140.

13. Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків : «Харків юридичний», 2006. 172 с.

14. Панов М. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальне право України: Особлива частина : підруч. / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с. С. 495.

15. Питання пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними : постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2012 № 451. URL : <https://cutt.ly/gPq3qcA>.

16. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

17. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 14. Ст. 708.

18. Про внесення змін у додаток до розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 червня 2013 р. № 466 : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 415-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2015-p#n2>.

19. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991. URL : <https://cutt.ly/7Pq0rns>.

20. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03 квітня 2003 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>.

21. Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації : Закон України від 21.03.2017. URL : <https://cutt.ly/PPq22gS>.

22. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.

23. Про затвердження Змін до Інструкції про службу прикордонних нарядів Державної прикордонної служби України : наказ МВС України від 09.03.2021 № 178. URL : <https://cutt.ly/CPqHV9A>.

24. Про затвердження Інструкції про організацію патрульно-постової служби Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 10.10.2016 № 515. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1429-16#n7>.

25. Про затвердження Інструкції про службу прикордонних нарядів Державної прикордонної служби України : наказ МВС України від 19.10.2015 № 1261. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1391-15#Text>.

26. Про затвердження Положення про відділ прикордонної служби Державної прикордонної служби України : наказ МВС України від 15.04.2016 № 311. URL : <https://cutt.ly/7Pq4tLK>.

27. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України : постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57. URL : <https://cutt.ly/0Pq9ST8>.

28. Про Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України : Указ Президента України від 29.12.2009 № 1115/2009. URL : <https://cutt.ly/BPq5QPF>.

29. Про прикордонний контроль : Закон України від 05.11.2009. URL : <https://cutt.ly/aPq2icf>.

30. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14?find=1&text>.

31. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14>.

32. Про тимчасове закриття пунктів пропуску через державний кордон та пункту контролю : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.01.2015 № 50-р. URL : <https://cutt.ly/HXmjleE>.

33. Статут Державної прикордонної служби з охорони державного кордону України. Частина IV. Прикордонний наряд. Хмельницький : Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2004. 128 с.

34. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Істина, 2004. 504 с.

35. Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. та ін. Військові злочини: комент. законодавства / відп. ред. : М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. Київ : Видавництво А.С.К., 2003. 272 с.

Розділ 7
ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ
ЗБЕРЕЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТАЄМНИЦІ
(ст. 422 КК України)

Суспільна небезпечність діяння, передбаченого ст. 422 КК України («Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості»), полягає у тому, що розголошення зазначених у диспозиції цієї статті відомостей або втрата документів чи інших матеріалів, що містять відомості військового характеру, навіть за відсутності ознак державної зради, може спричинити істотну шкоду не лише встановленому порядку збереження військової таємниці, але й у цілому обороноздатності нашої держави. Наприклад, ворог може отримати доступ до відомостей щодо місця розташування підприємства з виробництва нового виду зброї та нанести ракетний удар по ньому, тим самим знищивши або суттєво пошкодивши таке підприємство.

Основним безпосереднім об'єктом такого кримінального правопорушення є суспільні відносини у галузі функціонування встановленого вітчизняним законодавством режиму збереження військової таємниці.

До переліку *додаткових обов'язкових об'єктів* у діянні, передбаченому ч. 3 ст. 422 КК України, можуть альтернативно належати суспільні відносини у сферах забезпечення національної безпеки України, охорони життя та здоров'я особи, власності, громадської безпеки та громадського порядку тощо. Конкретний вид суспільних відносин, котрим заподіяно шкоду, визначається залежно від того, якого характеру тяжкі наслідки спричинено внаслідок вчинення діянь, передбачених у ч. 1 та 2 ст. 422 КК України.

Наприклад, Галицький районний суд м. Львова у вироку у справі № 461/3937/22 від 30 серпня 2022 р. зокрема зазначив, що внаслідок розголошення винним, гр-ном М., відомостей із програмного комплексу «SAS PLANET», що становлять державну таємницю та містять гриф обмеження «цілком таємно», гр-ну Б., який є підозрюваним у кримінальному провадженні із правовою кваліфікацією за ст. 348, ч. 1 ст. 263 та ч. 1 ст. 111 КК України, було створено загрозу інтересам

національної безпеки України, призведено до зниження обороноздатності держави. Дії гр-на М. було кваліфіковано судом як спричинення тяжких наслідків, і його було засуджено за ч. 3 ст. 422 КК України.²⁴⁹

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 422 КК України, має два *предмети*, що за своєю суттю є близькими, оскільки стосуються військової таємниці, але дещо різняться між собою:

– у ч. 1 розглядуваної норми це відомості військового характеру, що становлять державну таємницю;

– у ч. 2 це:

а) документи або матеріали, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю;

б) предмети, відомості про які становлять державну таємницю.

Відомості військового характеру, що становлять державну таємницю, – це інформація, що стосується державної таємниці у сфері оборони України. Перелік інформації, що може бути віднесена до державної таємниці, визначено ст. 8 Закону України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року.

До таких відомостей можуть, зокрема, належати:

- плани оборони держави;
- інформація про дислокацію, організацію, озброєння та чисельність Збройних Сил України;
- відомості про розробку та характеристики нових видів озброєння та військової техніки;
- дані про військові операції та стратегії.²⁵⁰

Відомості у різних сферах, що визнані державною таємницею, конкретизовані у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженому наказом Центрального управління Служби безпеки України № 383 від 23 грудня 2020 р.²⁵¹

Наприклад, згідно з вироком Галицького районного суду м. Львова у справі № 461/3937/22 від 30.08.2022 предметом діяння, що кваліфіковане за ч. 3 ст. 422 КК України, було визнано програмний комплекс ГУР МО України під назвою «SAS PLANET» (що містив 3483 файли та 1328 папок) із вмістом файлу «SASPlanet.exe», що станом на

²⁴⁹ Вирок Галицького районного суду м. Львова у справі № 461/3937/22 від 30.08.2022. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106028306>.

²⁵⁰ Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.

²⁵¹ Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23 грудня 2020 р. № 383. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text>.

02.02.2016, тобто на період можливого виготовлення цього програмного продукту, та на даний час відповідало статті 4.4.7 Зводу відомостей, що становлять державну таємницю та містило гриф обмеження «цілком таємно».²⁵²

Згідно з іншим вироком, Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області у справі 688/3446/21 від 09 грудня 2021 р., предметом розголошення були визнані:

– відомості військового характеру, які містились у документі під назвою «Бойове розпорядження 24ЗРП №01/нч. КП Шепетівка 06.00 20.03.2021. Карта 200 000, видання 2021 р.», про управління військами (силами), які за окремими показниками висвітлюють питання підготовки ведення бойових дій та розташування військ на єдиному оперативно-стратегічному фоні, який застосовується Збройними Силами України для проведення навчань (тренувань), у цілому щодо дивізіону зенітного ракетного полку за умовним найменуванням згідно з переліком військових частин навчально-бойового складу, які становлять державну таємницю і мають ступінь секретності «таємно» відповідно до ст. 1.1.3 Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого наказом Центрального управління Служби Безпеки України № 383 від 23 грудня 2020 р.;

– відомості військового характеру, які містились у документі під назвою «Бойовий наказ командира 1016 озрдн №01/нч. КП півд.сх.ок. Шепетівка 12.00 20.03.2021. Карта 1:200 000, видання 2021 року», про управління військами (силами), які за окремими показниками висвітлюють питання підготовки ведення бойових дій та розташування військ на єдиному оперативно-стратегічному фоні, який застосовується Збройними Силами України для проведення навчань (тренувань), у цілому щодо дивізіону зенітного ракетного полку за умовним найменуванням згідно з переліком військових частин навчально-бойового складу, які становлять державну таємницю і мають ступінь секретності «таємно» відповідно до ст. 1.1.3 Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого наказом Центрального управління Служби Безпеки України № 383 від 23 грудня 2020 р.²⁵³

Документи або матеріали, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, – це носії інформації, що відображають секретні дані у сфері оборони та безпеки держави. До

²⁵² Вирок Галицького районного суду м. Львова у справі № 461/3937/22 від 30.08.2022. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106028306>.

²⁵³ Вирок Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області у справі 688/3446/21 від 09 грудня 2021 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101781515>.

них можуть належати:

- письмові документи: секретні накази, інструкції, плани військових операцій, звіти про стан озброєння та техніки;
- електронні носії: зашифровані файли на комп'ютерах, флешнакопичувачах або інших цифрових пристроях, що містять секретну інформацію;
- фотографії та відеоматеріали: зображення або записи, які розкривають секретні аспекти військової інфраструктури, техніки чи операцій;
- карти та схеми: документи, що відображають дислокацію військових об'єктів, маршрути пересування військ або плани оборони.

Наприклад, згідно з вирокком Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області у справі № 274/7489/19 від 10 грудня 2019 р. предметом діяння було визнано машинний носій секретної інформації – оптичний диск CD-R № МН-192т, що містив інформацію зі ступенем секретності «таємно» та надійшов із військової частини № ХХ.²⁵⁴

Предметами, відомості про які становлять державну таємницю, є об'єкти, інформація щодо яких підлягає охороні з метою забезпечення національної безпеки України у військовій сфері. Це можуть бути, зокрема:

- зразки озброєння та військової техніки: безпілотні літальні апарати, танки, літаки, системи зв'язку, ракетні комплекси тощо;
- спеціальне обладнання: прилади радіоелектронної боротьби, засоби розвідки, шифрувальне обладнання;
- боєприпаси та вибухові речовини: ракети, снаряди, міни, вибухові матеріали спеціального призначення;
- інші предмети військового призначення: обладнання для виробництва зброї, компоненти для створення військової техніки.

Об'єктивна сторона кримінально протиправних діянь, відповідальність за вчинення яких передбачено ст. 422 КК України, полягає у двох формах:

1) розголошення військових відомостей, що становлять державну таємницю (ч. 1 ст. 422 КК України);

2) порушення встановлених правил поводження з документами, матеріалами або предметами, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, якщо в результаті такого порушення сталася втрата зазначених документів, матеріалів або

²⁵⁴ Вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області у справі № 274/7489/19 від 10.12.2019. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86216108>.

предметів (ч. 2 ст. 422 КК України).²⁵⁵

Розголошення відомостей може полягати у незаконному розголошенні відомостей, що становлять державну таємницю військового характеру.

Розголошення може відбутися як активними діями (передача відомостей, оприлюднення, поширення через ЗМІ чи Інтернет), так і через бездіяльність (недбале зберігання документів, що призвело до їх розголошення).

Форма розголошення: передача відомостей стороннім особам, які не мають права доступу до таких відомостей; розголошення може відбуватися усно, письмово, через електронні засоби зв'язку, оприлюднення в соцмережах, шляхом показування або іншим способом.

Для наявності складу кримінального правопорушення не обов'язково, щоб розголошення спричинило шкоду обороноздатності чи безпеці держави. Достатньо самого факту незаконного розголошення. Злочин вважається закінченим із того моменту, коли хоча б одна стороння особа або така, яка не мала належної форми допуску до відповідних відомостей, отримала можливість ознайомитись із інформацією, що стосується державної таємниці у сфері оборони України.

Злочин може відбутися як у службовому середовищі (військові частини, штаби тощо), так і поза ним, якщо відомості стають відомими особам, які не мають права на їх отримання.

Наприклад, згідно з вищенаведеним вироком Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області за ч. 1 ст. 422 КК України 05 березня 2021 р. винний, гр-н Н., перебуваючи у приміщенні № 4 штабу військової частини № XX (окремого зенітного ракетного дивізіону військової частини № XXX), розголосив начальнику радіостанції вузла зв'язку військової частини № Y відомості військового характеру.²⁵⁶

А згідно з вироком одного з районних судів м. Харкова за ч. 1 ст. 422 КК України у справі № 644/6214/21 від 1 вересня 2021 р. встановлено, що винний, гр-н К., в жовтні 2020 р., виконуючі посадові обов'язки та працюючи з матеріальними носіями секретної інформації і проектами секретних документів, які належать до його компетенції та містять відомості, передбачені відповідними статтями ЗВДТ,

²⁵⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

²⁵⁶ Вирок Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області у справі № 688/3446/21 від 09 грудня 2021 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101781515>.

перебуваючи в приміщенні ОІТВ ХНУПС ім. І. Кожедуба за адресою: м. Харків, вул. Сумська, 77/79, здійснив обробку секретного документа № 350/176/26/2429т від 02.10.2020, що був записаний на диск CD-RW № 2040, на ноутбуці Asus, модель X541 NA DM 122, з серійним номером J5N0GR01A938184, який не має відповідної реєстрації, категорованості. За результатами вказаних дій гр-на К. на жорсткому диску ноутбуку Asus, модель X541 NA DM 122, з серійним номером J5N0GR01A938184, зберігся файл з назвою «запит.doc», який містить відомості, що підпадають під дію вимог ст. 8 Закону України «Про державну таємницю», ст. 4.10.11 ЗВДТ-2005 та становлять державну таємницю і мають ступінь секретності «таємно». Надалі ноутбук Asus, модель X541 NA DM 122, з серійним номером J5N0GR01A938184, за розпорядженням гр-на К. було надано особі, яка не мала допуск до державної таємниці. В ході роботи на вищезазначеному ноутбуці за усним наказом (вказівкою) гр-на К особа, яка не мала допуску до державної таємниці, ознайомила з змістом документа файлу з назвою «запит.doc» за адресою: «Цей ІНФОРМАЦІЯ_3 \запит.doc». Внаслідок незаконних дій гр-на К. мав місце витік інформації військового характеру, що становить державну таємницю.²⁵⁷

Важливо, що розголошення відомостей у контексті ч. 1 ст. 422 КК України має бути вчинене за відсутності ознак державної зради, тобто не містити ознак злочину, передбаченого ст. 111 КК України.

Втрата предметів, якщо вона стала результатом порушення встановлених правил поводження з документами, матеріалами або предметами, що становлять державну таємницю, може проявлятися як в активних діях (неналежне зберігання, недбале транспортування тощо), так і в бездіяльності (невжиття заходів для забезпечення збереження цих об'єктів).

Втрата означає, що документи, матеріали або предмети, що становлять державну таємницю, більше не знаходяться у володінні уповноваженої особи чи установи і їх неможливо повернути або контролювати їхній подальший обіг.

Втрата повинна бути прямим наслідком порушення встановлених правил поводження. Наприклад, якщо особа порушила правила транспортування секретних документів і це призвело до їх зникнення.

В Україні правовідносини, пов'язані з поводженням із документами, матеріалами або предметами, що містять відомості військового характеру та становлять державну таємницю, регулюються,

²⁵⁷ Там само.

зокрема, такими нормативно-правовими актами:

- Законом України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р. Цей закон визначає порядок віднесення інформації до державної таємниці, засади її охорони та захисту, регламентує питання доступу до державної таємниці, а також порядок розсекречення такої інформації;

- Законом України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. Цей закон визначає загальні положення щодо інформаційної діяльності, у тому числі захисту інформації, що становить державну таємницю;

- Законом України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. Цей закон встановлює правила доступу до інформації та визначає випадки, коли інформація обмежується в доступі через її віднесення до державної таємниці;

- Порядком організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 939 від 18 грудня 2013 р. (ДСК). Цей порядок регулює питання захисту державної таємниці в державних органах, органах місцевого самоврядування та на підприємствах, що працюють з секретною інформацією, котра має гриф секретності «таємно»;

- Інструкцією з діловодства у Збройних Силах України, затвердженою наказом Головнокомандувача ЗСУ № 40 від 31 січня 2024 р. Ця інструкція визначає правила обробки документів, що містять державну таємницю, та встановлює порядок їх зберігання, транспортування і знищення;

- іншими підзаконними актами та наказами центральних органів виконавчої влади (наприклад, Служби безпеки України, Міністерства оборони України), котрі деталізують порядок поводження з матеріалами, що становлять державну таємницю. Наприклад, Інструкція про порядок організації та здійснення контролю за виконанням документів у Службі безпеки України, затверджена наказом СБУ № 875 від 29 грудня 2014 р., тощо.

У процесуальних документах слід не лише вказувати назву нормативного акта, положення якого порушено, але й посилатись на конкретні статті та розкривати зміст порушених правил.²⁵⁸

²⁵⁸ Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. та ін. Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти воєнної безпеки України : навч. посіб. Київ : Алерта, 2023. 532 с. С. 180.

Кримінальне правопорушення може відбутися в умовах службової діяльності або в інших ситуаціях, коли особа мала доступ до інформації, що становить державну таємницю, і повинна була забезпечити її належне зберігання.

Наприклад, згідно з наведеним вище вироком Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області за ч. 2 ст. 422 КК України від 10 грудня 2019 р. встановлено, що 26 квітня 2016 р. винний, гр-н М., отримавши під особистий підпис оптичний диск, що містив відомості, які становлять державну таємницю, та діючи в порушення вимог п. п. 243–248 Порядку організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 939 від 18 грудня 2013 р. (далі – Порядок 939), не зареєстрував його належним чином у день надходження та зберігав у невстановленому досудовим розслідуванням особисто визначеному ним місці.

Він же у записі № 11т в журналі реєстрації вхідних цілком таємних та таємних документів військової частини № Х особисто проставив свій підпис про повернення йому після опрацювання та про передачу йому для подальшого зберігання ним як працівником режимно-секретного органу військової частини №Х супровідного листа № 502/2/6/879т від 19 квітня 2016 р. з додатком до нього – МНСІ оптичним диском CD-R № МН-192т, який містив інформацію зі ступенем секретності «таємно». Тим самим гр-н М. засвідчив факт того, що вказаний оптичний диск було йому як працівнику режимно-секретного органу вказаної військової частини довірено для забезпечення подальшого його зберігання згідно зі встановленими та діючими вимогами режиму секретності.

Однак гр-н М., не передбачаючи можливості настання суспільно небезпечних наслідків, хоча повинен був і міг їх передбачити, у порушення вимог п. 116 Порядку 939 належне зберігання вищевказаного МНСІ не організував.

Так, відповідно до запису № 3т у журналі обліку машинних носіїв інформації військової частини № Х місцем зберігання отриманого гр-ном М. МНСІ – оптичного диску CD-R № МН-192т визначено приміщення службового кабінету № 5 військової частини № Х, про що останній проставив свій підпис.

Водночас гр-н М. вніс у запис № 11т в журналі реєстрації вхідних

цілком таємних та таємних документів військової частини № Х відомості про те, що отриманий ним вказаний МНСІ зберігається у металевій шафі (сейфі) № 6 (інв. № 1136037), який згідно з журналом обліку сховищ (сейфів, металевих шаф, спецсховищ) матеріальних носіїв секретної інформації та ключів від них військової частини № 4 знаходиться у приміщенні службового кабінету № 3 військової частини № Х.

У ході досудового розслідування встановлено, що гр-н М., діючи в порушення вимог п. 116, 243–248 Порядку 939, всупереч запису № 11т в журналі реєстрації вхідних цілком таємних та таємних документів військової частини № Х та запису № 3т у журналі обліку машинних носіїв інформації військової частини № Х особисто, не передбачаючи можливості настання суспільно небезпечних наслідків, хоча повинен був і міг їх передбачити, визначив місцем зберігання отриманого ним МНСІ – оптичного диску CD-R № МН-192т металеву шафу (сейф) № 6 (інв. № 1136037), яка знаходиться у приміщенні службового кабінету № 3 військової частини Х, де фактично зберігав вказаний оптичний диск до невстановленого досудовим розслідуванням часу, а саме до моменту, коли останній, за невстановлених досудовим розслідуванням обставин, вибув зі вказаного місця його фактичного зберігання.

У подальшому в період із 16 квітня 2018 р. до 23 квітня 2018 р. комісією Управління СБУ в Житомирській області було проведено планову тематичну перевірку стану охорони державної таємниці у військовій частині № Х, за результатами якої був встановлений факт втрати, тобто фактичної відсутності у визначеному місці зберігання отриманого гр-ном М. під особистий підпис вказаного МНСІ – оптичного диску CD-R № МН-192т, про що складено акт тематичної перевірки стану охорони державної таємниці у військовій частині № Х від 25 квітня 2018 р. № 28/292дск та проведено службове розслідування – висновок № 83дск від 19 червня 2018 р.

Досудовим розслідуванням також встановлено, що гр-н М. із моменту отримання ним особисто вказаного оптичного диску, тобто з 26 квітня 2016 р., до моменту встановлення факту втрати, тобто до 23 квітня 2018 р., нікому вказаний оптичний диск не передавав, будь-яких відповідних записів у журналах обліку не робив та будь-яких документів із приводу передачі останнього іншим особам на зберігання не складав.

Тобто гр-н М. у період із 26 квітня 2016 р. до 23 квітня 2018 р.,

будучи співробітником режимно-секретного органу військової частини № Х, був єдиною особою, відповідальною за зберігання вказаного втраченого оптичного диску, так як останній з моменту його надходження до військової частини № Х і до виявлення факту його втрати був довірений лише гр-ну М. Тому останній був зобов'язаний забезпечити належне зберігання довіреного йому МНСІ, однак всупереч вищевказаним вимогам законодавства та посадових обов'язків, діючи необережно, із злочинною недбалістю, всупереч інтересам служби, неналежно виконуючи свої обов'язки через несумлінне ставлення до них, таких дій не вчинив, що призвело до витоку довіреної гр-ну М. секретної інформації, результатом чого стала втрата вказаного МНСІ – оптичного диску, який містив інформацію зі ступенем секретності «таємно».²⁵⁹

Суб'єкт кримінальних правопорушень, передбачених ст. 422 КК України, є спеціальним. Ним може бути лише військовослужбовець, визначений у ч. 2 ст. 401 КК України. Для кваліфікації за ст. 422 КК України важливо, щоб відомості військового характеру, котрі становлять державну таємницю, або документи чи матеріали, що містять такі відомості, були довірені такому військовослужбовцю у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, що слід відображати у процесуальних документах.

Наприклад, у вироку Галицького районного суду м. Львова у справі № 461/3937/22 від 30 серпня 2022 р. лише зазначається, що винний виконував функціональні обов'язки на посаді старшого офіцера групи космічної розвідки відділення технічних засобів розвідки командно-розвідувального центру штабу АТО.²⁶⁰ Тоді як вироком Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області у справі 688/3446/21 від 09 грудня 2021 р. встановлено, що винний перебував на посаді начальника штабу першого заступника командира військової частини (окремого зенітного ракетного дивізіону) і мав допуск та доступ до державної таємниці за формою 2.²⁶¹

Але найзмістовніше розкрито зміст ознак суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 422 КК України, у вироку

²⁵⁹ Вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області у справі № 274/7489/19 від 10.12.2019. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86216108>.

²⁶⁰ Вирок Галицького районного суду м. Львова у справі № 461/3937/22 від 30.08.2022. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106028306>.

²⁶¹ Вирок Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області у справі № 688/3446/21 від 09 грудня 2021 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101781515>.

одного з районних судів м. Харкова у справі № 644/6214/21 від 01 вересня 2021 р., згідно з яким встановлено, що наказом командувача Повітряних Сил ЗСУ № 455 від 16 вересня 2019 р. винного, майора К., було призначено на посаду начальника об'єднаного інформаційного-телекомунікаційного вузла об'єднаного інформаційного телекомунікаційного центру Харківського національного університету Повітряних Сил (далі – ХНУПС) ім. І. Кожедуба. Розпорядженням начальника Управління СБ України в Харківській області № 185д від 05 грудня 2019 р. винному, майору К., був наданий допуск до державної таємниці за формою 2. Наказом начальника ХНУПС ім. І. Кожедуба № 14 від 20 січня 2020 р. майору К. було надано доступ до державної таємниці, що має ступені секретності «цілком таємно», «таємно». На виконання вимог ст. 22 Закону України «Про державну таємницю», у зв'язку з оформленням надання допуску до державної таємниці майору К. було надано письмове зобов'язання щодо збереження державної таємниці, котра йому буде довірена, в якому, окрім іншого, зазначено про виконання вимог режиму секретності та попередження про відповідальність згідно з чинним законодавством України за порушення у сфері охорони державної таємниці. Відповідно до наказу начальника ХНУПС ім. І. Кожедуба № 1871 від 30 вересня 2019 р., яким затверджено функціональні обов'язки начальника об'єднаного інформаційного-телекомунікаційного вузла, майор К. мав право працювати з матеріальними носіями секретної інформації та проектами секретних документів, які належать до його компетенції та містять відомості, передбачені відповідними статтями Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, тобто мав доступ до державної таємниці.²⁶²

Якщо відомості військового характеру, котрі становлять державну таємницю, або документи чи матеріали, що містять такі відомості, стали відомі або виявились у військовослужбовця випадково, то кримінальна відповідальність за розголошення їхнього змісту настає за ч. 1 ст. 422 КК України. У випадку втрати вищеназваних документів або матеріалів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, предметів, відомості про які становлять державну таємницю, не утворюється склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 422 КК України, оскільки такі предмети не були довірені військовослужбовцю у зв'язку з виконанням ним своїх службових

²⁶² Там само.

обов'язків.

Зміст *суб'єктивної сторони* кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 422 КК України, полягає у тому, що діяння, зазначене у цій нормі, може бути вчинене як умисно, так і необережно.

При *умисній формі* вини особа усвідомлює, що відомості військового характеру, які вона розголошує, становлять державну таємницю, також усвідомлює незаконний характер такого розголошення, але незважаючи на це бажає або свідомо допускає розголошення таких відомостей.

Наприклад, у вироку Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області у справі № 688/3446/21 від 09 грудня 2021 р. зазначається, що винний діяв умисно, був обізнаним про необхідність збереження державної таємниці, яка йому була довірена, про виконання вимог режиму секретності, та був попередженим про відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони державної таємниці, а також взяв на себе письмове зобов'язання щодо збереження державної таємниці.²⁶³ А у вироку Київського районного суду м. Полтави у справі № 552/5152/20 за ч. 1 ст. 422 КК України від 12 листопада 2020 р. зазначено, що винний діяв із прямим умислом, був обізнаним про необхідність збереження державної таємниці, яка йому була довірена або стала відомою у зв'язку з виконанням службових обов'язків, про виконання вимог режиму секретності та був попередженим про відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони державної таємниці.²⁶⁴

Мотиви розголошення при цьому можуть бути різними, крім зрадницьких, а метою такого розголошення не може бути підрив основ національної безпеки України у сфері оборони держави, якщо реалізація такої мета поєднана з переходом на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунством, наданням іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.²⁶⁵ У такому разі діяння слід кваліфікувати за ст. 111 КК України «Державна зрада» як злочин проти основ національної безпеки України.

²⁶³ Вирок Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області у справі 688/3446/21 від 09 грудня 2021 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101781515>.

²⁶⁴ Вирок Київського районного суду м. Полтави у справі № 552/5152/20 від 12 листопада 2020 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92802060>.

²⁶⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Так, у згаданому вирокі Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області від 09 грудня 2021 р. зазначається, що винний не мав на меті завдати шкоди суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, а тому в його протиправних діях відсутні ознаки кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 КК України, а саме державної зради.²⁶⁶

У разі *необережного* розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, ставлення особи до такого розголошення може виявитися у двох формах:

– *кримінальної протиправної самовпевненості* (наприклад, коли винний залишив на своєму робочому столі важливі документи військового характеру і вийшов із кабінету, вважаючи, що ніхто сторонній не буде в них заглядати, проте інший колега, який також працює у цьому кабінеті, але не має відповідної форми допуску до інформації, що містилась у таких документах, ознайомився із їхнім змістом);

– *кримінальної протиправної недбалості* (наприклад, коли винний в усній розмові повідомляє відомості військового характеру, що становлять державну таємницю, своєму колезі, вважаючи, що він має допуск до розголошуваної інформації, але насправді такий колега не має відповідного допуску до цієї інформації).

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 422 КК України, характеризується тим, що таке діяння може бути вчинене лише з необережною формою вини.

Діяння винної особи може мати форму:

– *кримінальної протиправної самовпевненості* – коли вона передбачає можливість настання наслідків у вигляді втрати матеріалів, але легковажно розраховує на їх відвернення;

– *кримінальної протиправної недбалості* – коли особа не передбачає можливості втрати матеріалів, хоча повинна була та могла її передбачити. Наприклад, залишення документів у неналежному місці без охорони (вищенаведений вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області у справі № 274/7489/19 від 10 грудня 2019 р.²⁶⁷).

²⁶⁶ Вирок Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області у справі 688/3446/21 від 09 грудня 2021 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101781515>.

²⁶⁷ Вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області у справі № 274/7489/19 від 10.12.2019. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86216108>.

Кримінальне правопорушення, що розглядається, зазвичай не передбачає спеціальних мотивів або цілей. Як правило, мотивами можуть бути байдужість, недбалість, невиконання службових обов'язків належним чином. Важливо, що має бути відсутнім умисел на заподіяння шкоди. Якщо особа діє з умислом, це може кваліфікуватися за іншими статтями (наприклад, ст. 111 КК України «Державна зрада» або ст. 330 КК України «Передача або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни»).

Під *тяжкими наслідками* у контексті ч. 3 ст. 422 КК України розуміються випадки, коли розголошені відомості стали надбанням іноземних розвідок і використовуються на шкоду інтересам України, зрив важливих бойових завдань, розкриття факту володіння важливою інформацією про ворожі війська тощо.²⁶⁸

Наприклад, Галицький районний суд м. Львова у вищезгаданому вироку у справі № 461/3937/22 від 30 серпня 2022 р. визнав винним за ч. 3 ст. 422 КК України старшого офіцера групи космічної розвідки відділення технічних засобів розвідки командно-розвідувального центру штабу АТО за те, що він, знаючи про відсутність в ОСОБА_6 доступу до відомостей, що становлять державну таємницю у сфері державної безпеки та охорони правопорядку, і будучи необізнаним у кримінально протиправній діяльності ОСОБА_6, який є підозрюваним у кримінальному провадженні із правовою кваліфікацією за ст. 348, ч. 1 ст. 263 та ч. 1 ст. 111 КК України, 17 травня 2022 р., перебуваючи за місцем власного проживання, надав останньому шляхом копіювання на його магнітний носій інформації типу «хард» чорного кольору зі вставками помаранчевого кольору «SP Armor», програмний комплекс ГУР МО України під назвою «SAS PLANET» (що містить 3483 файли та 1328 папок) зі вмістом файлу «SASPlanet.exe», що станом на 02 січня 2016 р., тобто на період можливого виготовлення цього програмного продукту, та на даний час відповідає статті 4.4.7 Зводу відомостей, що становлять державну таємницю та містить гриф обмеження «цілком таємно».

Внаслідок розголошення винним зазначених вище відомостей було створено загрозу інтересам національної безпеки України,

²⁶⁸ Александров Ю. В., Дудоров О. О., Клименко В. А. та ін. Кримінальне право України: Особлива частина : підруч. / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Юрид. думка, 2004. 656 с. С. 593.

призведено до зниження обороноздатності держави, а також до настання інших тяжких наслідків у вигляді:

- розкриття факту володіння Україною інформацією, отриманою за результатами розвідувальної діяльності розвідувального органу Міністерства оборони України про бойові спроможності підрозділів збройних сил російської федерації, що, в свою чергу, ускладнило б ведення розвідувальної діяльності та призвело б до зниження обороноздатності держави;

- надання можливості заінтересованій стороні протидіяти розвідувальному органу Міністерства оборони України в отриманні розвідувальної інформації у визначених законодавством сферах, встановити джерела отримання такої інформації та вжити заходів щодо загострення міжнародних відносин України з іншими державами, що призведе до зниження обороноздатності держави;

- надання збройним силам російської федерації та іншим незаконним збройним формуванням можливості провести перегрупування сил і засобів для їх бойового застосування на інших оперативних напрямках, що призвело б до невиконання бойових завдань угрупованнями військ (сил) Збройних Сил України.²⁶⁹

Ставлення винної особи до тяжких наслідків може бути виражене виною як у формі умислу (наприклад, у вищенаведеному вирокі Галицького районного суд м. Львова від 30 серпня 2022 р. зазначається, що винний діяв із прямим умислом, усвідомлював суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачав можливість настання суспільно небезпечних наслідків та бажав їх настання. При цьому винний, будучи громадянином України, не мав на меті завдання шкоди суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, а також не був обізнаний у причетності будь-яких осіб до кримінально протиправної діяльності у вигляді державної зради, а тому в його протиправних діях відсутні ознаки вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111 КК України²⁷⁰), так і, що найчастіше, у формі необережності.

²⁶⁹ Вирок Галицького районного суду м. Львова у справі № 461/3937/22 від 30.08.2022. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106028306>.

²⁷⁰ Там само.

Контрольні завдання і запитання

1. Що належить до відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю?
2. Які предмети належать до документів або матеріалів, що містять відомості військового характеру, що становлять державну таємницю?
3. Наведіть приклади предметів військового призначення, відомості про які становлять державну таємницю.
4. Розкрийте зміст такого діяння, як розголошення військових відомостей, що становлять державну таємницю.
5. У чому може полягати порушення встановлених правил поводження з документами, матеріалами або предметами, що містять відомості військового характеру, що становлять державну таємницю, якщо в результаті такого порушення сталася втрата зазначених документів, матеріалів або предметів?
6. Охарактеризуйте суб'єкта злочину, передбаченого у ст. 422 КК України.
7. Розкрийте зміст суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 422 КК України.
8. Розкрийте зміст суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 2 ст. 422 КК України.
9. Які випадки належить визнавати тяжкими наслідками відповідно до ч. 3 ст. 422 КК України?
10. Якими нормативно-правовими актами регулюються правовідносини, пов'язані з поводженням із документами, матеріалами або предметами, що містять відомості військового характеру та становлять державну таємницю?

Список джерел

1. Александров Ю. В., Дудоров О. О., Клименко В. А. та ін. Кримінальне право України: Особлива частина : підруч. / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Юридична думка, 2004. 656 с.
2. Вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області у справі № 274/7489/19 від 10.12.2019. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86216108>.
3. Вирок Галицького районного суду м. Львова у справі № 461/3937/22 від 30.08.2022. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106028306>.
4. Вирок Київського районного суду м. Полтави у справі № 552/5152/20 від 12 листопада 2020 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92802060>.
5. Вирок Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області у

справі 688/3446/21 від 09 грудня 2021 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101781515>.

6. Інструкція з діловодства у Збройних Силах України, затверджена наказом Головнокомандувача ЗСУ від 31 січня 2024 р. № 40. URL : <https://turbota.mil.gov.ua/dopomoga-dilovodam/instrukciya-z-dilovodstva-u-zbrojnyh-sylah-ukrayiny>.

7. Порядок організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 939 (ДСК).

8. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.

9. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

10. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23 грудня 2020 р. № 383. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text>.

11. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

12. Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. та ін. Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти воєнної безпеки України : навч. посібник. Київ : Алерта, 2023. 532 с.

Розділ 8
ВІЙСЬКОВІ ПОСАДОВІ КРИМІНАЛЬНІ
ПРАВОПОРУШЕННЯ
(ст. ст. 425–426-1 КК України)

**8.1. Кваліфікація кримінального правопорушення,
передбаченого ст. 425 КК України «Недбале
ставлення до військової служби»**

Стаття 425 КК України «Недбале ставлення до військової служби» складається з чотирьох частин. Диспозиція ч. 1 є описовою з ознаками бланкетності, диспозиції ч. 2 та ч. 3 – відсильними.

Родовий об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 425 КК України, – встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби.

Основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 425 КК України, – порядок несення військової служби, авторитет військових начальників та інших військових службових осіб, а також охоронювані законом права та інтереси окремих військовослужбовців; у деяких випадках заподіюється шкода здоров'ю потерпілих.

У навчальній літературі з кримінального права та в окремих науково-практичних коментарях КК України зазначається, що до ознак *об'єктивної сторони* кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 425 КК України, належать: а) суспільно небезпечне діяння (дії або бездіяльність), яке полягає в недбалому ставленні військової службової особи до служби; б) заподіяння істотної шкоди; в) причинний зв'язок між вказаними наслідками та недбалим ставленням до військової служби.²⁷¹

Ознаками *об'єктивної сторони* кваліфікованого різновиду складу цього протиправного посягання (ч. 2 ст. 425 КК України) є:

а) суспільно небезпечне діяння (дії або бездіяльність), котре

²⁷¹ Кримінальне право (Особлива частина) : підруч. : в 2 т. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ : Елтон-2, 2012. 704 с. С. 625; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та доп. Київ : ВФ «Дакор», 2018. 1316 с.

полягає в недбалому ставленні військової службової особи до служби;

б) заподіяння шкоди, але вже у вигляді тяжких наслідків;

в) причинний зв'язок між вказаними наслідками та недбалим ставленням до військової служби.

Під *недбалим ставленням до військової служби* у спеціальній літературі розуміється невиконання або неналежне виконання військовою службовою особою своїх службових обов'язків, що передбачені законами, статутами Збройних Сил України та іншими нормативно-правовим актами, а момент закінчення цього кримінального правопорушення пов'язується з настанням наслідків, вказаних у ч. 1 або 2 ст. 425 КК України.²⁷²

Отже, диспозиція ч. 1 ст. 425 КК України, в якій, власне, й визначаються ознаки об'єктивної сторони цього основного (базового) складу кримінального правопорушення, є бланкетною, оскільки у ній не передбачається конкретного переліку обов'язків, які має здійснювати військова службова особа, та не охарактеризовано, у чому вони мають виявлятися. Така специфіка також зумовлена групою, до якої належить це кримінальне правопорушення, бо у цілому диспозиції більшості норм військових кримінальних правопорушень є бланкетними.²⁷³

Отже, діяння: *недбале ставлення військової службової особи до служби* – невиконання або неналежне виконання військовою службовою особою своїх обов'язків, передбачених законами, військовими статутами, положеннями, наказами командування, внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення. Невиконання військовою службовою особою своїх обов'язків означає невиконання дій, що входять до кола службових обов'язків. Неналежне виконання військовою службовою особою своїх обов'язків – нечітке, формальне або неповне здійснення обов'язків. Недбале ставлення до військової служби може мати вияв у поганому (неналежному) виконанні своїх службових обов'язків, тяганині, нечуйному ставленні до людей, бюрократичному ставленні до службових обов'язків (неналежне ведення обліку зброї).

Суспільно небезпечні наслідки: істотна шкода – це значні за своїм характером і розміром збитки. Вона має вияви матеріального і нематеріального характеру. При її визначенні необхідно враховувати ступінь негативного впливу протиправної дії на порядок несення військової служби, кількість потерпілих, тяжкість завданої моральної та

²⁷² Там само.

²⁷³ Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монограф. Харків : Право, 2018. 328 с. С. 169.

фізичної шкоди. Якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, то її розмір слід вираховувати відповідно до примітки статті. Отже, суспільно небезпечні наслідки у складі цього основного та кваліфікованого протиправного посягання безпосередньо у законі можуть визначатися на підставі чітко визначеного критерію, котрим виступає певна кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян: істотною шкодою, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається шкода, що в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками за тієї самої умови вважається шкода, що в п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка 2 до ст. 425 КК України).²⁷⁴

Це означає, що суспільно небезпечні наслідки у складах основного та кваліфікованого недбалого ставлення до військової службової особи (ч. 1 і 2 ст. 425 КК України) можуть мати як матеріальний, так і нематеріальний характер, на відміну від суспільно небезпечних наслідків кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, де такі наслідки мають виключно матеріальний характер або якщо й нематеріальний, то лише за умови, що такі нематеріальні наслідки піддаються майновій оцінці в межах тих критеріїв, що чітко визначені у примітці до ст. 364 КК України. З огляду на те, що недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України) є спеціальним видом кримінального правопорушення відносно службової недбалості (ст. 367 КК України), то вочевидь це має важливе значення для його кримінально-правової кваліфікації.

Таким чином, ознаки об'єктивної сторони складів недбалого ставлення до військової служби, передбачених ч. 1 і 2 ст. 425 КК України, свідчать про те, що ці склади протиправних посягань сконструйовані у кримінальному законі у вигляді так званих матеріальних складів кримінальних правопорушень.

Водночас ознайомлення зі змістом ч. 3 і 4 ст. 425 КК України дає підстави для можливого висновку про те, що ознаками об'єктивної сторони особливо кваліфікованих складів недбалого ставлення до військової служби є лише:

а) суспільно небезпечне діяння (дії або бездіяльність), котре полягає в недбалому ставленні військової службової особи до служби;

²⁷⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

б) обстановка та час вчинення цього діяння, яким є часові межі особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 3 ст. 425 КК України), чи воєнного стану або бойової обстановки (ч. 4 ст. 425 КК України).

Звідси може виникнути питання про те, чи потрібно взагалі встановлювати й оцінювати наявність згаданих альтернативних суспільно небезпечних наслідків під час кваліфікації особливо кваліфікованих різновидів цього протиправного посягання. Частинами 3 і 4 цієї статті задекларовано, що кримінально караними вважаються: «3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану...», «4. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці...».²⁷⁵

Тлумачення змісту наведених законодавчих положень цілком може зорієнтувати суб'єкта правозастосовної діяльності на те, що встановлення суспільно небезпечних наслідків від вчинення цих особливо кваліфікованих різновидів недбалого ставлення до військової служби, скажімо, у визначених приміткою 2 до ст. 425 КК України розмірах неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, не є обов'язковим для кримінально-правової кваліфікації.

У зв'язку з цим особливо кваліфіковані склади цього протиправного посягання (ч. 3 і 4 ст. 425 КК України) є закінченими вже з моменту вчинення відповідної кримінально протиправної дії або бездіяльності в межах визначеного законом часу та (або) за умови відповідної обстановки, незалежно від можливих суспільно небезпечних наслідків матеріального (майнового) або нематеріального (немайнового) характеру. Інакше кажучи, обстановка та час вчинення цих протиправних посягань підміняють (замінюють) собою суспільно небезпечні наслідки, встановлення яких є обов'язковим для кваліфікації вчиненого діяння за ч. 1 і 2 ст. 425 КК України.

Прямий причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту настання істотної шкоди.

Це кримінальне правопорушення з матеріальним складом.

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 425 КК України, спеціальний: військова службова особа (п. 1 примітки до ст. 425 КК України).

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення,

²⁷⁵ Там само.

передбаченого ст. 425 КК України, характеризується необережною формою вини.

Кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 425 КК України: вчинення діяння, передбаченого частиною першою, якщо воно спричинило тяжкі наслідки. *Тяжкі наслідки* – це завдання матеріальних збитків у розмірі, що в п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Питання про те, які наслідки треба визнавати тяжкими, вирішується у кожному конкретному випадку на підставі всіх матеріалів справи з урахуванням серйозності завданої злочином шкоди. До них можна віднести значне порушення правопорядку в підрозділі, частині, групове дезертирство, відмову від виконання наказу начальника, самогубство потерпілого або спробу вчинити самогубство, що потягла (спроба) тяжке тілесне ушкодження, смерть особи, тяжкі тілесні ушкодження.

Особливо кваліфікуючі ознаки:

– ч. 3 ст. 425 КК України – діяння, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану;

– ч. 4 ст. 425 КК України – діяння, вчинене в умовах воєнного стану;

– ч. 4 ст. 425 КК України – діяння, вчинене в бойовій обстановці.

Особливе значення при кримінально-правовій кваліфікації має врахування розмежувальних та схожих ознак ст. 425 та 367 КК України. Оскільки недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України) є спеціальним видом службової недбалості (ст. 367 КК України). На це вказують із текстологічного погляду розмежувальні ознаки між вказаними складами кримінальних правопорушень. При цьому ознаки, притаманні недбалому ставленню до військової служби, з одного боку, є розмежувальними від службової недбалості, а з іншого, виконують роль спеціальних, наявність яких зумовлює віднесення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 425 КК України, до спеціального виду службової недбалості. Попри те, що текстуально вказана ознака в цих складах кримінальних правопорушень описана по-іншому, все ж навіть із їхнього найменування та використання у назвах статей 367 та 425 КК України терміна «недбалий», «недбалість» вбачається, що відповідні склади кримінальних правопорушень є суміжними та містять насамперед збіжні ознаки.

З-поміж об'єктивних ознак цих двох складів кримінальних правопорушень збіжною є лише одна – суспільно небезпечне діяння.

Службова недбалість, як це визначено в ч. 1 ст. 367 КК України, полягає в невиконанні або неналежному виконанні службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, тоді як у ст. 425 КК України встановлена кримінальна відповідальність за недбале ставлення військової службової особи до служби. Науковці характеризують останнє з указаних діянь крізь призму суспільно небезпечного діяння у складі службової недбалості. Так, недбале ставлення до служби полягає у невиконанні або неналежному виконанні військовою службовою особою своїх службових обов'язків.²⁷⁶ Принаймні використання прийомів лінгвістичного тлумачення, пов'язаного зі з'ясуванням змісту терміна «недбалий» в українській мові, вказує саме на це. Однак із огляду на вимогу єдності термінології суспільно небезпечне діяння у ч. 1 ст. 425 КК України доцільно описати з використанням формулювань службової недбалості (ст. 367 КК України). Вказане є важливим ще й із огляду на те, що суспільно небезпечне діяння є, власне, єдиною збіжною об'єктивною ознакою між цими двома складами кримінальних правопорушень, а тому має текстуально співпадати у диспозиціях частин перших статей 367 та 425 КК України.

Збіжною між вказаними складами кримінальних правопорушень є також одна суб'єктивна ознака, а саме форма вини. У теорії кримінального права встановлення форми вини у складі службової недбалості є дискусійним. Так, службова недбалість характеризується необережною формою вини як щодо діяння (невиконання чи неналежного виконання службовою особою своїх обов'язків), так і щодо його наслідків, а також непрямим умислом.²⁷⁷

Водночас, зважаючи на формулювання службової недбалості як невиконання чи неналежного виконання службовою особою своїх обов'язків через несумлінне ставлення до них, законодавець виключає умисел щодо невиконання чи неналежного виконання службових обов'язків, а разом із цим виключає і умисел щодо суспільно небезпечних наслідків службової недбалості.²⁷⁸ На наявність виключно

²⁷⁶ Карпенко М. І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2020. 547 с. С. 228; Анісімов Г. М., Дзюба Ю. П., Касинюк В. І. та ін. Зазнач. твір. С. 149.

²⁷⁷ Рак С. В. Кримінальна відповідальність за службову недбалість : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 297 с. С. 136.

²⁷⁸ Худякова Н. Ю. Кримінально-правова характеристика службової недбалості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 255 с. С. 135.

необережного ставлення як до діяння, так і до наслідків у складі службової недбалості вказує формулювання об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення. Несумлінне ставлення до виконання службових обов'язків орієнтує, що службова особа може діяти виключно через необережність і ставиться до настання суспільно небезпечних наслідків лише з необережною формою вини. Стосовно недбалого ставлення до військової служби визначення форми вини відбувається виключно з урахуванням необережного ставлення як до діяння, так і до наслідків.²⁷⁹

Таким чином, збіжними ознаками, що мають загальний характер, у складах службової недбалості та недбалого ставлення до військової служби є суспільно небезпечне діяння та форма вини. Всі інші об'єктивні та суб'єктивні ознаки є розмежувальними. Водночас ознаки недбалого ставлення до виконання військової служби, що виконують роль розмежувальних та про які йтиметься далі, набувають статусу спеціальних порівняно з кореспондуючими їм ознаками складу службової недбалості, які є загальними.

Розмежувальною виступає й така ознака об'єктивної сторони, як суспільно небезпечні наслідки. Так, наслідком основного складу службової недбалості (ст. 367 КК України) є спричинення істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб, а наслідком основного складу недбалого ставлення до військової служби є спричинення істотної шкоди встановленому порядку несення військової служби. Законодавець, окрім різного текстологічного формулювання відповідної об'єктивної ознаки цих складів кримінальних правопорушень, використовує й їх відмінне змістовне наповнення. Так, згідно з приміткою 3 ст. 364 КК України під істотною шкодою у ст. 367 КК України розуміється шкода, що у 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, тоді як істотна шкода як ознака складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 425 КК України, відповідно до примітки цієї статті, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, у 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Проблема визначення істотної шкоди, її обмеження у складі службової діяльності шкодою майнового характеру або немайновою шкодою, яка може одержати майнове відшкодування, відома у наукових та

²⁷⁹ Карпенко М. І. Там само. С. 168.

практичних колах уже давно.²⁸⁰ Тлумаченню відповідної ознаки присвячено правову позицію Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у постанові у справі № 5-99кс16 від 27.10.2016.²⁸¹ Ця позиція, а також підхід, передбачений нею, постійно застосовується у сучасній судовій практиці, зокрема у практиці Касаційного кримінального суду Верховного Суду.

На відміну від вказаного розуміння суспільно небезпечних наслідків у складі службової недбалості поняття істотної шкоди та тяжких наслідків (кваліфікуюча ознака) недбалого ставлення до військової служби має текстологічні та змістовні особливості, що визначають спеціальні властивості цієї ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 425 КК України.

По-перше, істотна шкода текстологічно як найменування є «укороченим» порівняно з найменуванням кореспондуючої ознаки у ст. 367 КК України; найменування тяжких наслідків як кваліфікуючої ознаки вказаних складів кримінальних правопорушень є однаковим.

По-друге, як істотна шкода, так і тяжкі наслідки у складі недбалого ставлення до військової служби можуть мати як матеріальний вираз, так і немайновий характер (законодавець під час визначення цих понять у примітці 2 до ст. 425 КК України використовує формулювання: «якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків», «за тієї самої умови»), тоді як кореспондуючі ознаки у складі службової недбалості, як зазначалося вище, повинні мати майновий характер або бути немайновою шкодою, яка може одержати майнове відшкодування.

По-третє, розмір істотної шкоди та тяжких наслідків у складі недбалого ставлення до військової служби, якщо ці наслідки мають матеріальний вираз, є вищим, аніж у складі службової недбалості. Розмір істотної шкоди у складі службової недбалості у 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян

²⁸⁰ Дудоров О. О., Зеленов Г. М. Істотна шкода і тяжкі наслідки як ознаки складів злочинів у сфері службової діяльності: проблеми тлумачення кримінального закону. *Право України*. 2015. № 12. С. 69–81. С. 167; Марін О. К. «Істотна шкода» у складах кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 41–45; Яценко А. М. Проблеми тлумачення істотної шкоди й тяжких наслідків в аспекті кваліфікації злочину, передбаченого статтею 367 КК України. *Вісник кримінологічної асоціації*. 2019. Спецвип. С. 24–32.

²⁸¹ Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у справі № 5-99кс16 від 27.10.2016. URL : <http://surl.li/qacvp>.

(примітка 3 до ст. 364 КК України), а у складі недбалого ставлення до військової служби – у 250 і більше разів перевищує цю розрахункову одиницю (примітка 2 до ст. 425 КК України), розмір тяжких наслідків у 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка 4 до ст. 364 КК України), а в складі недбалого ставлення до військової служби – в 500 і більше разів перевищує цю розрахункову одиницю (примітка 2 до ст. 425 КК України).

Водночас наслідки від будь-якого службового недбальства можуть мати різноманітний прояв, не менш небезпечний, аніж шкода, що має матеріальний вимір. Особливо це стосується військової сфери, де недбале ставлення до виконання обов'язків військової служби може мати нематеріальний характер. Наприклад, приховання військовим начальником факту дезертирства чи самовільного залишення військової частини підлеглими військовослужбовцями, що в умовах ведення бойових операцій, безпосереднього збройного зіткнення з супротивником може мати вкрай негативні наслідки для порядку суспільних відносин, що охороняються нормами розділу XIX Особливої частини КК України, для обороноздатності Збройних Сил України чи інших передбачених законом воєнізованих формувань.

Отже, суспільно небезпечні наслідки у вигляді істотної шкоди та тяжких наслідків є спеціальною ознакою недбалого ставлення до військової служби, що водночас виступає розмежувальною ознакою між суміжними складами кримінальних правопорушень, передбачених статтями 367 та 425 КК України. Ця спеціальна ознака у межах складу недбалого ставлення до військової служби має більш широкий зміст порівняно з загальною ознакою суспільно небезпечних наслідків службової недбалості.

Форма вини є спільною ознакою службової недбалості та недбалого ставлення до військової служби. Водночас спеціальну функцію виконують спеціальні ознаки суб'єкта кримінальних правопорушень. Суб'єктом службової недбалості є службова особа, ознаки якої визначені у ч. 3 ст. 18 КК України. До таких належать особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції

за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Водночас суб'єктом недбалого ставлення до військової служби є військова службова особа, тобто військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування (примітка 1 до ст. 425 КК України). Виокремлюються такі ознаки, властиві військовому начальнику: «наявність підлеглих; право віддавати підлеглим обов'язкові для виконання накази (вказівки, розпорядження); право давати оцінку діяльності своїх підлеглих; право вимагати від підлеглих надання оперативної та іншої інформації; право приймати рішення по суті заявлених підлеглими клопотань, заяв, пропозицій, скарг тощо; право застосовувати до підлеглих заходи дисциплінарного заохочення та стягнення».²⁸² При цьому слід зважати на те, що військові начальники можуть бути як за посадою, так і за військовим званням: «Військовим начальником слід вважати військовослужбовця або військовозобов'язаного (резервіста) на час проходження зборів, що має підлеглих за посадою або військовим званням, наділеного правом пред'являти до них обов'язкові для виконання вимоги, пов'язані з проходженням, несенням військової служби або з виконанням процесуальних функцій під час досудового розслідування у кримінальному провадженні, а також застосовувати передбачені чинним законодавством заходи заохочення та стягнення».²⁸³

Таким чином, військові службові особи є спеціальним видом службових осіб у публічній сфері, які можуть виступати суб'єктами службової недбалості, а тому спеціальні ознаки суб'єкта також визначають спеціальний статус недбалого ставлення до військової служби порівняно зі службовою недбалістю.

²⁸² Карпенко М. І. Зазнач. твір. С. 73.

²⁸³ Туркот М., Ганова Г. Визначення поняття «військовий начальник» у законодавстві України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3 (49). С. 42–48. С. 46.

8.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426 КК України «Бездіяльність військової влади»

Стаття 426 КК України «Бездіяльність військової влади» складається з чотирьох частин. Диспозиція ч. 1 є описовою, диспозиції ч. 2–4 – відсильними.

Суспільна небезпека кримінального правопорушення полягає в заподіянні шкоди порядку несення військової служби; в потуранні скоєнню злочинних дій підлеглими військовослужбовцями, військовозобов'язаними під час проходження ними зборів або працівниками і службовцями Збройних Сил України у зв'язку з виконанням службових обов'язків.²⁸⁴

Родовий об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426 КК України, – встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби.

Основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426 КК України, – суспільні відносини, посягання на які завдає шкоди правильній діяльності органів військового управління і військового командування у військовій сфері, зокрема при здійсненні повноважень військовими службовими особами, а також інше умисне невиконання ними своїх службових обов'язків за посадами, які вони обіймають, у разі спричинення істотної шкоди.

Додатковий безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426 КК України, – посягання на права, свободи й інтереси військовослужбовців, інших осіб при здійсненні функцій військового командування.²⁸⁵

Охарактеризуємо *об'єктивну сторону* розглядуваного кримінального правопорушення. Бездіяльність влади полягає у нездійсненні службовою особою дій, які вона могла і повинна була вчинити з огляду на покладені на неї законами, військовими статутами й іншими нормативними актами обов'язки. Бездіяльність влади може полягати також і в неперешкоджанні порушенням закону, військового

²⁸⁴ Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків : Харків юридичний, 2006. 172 с. С. 151.

²⁸⁵ Карпенко М. І. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання : посібник / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : Дакор, 2013. 472 с. С. 169.

обов'язку, військового порядку іншими особами, якщо запобігання подібним діям входило до обов'язків службової особи.²⁸⁶

Діяння:

1) умисне неприпинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим;

2) ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення;

3) інше умисне невиконання військовою службовою особою дій, котрі вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати.

Під неприпиненням кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим, слід розуміти потурання вчиненню злочину підлеглим військовою службовою особою, котра була зобов'язана вжити заходів до його недопущення чи запобігання йому. Ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив злочин, означає, що військова службова особа, за наявності передбачених законом приводів і підстав, умисно не направила до зазначеного правоохоронного органу повідомлення (наприклад, у вигляді телефонограми, офіційного листа, заяви) про злочин, що вчинений особою, яка є для неї підлеглою. Невиконання цього обов'язку з поважних причин (зайнятість більш важливою і терміновою справою, перебування у відрядженні, тобто відсутність реальної можливості виконати цей обов'язок у відповідний спосіб) виключає кримінальну відповідальність за непорушення кримінальної справи.²⁸⁷ При цьому не має значення, чи скоювалося підлеглим саме військове кримінальне правопорушення чи загальнокримінальне. Обов'язок порушувати кримінальне провадження щодо підлеглих, які вчинили кримінальне правопорушення, і проводити дізнання покладено на командира полку (ст. 67 Статуту). Невиконання цього обов'язку з поважних причин (відсутність реальної можливості виконати цей обов'язок належною мірою) виключає кримінальну відповідальність за непорушення кримінального провадження.

Інше умисне невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати,

²⁸⁶ Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. 9-е вид., перероб. та доп. / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Харків : Одиссей, 2013. 912 с. С. 869.

²⁸⁷ Там само.

полягає у неприпиненні правопорушень, що не є кримінальними правопорушеннями, у невжитті відповідних заходів до приведення військ у стан боєготовності, незабезпеченні виконання бойового завдання. Інше невиконання дій, які військова службова особа за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, може виражатися в неприпиненні правопорушень, що не є злочинами, в неповідомленні до органу досудового розслідування про вчинення злочину особою, яка не є підлеглою для конкретної військової службової особи, в неприйнятті відповідних заходів до приведення військ у стан бойової готовності, незабезпеченні виконання бойових завдань тощо. Проте у цих випадках обов'язковою умовою є заподіяння істотної шкоди.

Отже, два перші види бездіяльності військової влади вважаються закінченими з моменту невиконання військовою службовою особою обов'язків щодо припинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим, або умисного ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення. Третій вид бездіяльності військової влади належить до кримінальних правопорушень із матеріальним складом та вважається закінченим із моменту заподіяння істотної шкоди. Для наявності складу злочинної бездіяльності треба встановити: 1) чи була зобов'язана службова особа виконувати певні дії, невчинення яких ставиться їй за вину; 2) чи мала ця службова особа реальну можливість у конкретних умовах виконати необхідні дії; 3) чи дійсно не були виконані обов'язки службовою особою.²⁸⁸

Суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426 КК України: істотна шкода (ч. 1 для першої та другої форм об'єктивної сторони) – це значні за своїм характером і розміром збитки. Вона має вияви матеріального і нематеріального характеру. При її визначенні необхідно враховувати ступінь негативного впливу протиправної дії на порядок несення військової служби, кількість потерпілих, тяжкість завданої моральної та фізичної шкоди. Якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, то її розмір слід вираховувати відповідно до примітки до статті. Істотною шкодою, якщо вона полягає в завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками

²⁸⁸ Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Зазнач. твір. С. 152.

за тієї самої умови вважається шкода, яка у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.²⁸⁹

Кримінальне правопорушення вважається закінченим у разі: невиконання військовою службовою особою обов'язку покласти край кримінальному правопорушенню, що вчиняється підлеглим, – при умисному неприпиненні злочину, що вчиняється підлеглим; ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення, – при непорушенні військовою службовою особою, яка є органом дізнання, кримінального провадження щодо підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення; настання істотної шкоди – при іншому умисному невиконанні військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати.

Це кримінальне правопорушення з формально-матеріальним складом.

Суб'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426 КК України, можуть бути командири (начальники) як за службовим станом, так і за військовим званням або інші службові особи. Для складу кримінального правопорушення не має значення, постійно чи тимчасово військовослужбовець виконує обов'язки командира (начальника).²⁹⁰

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426 КК України, характеризується умисною або змішаною формою вини – умисел щодо діяння і необережна форма вини щодо наслідків цього діяння. При цьому ставлення військової службової особи до невиконання нею певних дій завжди є умисним. Командир (начальник) усвідомлює, що його бездіяльність суперечить інтересам військової служби, тобто усвідомлює її суспільно небезпечний характер.

Мотив і мета бездіяльності військової влади на кваліфікацію кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426 КК України, не впливають, але можуть бути враховані під час призначення покарання винному.²⁹¹

Кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 426 КК України, є спричинення тяжких

²⁸⁹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

²⁹⁰ Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Знач. твір. С. 153.

²⁹¹ Карпенко М. І. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання : посібник / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : Дакор, 2013. 472 с. С. 171.

наслідків.²⁹² Тяжкі наслідки – це завдання матеріальних збитків у розмірі, що в п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Питання про те, які наслідки треба визнавати тяжкими, вирішується у кожному конкретному випадку на підставі всіх матеріалів справи з урахуванням серйозності завданої злочином шкоди. До них можна віднести значне порушення правопорядку в підрозділі, частині, групове дезертирство, відмову від виконання наказу начальника, самогубство потерпілого або спроба вчинити самогубство, яка потягла (спроба) тяжке тілесне ушкодження, смерть особи, тяжкі тілесні ушкодження.

Кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 426 КК України, є вчинення діяння в умовах особливого періоду, крім воєнного стану. Особливий період – це період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.²⁹³

Особливо кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 426 КК України, є вчинення його в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.²⁹⁴

²⁹² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

²⁹³ Про оборону України : Закон України від 06.12.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

²⁹⁴ Там само.

8.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426-1 КК України «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень»

Стаття 426-1 КК України «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень» складається з п'яти частин. Диспозиції ч. 1 та 2 є описовими, ч. 3–5 – відсильними.

Родовий об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426-1 КК України, – суспільні відносини, що регулюють встановлений законом порядок здійснення військовими командирами (начальниками) своїх функцій. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військова служба – це державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних з обороною України, її незалежності та територіальної цілісності.²⁹⁵

Основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426-1 КК України, – суспільні відносини, що забезпечують порядок виконання військовими службовими особами військових формувань України своїх повноважень із забезпечення військового правопорядку у різних сферах.

Як додатковий безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення можуть виступати особисті права та свободи людини і громадянина, власність, інші блага. Завдання шкоди такому додатковому безпосередньому об'єкту є обов'язковою умовою кримінальної відповідальності і водночас критерієм розмежування цього кримінального правопорушення від дисциплінарного проступку.

Потерпілий від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426-1 КК України, – підлеглий військовослужбовець або військовослужбовець, на якого поширюється дисциплінарна влада суб'єкта.

З об'єктивної сторони перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень може виражатися у таких формах:

- 1) перевищення влади чи службових повноважень (ч. 1 ст. 426-1

²⁹⁵ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

КК України);

2) застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого (ч. 2 ст. 426-1 КК України);

3) вчинення діянь, передбачених ч. 2 ст. 426-1 КК України, із застосуванням зброї, а також передбачених ч. 1 або 2 ст. 426-1 КК України, якщо вони спричинили тяжкі наслідки;

4) вчинення діянь, передбачених ч. 1, 2 або 3 ст. 426-1 КК України, в умовах особливого періоду, крім воєнного стану;

5) вчинення діянь, передбачених ч. 1, 2 або 3 ст. 426-1 КК України, в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Об'єктивна сторона перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень складається із трьох обов'язкових ознак:

1) діяння;

2) суспільно небезпечних наслідків, що виявляються в істотній шкоді;

3) причинного зв'язку між діями і суспільно небезпечними наслідками.

Перевищення влади чи службових повноважень полягає в умисному вчиненні військовою службовою особою дій, які явно виходять за межі прав і повноважень, наданих їй законом, військовими статутами, положеннями, інструкціями, наказами командування. У зв'язку з цим для притягнення до кримінальної відповідальності за таке кримінальне правопорушення необхідно встановити всі фактичні обставини, зокрема: службовий стан особи, обвинуваченої у перевищенні влади чи службових повноважень, її поведінку до вчинення кримінального правопорушення, мотив, мету і характер вчинених дій, їхній зв'язок зі службовим становищем. Перевищення влади чи службових повноважень може полягати у:

1) вчиненні дій, що входять до компетенції вищестоящего начальника або військової службової особи іншого органу (відомства);

2) вчиненні дій, що визнаються правомірними тільки за наявності певних умов, що у цьому випадку відсутні;

3) вчиненні дій, котрі ніхто не мав права виконувати і вирішувати.

Застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого може виражатися у застосуванні стягнень із метою принизити гідність підлеглого, зокрема це може бути накладення заходів дисциплінарного впливу, котрі належать до компетенції вищого командира, або притягнення до дисциплінарної відповідальності за дії, котрі не є дисциплінарним проступком, застосування насильства тощо. Це умисні

дії, що виходять за межі компетенції військової службової особи і полягають у здійсненні впливу на підлеглого всупереч вимогам, установленим у статутах Збройних Сил України.²⁹⁶

Під застосуванням зброї необхідно розуміти як використання її для ураження живої цілі, так і погрозу застосувати її за цільовим призначенням. Погроза може виражатися зокрема, у приведенні зброї до бойового стану, демонструванні зброї тощо. Під зброєю слід розуміти як холодну, так і вогнепальну зброю, зокрема гладкоствольну зброю.

Під застосуванням насильства щодо підлеглого варто розуміти застосування як фізичного, так і психічного впливу військовою службовою особою стосовно особи, яка перебуває в її підпорядкуванні.

Одним зі складних питань кваліфікації перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень є встановлення й оцінка *наслідків*, що спричинені цим кримінальним правопорушенням. Злочинні наслідки діляться на матеріальні і нематеріальні. У складі матеріальних кримінальних правопорушень наслідки чітко визначені у змісті статті. У ч. 1 ст. 426–1 КК України вони окреслені так: «...якщо ці дії заподіяли істотну шкоду». У ч. 3 ст. 426–1 КК України – «...якщо вони спричинили тяжкі наслідки».

Ще однією ознакою об'єктивної сторони є *причинний зв'язок між діями і наслідками*, що спричинені цими злочинними діями. Прояв наявності причинного зв'язку у складі перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень можна говорити лише тоді, коли настання суспільно небезпечних наслідків стало можливим лише через учинення військовою службовою особою протиправної дії. Для причинного зв'язку в разі перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень характерна відсутність тривалості в часі, тобто проміжок часу між учиненими діями і злочинними наслідками відсутній.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 426-1 КК України, належить до кримінальних правопорушень із матеріальним складом і визнається закінченим при заподіянні наслідків у вигляді істотної шкоди.

У ст. 426-1 КК України не розкривається поняття істотної шкоди. Відповідно до ч. 2 примітки до ст. 425 КК України у статтях 425 та 426 КК України істотною шкодою вважається шкода, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками за тієї самої умови вважається шкода, яка в

²⁹⁶ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.

п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. У зв'язку з цим виникає логічне питання, чи стосується це і ст. 426-1 КК України. Якщо ні, то залишається відкритим питання про те, що саме варто розуміти під істотною шкодою у ст. 426-1 КК України.

Аналіз диспозитивної частини ст. 426-1 КК України дає змогу дійти висновку, що в ній неявно враховані інші види суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру. Встановлення тяжкості цих наслідків вимагає індивідуальної оцінки з урахуванням конкретних обставин правопорушення. Так, в окремих випадках перевищення влади чи службових повноважень військовослужбовцем із застосуванням насильницьких методів впливу на підлеглого (ч. 2 ст. 426-1 КК України), зокрема з використанням зброї (ч. 3 ст. 426-1 КК України), може спричинити тяжкі наслідки у формі моральних чи фізичних страждань. Аналогічні дії, вчинені в умовах особливого періоду (ч. 4 ст. 426-1 КК України), воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 5 ст. 426-1 КК України), можуть завдати ще більшої шкоди соціального або ідеологічного характеру, яка негативно впливає на обороноздатність та безпеку країни. Інакше кажучи, вчинення будь-яких протиправних дій військовослужбовцями керівної ланки під час особливого періоду, воєнного стану чи в бойовій обстановці неминуче утворює каскадний ефект, коли одні негативні наслідки сприяють виникненню інших. Це, у свою чергу, може призвести як до порушення військової дисципліни у вузькому розумінні (дезертирство, ухилення від виконання наказів, вчинення злочинних діянь із мотивів помсти тощо), так і до втрати довіри громадськості до воєнізованих структур та військово-політичного керівництва в широкому розумінні (небажання громадян захищати свою країну, звільнення професійних військовослужбовців, масова еміграція з метою уникнення мобілізації тощо).

Отже, однією з основних вимог вчинення дій із перевищення владних або службових повноважень військовою службовою особою є те, що вони повинні явно виходити за межі наданих повноважень, не містити умовних обмежень, зумовлених конкретними контекстуальними припущеннями або обставинами, і заподіювати істотну шкоду чи тяжкі наслідки державним, суспільним або особистим інтересам громадян. Кваліфікація досліджуваного кримінального правопорушення можлива лише в разі вчинення військовою службовою особою дій, які в будь-який спосіб пов'язані з її посадовими повноваженнями, але, очевидно, виходять за їхні межі. Це означає, що

протиправне діяння військової службової особи, що аж ніяк не поєднане з її повноваженнями за сукупністю ознак кримінального правопорушення, не може кваліфікуватися як перевищення влади чи службових повноважень.²⁹⁷

Тому за аналогією з іншими кримінальними правопорушеннями службового характеру для кваліфікації за ст. 426-1 КК України окреме значення має особа потерпілого, якою є лише підлеглий щодо винного. Тобто в разі, коли військова службова особа вчиняє насильницькі дії щодо непідпорядкованих осіб, ці діяння слід кваліфікувати за іншими статтями, які передбачають кримінальну відповідальність проти життя, здоров'я, честі та гідності особи. Інакше кажучи, злочинні дії винної військової службової особи мають бути зумовлені її посадовим (службовим) становищем і перебувати у прямому зв'язку з наданими їй правами та обов'язками щодо потерпілого. На цьому зосереджує увагу й Верховний Суд України, зазначаючи, що за відсутності такого зв'язку дії винного підлягають кваліфікації за іншими відповідними статтями КК України, у яких суб'єкт кримінального правопорушення є загальним.²⁹⁸ Наведене стосується й випадків заподіяння матеріальних збитків. Проте якщо внаслідок перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень були вчинені дії щодо протиправного заволодіння, знищення чи пошкодження чужого майна, то ці діяння кваліфікуються за сукупністю ст. 426-1 та іншої відповідної статті КК України. Наприклад, якщо в результаті перевищення владних повноважень було незаконно приватизоване державне майно, то такі діяння кваліфікуються за сукупністю статей 233 та 426-1 КК України.

Під час вирішення питання щодо кваліфікаційної оцінки перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень обов'язково має враховуватися заподіяна шкода, яка з урахуванням розміру матеріальних збитків, відповідно до ст. 425 КК України, поділяється на «істотну шкоду» та «тяжкі наслідки».

Суб'єкт цього кримінального правопорушення визначено у примітці до ст. 425 КК України. Ним можуть бути військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування.

²⁹⁷ Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посібник. Київ : Атіка, 2007. 592 с. С. 498.

²⁹⁸ Ухвала Судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України від 07.06.2001 (витяг). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0140700-01>.

Військовим начальником є особа, яка за характером своєї служби має підлеглих і наділена правом віддавати їм накази, обов'язкові до виконання.²⁹⁹ Начальниками за службовим становищем і званням, яких можна віднести до службових осіб, є: 1) особи, які обіймають відповідні військові посади згідно зі штатом (наприклад, командир відділення, роти, начальник речової служби); 2) особи, які тимчасово виконують обов'язки відповідної військової посади, а також тимчасово виконують функції посадової особи за спеціальним повноваженням; 3) особи цивільного персоналу, які є начальниками для підлеглих військовослужбовців відповідно до займаної штатної посади; 4) начальники за військовим званням, визначені в Дисциплінарному статуті Збройних Сил України.³⁰⁰

Під організаційно-розпорядчими та адміністративно-господарськими обов'язками суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426-1 КК України, слід розуміти напрями діяльності, пов'язані з керівництвом підпорядкованого особового складу та/або управлінням чи розпорядженням ввіреному військовим майном. При цьому особа є службовою не тільки тоді, коли вона здійснює відповідні обов'язки на постійній основі, а й коли на неї ці обов'язки тимчасово або за спеціальними повноваженнями були покладені правомочним органом чи керівною особою. Такої позиції дотримується і Національне агентство з питань запобігання корупції у роз'ясненні від 03 серпня 2020 р. № 8 про застосування окремих положень антикорупційного законодавства щодо військовослужбовців.³⁰¹

Із суб'єктивної сторони перевищення влади та службових повноважень характеризується умисною формою вини, при цьому лише у формі прямого або непрямого умислу.³⁰²

Інтелектуальний елемент умислу в цьому випадку складається з

²⁹⁹ Азаров Д. С., Гришук В. К., Савченко А. В. та ін. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. Джужі, А. Савченка, В. Чернея. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком-Інтер, 2018. 1104 с. С. 10.

³⁰⁰ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.

³⁰¹ Васильєв А. Службова особа публічного права. *Вісник кримінологічної асоціації України*. URL : <https://visnikkau.webnode.com.ua/kriminologichnij-dovidnik/kriminologichna-terminologiya/s/>; Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, військовослужбовцями та іншими окремими категоріями суб'єктів декларування : роз'яснення НАЗК від 03.08.2020 № 8. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL : <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/2020/08/Rozyasnennya-8.pdf>.

³⁰² Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.

усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру своїх дій і передбачення можливості або неминучості настання суспільно небезпечних наслідків. Це означає, що особа, вчиняючи таке кримінальне правопорушення, усвідомлює вихід за межі наданих їй повноважень, тобто розуміє, що вчиняє дії, котрі не входять в її компетенцію. Водночас у разі перевищення влади чи службових повноважень особа завжди усвідомлює протиправність вчинюваних дій. Ще однією ознакою інтелектуального елемента умислу є передбачення можливості або невідворотності настання суспільно небезпечних наслідків, що випливають із усвідомлення суспільної небезпеки вчинюваних дій. Таким чином, перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень може вчинятися як із прямим, так і з непрямым умислом. З'ясування мотивів і мети перевищення влади чи службових повноважень необхідне для правильного призначення покарання, дотримання принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання.

Проте під час кваліфікаційної сукупності кримінальних правопорушень особливого значення набуває співвідношення умислу й необережності. Оскільки ці дві форми не можуть одночасно характеризувати суб'єктивну сторону того самого кримінального правопорушення, вчиненого в той самий час, одним суб'єктом щодо одного й того самого потерпілого, отже, вони мають взаємовиключний зв'язок. Тобто якщо військова службова особа, яка має прямий умисел щодо застосування насильства щодо підлеглого, вчинила необережні дії, що призвели до його смерті, то такі дії слід кваліфікувати за ст. 119 КК України. В іншому разі, якщо військова службова особа, перевищуючи владні чи службові повноваження, умисно вчинила дії, які призвели до смерті потерпілого, то її діяння слід кваліфікувати за сукупністю статей 115 та 426-1 КК України. Це саме стосується й доведення до самогубства, що стало наслідком перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, що підлягає кваліфікації за сукупністю статей 120 та 426-1 КК України.

Отже, на відміну від зловживання владою або службовим становищем, перевищення відбувається лише шляхом активних дій, що явно виходять за межі наданих військовій службовій особі прав чи повноважень. Це означає, що винний, який діє в межах своїх повноважень та є обізнаним про межі своєї компетенції, явно та очевидно вчиняє дії, котрі виходять за межі визначених повноважень (прав і обов'язків), тим самим перевищує їх. У цьому прикладі інтелектуальний елемент умислу становить усвідомлення особою

суспільно небезпечного характеру своїх дій і можливості або неминучості настання небезпечних наслідків. Інакше кажучи, особа, вчиняючи це кримінальне правопорушення, усвідомлює особистісний вихід за межі наданих їй повноважень та розуміє, що вчинені дії не входять до її компетенції.³⁰³ Таким чином, характерною умовою суб'єктивної сторони перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень є наявність прямого умислу щодо вчиненого, котрий полягає в повному усвідомленні того, що її дії не лише порушують відповідні норми чинного законодавства, а й, імовірно, призведуть до негативних наслідків – тобто *mens rea* (з лат. – вина в розумінні).

З огляду на зазначене зв'язок між діями винного та суспільно небезпечними наслідками ґрунтується на психоемоційному стані суб'єкта кримінального правопорушення, мотивах реалізації ним злочинних намірів та повному розумінні й усвідомленні про настання чи ймовірне настання негативних наслідків.

Кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 426-1 КК України, є заподіяння істотної шкоди, а також застосування насильства щодо підлеглого.

Кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 426-1 КК України, є застосування зброї, а також спричинення тяжких наслідків.

Особливо кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 426-1 КК України, є вчинення його в умовах особливого періоду, крім воєнного стану.

Особливо кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 426-1 КК України, є вчинення його в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

³⁰³ Бантишев О. Ф. Посадові злочини (питання кваліфікації) : навч. посібник. Київ : Академія Служби безпеки України, 1996. 45 с. С. 24.

Контрольні запитання

1. Які діяння охоплюються поняттям військових посадових кримінальних правопорушень згідно з КК України?
2. Як відмежувати недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України) від службової недбалості, передбаченої ст. 367 КК України?
3. У чому полягає об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 425 КК України «Недбале ставлення до військової служби»?
4. Хто є суб'єктом військових посадових кримінальних правопорушень, передбачених ст. 425–426-1 КК України?
5. У чому полягає суспільна небезпека перевищення влади або службових повноважень військовою службовою особою (ст. 426-1 КК України)?
6. Які кваліфікуючі ознаки передбачено у складі кримінального правопорушення за ст. 425 КК України?
7. Які особливості має правова кваліфікація військових посадових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці?

Список джерел

1. Азаров Д. С., Грищук В. К., Савченко А. В. та ін. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. Джужі, А. Савченка, В. Чернея. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком-Інтер, 2018. 1104 с.
2. Анісімов Г. М., Дзюба Ю. П., Касинюк В. І. та ін. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посібник / за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2011. 183 с.
3. Бантишев О. Ф. Посадові злочини (питання кваліфікації) : навч. посібник. Київ : Академія Служби безпеки України, 1996. 45 с.
4. Бантишев О., Стрельбицька Л., Стрельбицький М. Оціночні поняття в кримінальному правопорушенні проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) та у кримінальних правопорушеннях проти миру, безпеки людства та міжнародного порядку. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 лют. 2023 р.)*. Київ, 2023. С. 300–305.
5. Васильєв А. Службова особа публічного права. *Вісник кримінологічної асоціації України*. URL : <https://visnikkau.webnode.com.ua/kriminologichnij-dovidnik/kriminologichna-terminologiya/s/>.

6. Дудоров О. О., Зеленов Г. М. Істотна шкода і тяжкі наслідки як ознаки складів злочинів у сфері службової діяльності: проблеми тлумачення кримінального закону. *Право України*. 2015. № 12. С. 69–81.
7. Карпенко М. І. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання : посібник / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : Дакор, 2013. 472 с.
8. Карпенко М. І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2020. 547 с.
9. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посібник. Київ : Атіка, 2007. 592 с.
10. Кримінальне право (Особлива частина) : підруч. : в 2 т. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ : Елтон-2, 2012. 704 с.
11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
12. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. 9-е вид., перероб. та доп. / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Харків : Одиссей, 2013. 912 с.
13. Марін О. К. «Істотна шкода» у складах кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 41–45.
14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та доп. Київ : ВФ «Дакор», 2018. 1316 с.
15. Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків : «Харків юридичний», 2006. 172 с.
16. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у справі № 5-99кп16 від 27.10.2016. URL : <http://surl.li/qacvpr>.
17. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
18. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.
19. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
20. Рак С. В. Кримінальна відповідальність за службову недбалість : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 297 с.
21. Туркот М., Ганова Г. Визначення поняття «військовий начальник» у

законодавстві України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3 (49). С. 42–48.

22. Ухвала Судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України від 07.06.2001 (витяг). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0140700-01>.

23. Хавронюк М. І. Кримінально-правові норми, розраховані на застосування в умовах війни, чинні до початку відкритої російської агресії проти України: досягнення і прорахунки українського законодавства та правозастосовної практики. *Матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції* (9-11 черв. 2022 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 246–257. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6299a23d-905f-4950-bd42-f9934db5ab10/content>.

24. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с.

25. Худякова Н. Ю. Кримінально-правова характеристика службової недбалості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 255 с.

26. Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, військовослужбовцями та іншими окремими категоріями суб'єктів декларування : роз'яснення НАЗК від 03.08.2020 № 8. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL : <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/2020/08/Rozyasnennya-8.pdf>.

27. Ященко А. М. Проблеми тлумачення істотної шкоди й тяжких наслідків в аспекті кваліфікації злочину, передбаченого статтею 367 КК України. *Вісник кримінологічної асоціації*. 2019. Спецвип. С. 24–32.

Розділ 9
ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
ПРОТИ ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ СЛУЖБИ НА ПОЛІ БОЮ
ТА В РАЙОНІ ВОЄННИХ ДІЙ
(ст. ст. 427–433 КК України)

**9.1. Кваліфікація кримінального правопорушення,
передбаченого ст. 427 КК України «Здача
або залишення ворогові засобів ведення війни»**

Статистичні дані за 2019–2024 рр. щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 427 КК України, та кількості осіб, яким повідомлено про підозру за вчинення цього кримінального правопорушення, свідчать про їх відсутність до початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну у 2022 р., порівняно значну кількість на початку цього вторгнення та суттєве зниження у подальшому. Так, протягом 2019–2021 рр. не було обліковано жодного такого кримінального правопорушення, 2022 р. – 15, 2023 р. – 2, 2024 р. – 1. При цьому за вчинення цих кримінальних правопорушень жодній особі не повідомлено про підозру.³⁰⁴

Стаття 427 КК України передбачає відповідальність за здачу ворогові начальником ввірених йому військових сил, а також не зумовлене бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, якщо зазначені дії вчинені не з метою сприяння ворогові.

Основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є встановлений порядок несення військової служби військовим начальником за наявності бойової обстановки.

Предмет кримінального правопорушення: укріплення, бойова та спеціальна техніка, інші засоби ведення війни.

Укріплення – військові інженерно-технічні та фортифікаційні (оборонні) споруди (окопи, траншеї, бліндажі тощо), які використовуються для ведення бою та належної оборони від ворога.

³⁰⁴ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

Бойова техніка – сукупність всіх бойових і технічних засобів, частина військової техніки, яку використовують для ведення бою і забезпечення військ у бою і навчанні. До бойової техніки належать танки, бронетранспортери, бойові машини піхоти, гармати, пускові установки ракет, радіолокатори, літаки тощо.³⁰⁵

Спеціальна техніка – техніка, що має спеціальне призначення у визначеній сфері застосування, зокрема розвідки, контррозвідки, зв'язку, захисту інформації, кібербезпеки та кіберзахисту, а також обладнання та апаратура для контролю і проведення випробувань таких засобів (п. 27 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про оборонні закупівлі» від 17 липня 2020 р.³⁰⁶).

Інші засоби ведення війни – військова зброя, бойові припаси, транспортні засоби, елементи технічного забезпечення військових сил тощо.

Об'єктивна сторона. За конструкцією задача або залишення ворогові засобів ведення війни є формальним складом кримінального правопорушення, яке вважається закінченим із моменту вчинення однієї з двох форм суспільно небезпечного діяння:

- 1) задачі ворогові начальником ввірених йому військових сил;
- 2) залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, що не було зумовлено бойовою обстановкою.

Згідно з приміткою до ст. 402 КК України під бойовою обстановкою в розділі XIX КК України слід розуміти обстановку наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою.

Військові сили – це особовий склад Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту

³⁰⁵ Бойова техніка. *Вікіпедія*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0.

³⁰⁶ Про оборонні закупівлі : Закон України від 17 липня 2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>.

інформації України, який перебуває під командуванням військового начальника, незалежно від того, чи має цей особовий склад озброєння у конкретній ситуації.

Перша *форма суспільно небезпечного діяння* – здача ворогові начальником ввірених йому військових сил – може відбуватись у формі припинення збройного опору й здачі ворогові військових сил на певних умовах, запропонованих ним.³⁰⁷ або ж у формі фактичного припинення бойових дій, що створює умови для захоплення військ противником.

Друга *форма суспільно небезпечного діяння* – залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, що не було зумовлено бойовою обстановкою – це залишення зазначених предметів під час відступу або маневру в такому стані, який дозволяє противнику використати їх (за відсутності наказу вищого керівництва про такі дії або за відсутності ознак крайньої необхідності).

Суб'єктом цього кримінального правопорушення є військові начальники (військовослужбовці, що мають підлеглих за посадою або військовим званням, наділені правом пред'являти до них обов'язкові для виконання вимоги, пов'язані з проходженням, несенням військової служби, а також застосовувати передбачені чинним законодавством заходи заохочення та стягнення) Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях (згідно з ч. 2 ст. 401 КК України).

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення залежить від форми вчиненого суспільно небезпечного діяння:

1) припинення збройного опору й здача ворогові на певних умовах, запропонованих ним, вчиняється з прямим умислом;

2) фактичне припинення бойових дій, що створює умови для захоплення військ противником, вчиняється з прямим умислом до припинення бойових дій та умислом чи необережністю до створення вищезазначених умов;

3) залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, що не було зумовлено бойовою

³⁰⁷ Капітуляція. СЛОВНИК.ua. URL : <https://slovyk.ua/index.php?sword=капітуляція>.

обстановкою, вчиняється з прямим або непрямим умислом.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є відсутність мети сприяння ворогові. За наявності такої мети дії винної особи кваліфікуються як кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України (ст. ст. 111–111-2 КК України).

9.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 428 КК України «Залишення гинучого військового корабля»

Статистичні дані за 2019–2024 рр. щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 428 КК України, та кількості осіб, яким повідомлено про підозру за вчинення цього кримінального правопорушення, свідчать про їх відсутність в Україні у зазначений період.³⁰⁸

Частина 1 ст. 428 КК України передбачає відповідальність за залишення гинучого військового корабля командиром, який не виконав до кінця своїх службових обов'язків, а також особою зі складу команди корабля без належного на те розпорядження командира.

Основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є встановлений порядок несення військової служби командиром військового корабля та членами екіпажу, що забезпечує збереження життєздатності такого корабля.

Предметом кримінального правопорушення є гинучий військовий корабель – гинучий корабель (судно), що належить до Військово-Морських Сил, має зовнішні розпізнавальні знаки державної належності і є під командуванням офіцера (мічмана), який перебуває на військовій службі в Збройних Силах України.³⁰⁹

Гинучим вважається військовий корабель, який зазнав пошкоджень, що виключають подальшу можливість його використання для належного несення військової служби, та який потопав або здатний затонути без проведення рятувальних та/або ремонтних робіт.

Об'єктивна сторона. За конструкцією залишення гинучого військового корабля є формальним складом кримінального

³⁰⁸ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

³⁰⁹ Про затвердження Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України : наказ Міністра оборони України від 25.11.2003 № 415. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1170-03#Text>.

правопорушення, яке вважається закінченим з моменту вчинення однієї з двох форм суспільно небезпечного діяння: 1) залишення гинучого військового корабля командиром, який не виконав до кінця своїх службових обов'язків; 2) залишення гинучого військового корабля особою зі складу команди корабля без належного на те розпорядження командира.

Залишенням гинучого корабля слід вважати його покидання у будь-який спосіб, як-от висадка на суходіл, пересадка на будь-яке інше водне або повітряне судно тощо.

У випадку загрози загибелі корабля командир корабля зобов'язаний вчасно вжити заходів щодо організованого залишення корабля особовим складом: насамперед евакуювати з корабля хворих, у разі наявності пасажирів – жінок та дітей, а після цього – інших пасажирів та членів екіпажу, які не беруть участі в боротьбі з аварією; переконавшись у неможливості врятувати корабель, прийняти рішення про залишення корабля рештою особового складу; у мирний час ужити заходів щодо посадки корабля на найближчу міліну; у воєнний час – біля свого побережжя вжити тих самих заходів, далеко від свого побережжя – затопити корабель і вжити заходів щодо неможливості його підняття й відновлення противником; ужити всіх заходів щодо врятування вахтового та навігаційного журналів, секретних документів і спеціальної апаратури (якщо це неможливо, а також у випадку загрози захоплення їх противником вони знищуються); ужити заходів щодо врятування та збереження корабельного майна, якщо аварія трапилася поблизу берега. Командир корабля залишає корабель останнім (п. 92 Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України, затвердженого наказом Міністра оборони України № 415 від 25.11.2003³¹⁰).

Перша форма кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 428 КК України, вважається закінченою у разі невиконання командиром корабля вищезазначених обов'язків та залишення гинучого корабля.

Матроси та інші члени екіпажу військового корабля можуть покинути його лише з відповідного розпорядження командира (без розпорядження – за наявності крайньої необхідності).

Друга форма кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 428 КК України, вважається закінченою у разі залишення гинучого військового корабля членами екіпажу за відсутності вищезазначених обставин.

Суб'єкт цього кримінального правопорушення спеціальний:

³¹⁰ Там само.

1) командир військового корабля; 2) матроси та інші члени екіпажу військового корабля.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючою ознакою залишення гинучого військового корабля (ч. 2 ст. 428 КК України) є вчинення цього діяння в умовах особливого періоду, крім воєнного стану.

Особливий період – період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій (ст. 1 Закону України «Про оборону України»³¹¹, ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»³¹²).

Особливо кваліфікуючою ознакою залишення гинучого військового корабля (ч. 3 ст. 428 КК України) є вчинення цього діяння в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»³¹³, ст. 1 Закону України «Про оборону України»³¹⁴).

Згідно з приміткою до ст. 402 КК України під *бойовою обстановкою* в розділі XIX КК України слід розуміти обстановку

³¹¹ Про оборону України : Закон України від 06.12.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

³¹² Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.

³¹³ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

³¹⁴ Про оборону України : Закон України від 06.12.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою.

9.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 429 КК України «Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю»

Статистичні дані за 2019–2024 рр. щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 429 КК України, та кількості осіб, яким повідомлено про підозру за вчинення цього кримінального правопорушення, свідчать про їх відсутність до початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну у 2022 р., порівняно значну кількість на початку цього вторгнення та зниження у подальшому. Так, протягом 2019–2021 рр. не було обліковано жодного такого кримінального правопорушення, 2022 р. – 150 (повідомлень про підозру – 6), 2023 р. – 17 (повідомлень про підозру – 1), 2024 р. – 31 (повідомлень про підозру – 1).³¹⁵

Стаття 429 КК України передбачає відповідальність за самовільне залишення поля бою під час бою або відмову під час бою діяти зброєю.

Основний безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення – встановлений порядок виконання військовослужбовцем своїх обов'язків під час бою.

Предметом є зброя військового призначення – технічні пристрої та предмети, що є видом (складовою) озброєння, які спеціально виготовлені та/або конструктивно призначені виключно для оснащення Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів військових формувань та правоохоронних органів для забезпечення їх бойової та повсякденної діяльності, не мають іншого цільового призначення (спорт, полювання) і застосовуються разом з боєприпасами або безпосередньо для ураження живої сили противника, знищення його

³¹⁵ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

озброєння, військової і спеціальної техніки, руйнування укріплень, споруд та інших об'єктів (п. 2 Порядку розроблення, освоєння та випуску нових видів товарів оборонного призначення, а також припинення випуску існуючих видів таких товарів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 234 від 03 березня 2021 р.³¹⁶).

Об'єктивна сторона. За конструкцією самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю є формальним складом кримінального правопорушення, яке вважається закінченим з моменту вчинення однієї з двох форм суспільно небезпечного діяння:

- 1) самовільного залишення поля бою під час бою;
- 2) відмови під час бою діяти зброєю.

Діяння у виді *самовільного залишення поля бою* полягає у діях військовослужбовця, який без відповідного наказу (розпорядження) прямого військового начальника (командира) покидає територію, де відбуваються бойові дії, за відсутності ознак крайньої необхідності.

Діяння у виді *відмови діяти зброєю* полягає у діях військовослужбовця, який без відповідного наказу (розпорядження) прямого військового начальника (командира) припиняє застосовувати закріплену за ним та придатну до застосування зброю військового призначення всупереч бойовому розпорядженню за наявності можливості її застосування.

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення є час його вчинення – час бою та місце вчинення – поле бою.

Бій (наступальний, оборонний чи інший загальновійськовий, танковий, протиповітряний, повітряний, морський тощо) – основна форма бойових дій підрозділів, частин і з'єднань – є сукупністю узгоджених за метою, завданнями, місцем і часом дій бойових формувань усіх видів збройних сил, формувань бойового, технічного і тилового забезпечення та маневру, що ведуться згідно з єдиним замислом і планом для виконання тактичних завдань³¹⁷. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або

³¹⁶ Про затвердження Порядку розроблення, освоєння та випуску нових видів товарів оборонного призначення, а також припинення випуску існуючих видів таких товарів : постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 234. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2021-%D0%BF#Text>.

³¹⁷ Тактична підготовка. Основи загальновійськового бою. *Всеосвіта*. URL : <https://vseosvita.ua/library/embed/01004rxi-ea94.docx.html>.

підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою (згідно з приміткою до ст. 402 КК України).

Поле бою – це територія, що може включати земельну ділянку (зокрема, в межах населених пунктів), водний або повітряний простір, де безпосередньо відбуваються бойові дії.

Час бою – це період, протягом якого триває збройне зіткнення. Його початок і завершення, як правило, визначаються відповідними наказами військового начальника (командира) або ж фактичним початком чи завершенням.

Суб'єкт кримінального правопорушення спеціальний – військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом, поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях (згідно з ч. 2 ст. 401 КК України).

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується прямим умислом.

9.4. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 430 КК України «Добровільна здача в полон»

Кримінальна відповідальність за добровільну здачу в полон передбачена ст. 430 КК України, що складається з однієї частини.³¹⁸

Так, відповідно до ч. 1 ст. 430 КК України кримінальна відповідальність настає за добровільну здачу в полон через боягузтво або легкодухість.

³¹⁸ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень³¹⁹

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень-березень 2025 року
Добровільна здача в полон (ст. 430 КК України)	0	0	0	0	16	6	12	7

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є встановлений у Збройних Силах України та інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях порядок несення або проходження військової служби, який не допускає добровільної здачі у полон через легкодухість або боягузтво.³²⁰

Кримінальне правопорушення, що розглядається, має формальний склад. Із *об'єктивної сторони* воно може полягати у вчиненні діяння (як шляхом дії, так і бездіяльності) у формі добровільної здачі в полон.

Добровільною здачею в полон слід вважати умисне припинення військовослужбовцем опору противнику за наявності об'єктивної можливості його продовження та свідомий перехід під контроль ворожої сторони.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим із моменту, коли суб'єкти кримінального правопорушення підпадають під владу супротивника. Саме з цього моменту такі особи, відповідно до ст. 5 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, визнаються військовополоненими.³²¹

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 430 КК України, є військовослужбовці, які проходять службу в Збройних Силах України або інших військових формуваннях.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого

³¹⁹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

³²⁰ Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с. С. 105.

³²¹ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

ст. 430 КК України, характеризується умисною формою вини у вигляді прямого умислу, а саме винна особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, а також те, що вона добровільно здається в полон через боягузтво або легкодухість і бажає так діяти.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення виступають мотиви його вчинення, а саме: боягузтво або легкодухість.

Боягузтво – це умисне ухилення військовослужбовця від виконання обов'язків військової служби в умовах бойової обстановки через страх перед небезпекою, що виявляється у формі:

- самовільного залишення поля бою;
- відмови від участі у бойових діях;
- відмови вести бій чи виконувати наказ, пов'язаний із бойовими діями;
- переходу на бік противника або інших подібних діянь.

Ключові ознаки боягузтва за ст. 430 КК України:

- діяння вчиняється умисно;
- особа мала реальну можливість виконати обов'язки військової служби, але свідомо ухилилася через страх перед небезпекою;
- діяння вчинене саме в умовах бойової обстановки.

Легкодухість – це кримінально протиправна поведінка військовослужбовця, що виявляється у вигляді слабкості духу, нерішучості, втрати самоконтролю перед небезпекою, що призводить до неналежного виконання обов'язків військової служби в бойовій обстановці.

Основні характеристики легкодухості:

- на відміну від боягузтва, легкодухість не завжди супроводжується повним ухиленням від обов'язків або самовільним залишенням поля бою;
- вона виявляється у коливанні, нерішучості, наприклад: небажанні або затримці у виконанні наказу, небезпеці для підрозділу через втрату волі до боротьби;
- має умисний характер: особа усвідомлює свою поведінку, однак під впливом страху чи паніки діє всупереч військовому обов'язку;
- вчиняється в умовах бойової обстановки.

Відмінність між боягузством і легкодухістю полягає в ступені тяжкості прояву:

- боягузство – це повна відмова від обов'язків через страх;
- легкодухість – прояв слабкості або нерішучості, що негативно

впливає на виконання обов'язків, але не завжди призводить до повного ухилення.

Важливо зазначити, що свідомо здача в полон з метою уникнення участі у бойових діях (як спроба ухилитися від військового обов'язку) для порятунку власного життя або публічного вираження протесту проти військового вирішення політичних конфліктів може кваліфікуватися одночасно як добровільна здача в полон через легкодухість (ст. 430 КК України) та як дезертирство під час воєнного стану (ч. 3 ст. 408 КК України).

Якщо ж полонений умисно перейшов на бік ворога для участі в бойових діях проти України, такі дії підпадають під ознаки готування до державної зради (у формі переходу на бік ворога) (ч. 1 ст. 14 та відповідна частина ст. 111 КК України).³²²

9.5. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 431 КК України «Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні»

Кримінальна відповідальність за злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні, передбачена ст. 431 КК України, що складається з трьох частин.³²³

Так, відповідно до ч. 1 ст. 431 КК України кримінальна відповідальність настає за добровільну участь військовослужбовця, який перебуває в полоні, у роботах, що мають військове значення, або в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним із нею державам, за відсутності ознак державної зради; ч. 2 ст. 431 КК України – насильство над іншими військовополоненими або жорстоке поводження з ними з боку військовополоненого, який перебуває на становищі старшого; ч. 3 ст. 431 КК України – вчинення військовослужбовцем, який перебуває в полоні, дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим, з корисливих мотивів або з метою забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога.

³²² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та доп. Київ : ВФ «Дакор», 2018. 1360 с. С. 1320.

³²³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень³²⁴

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень-березень 2025 року
Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 КК України)	0	0	0	0	4	3	1	2

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 431 КК України, є встановлений порядок виконання обов'язків військовослужбовцем, який перебуває в полоні.

Додатковим безпосереднім об'єктом (ч. 2, 3 ст. 431 КК України) виступають здоров'я, честь та гідність інших військовополонених.

Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні, з *об'єктивної сторони* можуть вчинятися в таких формах:

1) добровільна участь військовослужбовця, який перебуває в полоні, у роботах, що мають військове значення, або в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним із нею державам;

2) насильство над іншими військовополоненими;

3) жорстоке поводження з військовополоненими з боку військовополоненого, який перебуває на становищі старшого;

4) вчинення військовослужбовцем, який перебуває в полоні, дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим.

«Добровільно» означає, що військовослужбовець, перебуваючи в полоні, за наявності об'єктивної можливості не виконувати роботи, що мають військове значення, свідомо виконує зазначені роботи.

До робіт, що мають військове значення, можна віднести:

- будівництво/ремонт військових об'єктів (аеродромів, казарм, складів зброї);
- виробництво або обслуговування зброї, техніки, боєприпасів;
- транспортування військових вантажів;

³²⁴ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

- роботи в пропагандистських структурах ворога тощо.

До інших заходів, що завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним із нею державам, за відсутності ознак державної зради можна віднести: участь у пропагандистських акціях, якщо вони посилюють ворожу армію морально, проведення вербовки серед військовополонених для їх залучення до робіт, що мають військове значення, тощо.

Відповідно до ст. 50 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими військовополонених можна примушувати до виконання таких видів робіт:

- пов'язаних із керуванням табором, уведенням його в експлуатацію або утриманням і технічним обслуговуванням;
- у сфері сільського господарства;
- у сфері галузей промисловості, пов'язаних із виробництвом або видобутком сировини, а також обробних галузей промисловості, за винятком металургійної, машинобудівної та хімічної промисловості; громадських та будівельних робіт, що не мають воєнного характеру або призначення;
- у сфері транспорту й навантаження-розвантаження матеріальних запасів, що не мають воєнного характеру або призначення;
- у сфері торговельного підприємництва, прикладного мистецтва;
- у сфері побутового обслуговування;
- у сфері комунальних послуг, що не мають воєнного характеру або призначення.³²⁵

Під насильством над іншими військовополоненими (ч. 2 ст. 431 КК України) слід розуміти нанесення їм тяжких тілесних ушкоджень, середньої тяжкості або легких тілесних ушкоджень, а також побоїв. У випадку нанесення тяжких тілесних ушкоджень із кваліфікуючими ознаками, вбивства або доведення до самогубства дії винного потребують додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 121, ст. 115 або за ст. 120 КК України.

Під жорстоким поводженням розуміють дії військовополоненого, що супроводжуються особливо нелюдським, деградуєчим або невинуватим жорстоким ставленням до інших полонених, що

³²⁵ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949.
URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

призводить до фізичних або психологічних страждань.

До дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим, можна віднести:

- відбирання їжі, одягу, взуття;
- доведення до відома адміністрації про плани втечі інших військовополонених;
- доведення до відома адміністрації про порушення режиму іншими військовополоненими тощо.

Усі форми вчинення цього кримінального правопорушення мають формальний склад і вважаються закінченими з моменту вчинення дій, зазначених у них.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 431 КК України, є військовослужбовці, які перебувають у полоні.

За ч. 2 ст. 431 КК України суб'єктом є військовополонені, що перебувають на становищі старшого. До військовополонених, які перебувають на становищі старших, відносять військовополонених, які представляють інтереси полонених завдяки своєму попередньому статусу, обранню полоненими або призначенню адміністрацією місць утримання полонених.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 431 КК України, характеризується умисною формою вини у вигляді прямого умислу. За ч. 3 ст. 431 КК України обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони виступає наявність корисливого мотиву або спеціальної мети – забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога.

У випадку, якщо винний добровільно бере участь у роботах, що мають військове значення, або в інших заходах, що завідомо можуть заподіяти шкоду Україні, з метою нанесення шкоди суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, дії винного кваліфікуються за відповідною частиною ст. 111 КК України.

9.6. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 432 КК України «Мародерство»

Кримінальна відповідальність за мародерство передбачена ст. 432 КК України, що складається з однієї частини.³²⁶

Так, відповідно до ч. 1 ст. 432 КК України кримінальна відповідальність настає за викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень³²⁷

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень-березень 2025 року
Мародерство (ст. 432 КК України)	0	0	0	0	1	0	0	0

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 432 КК України, є честь військовослужбовців Збройних Сил України, а *додатковим обов'язковим об'єктом* виступає право власності.

Предметом кримінального правопорушення можуть бути лише речі приватного користування (гроші, цінності, обручки, ланцюжки тощо), що знаходяться при вбитих чи поранених на полі бою. При цьому не має значення, до якої армії вони належать. Речі, що можуть використані для продовження бойових дій (зброя, боєприпаси, військова амуніція, карти розташування ворожих штабів або мінування тощо), не є предметом ст. 432 КК України.

У випадку викрадення речей на полі бою у здорових військовослужбовців дії винного кваліфікуються за статтями, передбаченими VI розділом Особливої частини КК України (кримінальні правопорушення проти власності).

З *об'єктивної сторони* кримінальне правопорушення, передбачене ст. 432 КК України, полягає у викраденні речей, що знаходяться при вбитих чи поранених. При цьому обов'язковою ознакою об'єктивної

³²⁶ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

³²⁷ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

сторони цього кримінального правопорушення виступає місце його вчинення – поле бою.

Під полем бою слід розуміти місцевість, де безпосередньо відбувалися або тривають бойові дії між воюючими сторонами, а також місцевість, де залишаються тіла загиблих, поранені, знищене або залишене військове майно, техніка, боєприпаси тощо.

Основні ознаки поля бою:

- фізична територія, що фактично стала місцем збройного зіткнення сторін;
- наявність слідів бойових дій: пошкоджені або знищені військові об'єкти, техніка, зброя, залишене майно;
- може включати як зону активних бойових дій, так і територію після їх завершення, де залишилися матеріальні сліди бою;
- не має обов'язкової прив'язки до державних чи адміністративних меж;
- визначається за фактичними обставинами.

Полем бою може бути і ділянка водного простору.³²⁸

Мародерство вважається закінченим кримінальним правопорушенням із моменту отримання винним реальної можливості розпорядитися викраденим майном.

Суб'єктом кримінального правопорушення є будь-який військовослужбовець.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 432 КК України, характеризується умисною формою вини у вигляді прямого умислу.

9.7. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 433 КК України «Насильство над населенням у районі воєнних дій»

Кримінальна відповідальність за насильство над населенням у районі воєнних дій передбачена ст. 433 КК України, що складається з двох частин.³²⁹

Так, відповідно до ч. 1 ст. 433 КК України кримінальна відповідальність настає за насильство, протизаконне знищення майна, а

³²⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та доп. Київ : ВФ «Дакор», 2018. 1360 с. С. 1319.

³²⁹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

також протизаконне відібрання майна під приводом воєнної необхідності, що вчинюються щодо населення в районі воєнних дій; згідно з ч. 2 ст. 433 КК України – за розбій, вчинюваний щодо населення в районі воєнних дій.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень³³⁰

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень-березень 2025 року
Насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України)	0	0	0	0	23	8	6	1

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 433 КК України, є порядок дотримання законів та звичаїв війни. *Безпосереднім додатковим об'єктом* виступає право власності, життя та здоров'я.

Потерпілим у цьому кримінальному правопорушенні виступає населення у районі воєнних дій. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» від 08 липня 1999 р. до цивільних осіб (населення) відносять будь-яку особу, яка не належить до жодної з категорій осіб, зазначених у ст. 4 (А.1, А.2, А.3, А.6) Третьої Женевської конвенції та у ст. 43 Додаткового протоколу 1 до женеvських конвенцій. У разі виникнення сумнівів щодо належності будь-якої особи до цивільних цю особу вважають цивільною. Цивільне населення складається зі всіх осіб, які є цивільними особами.³³¹

З *об'єктивної сторони* це кримінальне правопорушення вчиняється однією з таких альтернативних дій:

- 1) насильство;
- 2) протизаконне знищення майна;
- 3) протизаконне відібрання майна під приводом воєнної необхідності;
- 4) розбій (ч. 2 ст. 433 КК України).

³³⁰ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

³³¹ Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні : Закон України від 08 липня 1999 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-14#Text>.

Під насильством розуміють завдання ударів, побоїв, нанесення тілесних ушкоджень (тяжких, середньої тяжкості, легких тілесних ушкоджень), насильницькі статеві кримінальні правопорушення (зґвалтування, сексуальне насильство), викрадення людини, позбавлення волі людини тощо. При цьому слід звернути увагу, що нанесення тяжкого тілесного пошкодження, що потягло смерть, умисного вбивства та доведення до самогубства потребує додаткової кваліфікації відповідно за ч. 2 ст. 121 КК України, ст. 115 КК України та ст. 120 КК України.

Протизаконне знищення майна – це всупереч нормативно-правовим актам України та ратифікованим міжнародним договорам приведення майна в такий стан, коли його подальше використання за цільовим призначенням стає неможливим. Якщо знищення майна потребувала воєнна необхідність, кримінальна відповідальність за такі дії розглядається за правилами крайньої необхідності.

Протизаконне відібрання майна під приводом воєнної необхідності – це свідоме відкрите відібрання майна нібито під приводом воєнної необхідності. При цьому винний розуміє, що такої необхідності насправді немає і його дії суперечать чинному законодавству України та нормам міжнародного права. Якщо ж майно було відібрано дійсно у зв'язку з воєнною необхідністю, кримінальна відповідальність за ст. 433 виключається і винна особа за наявності всіх елементів складу кримінального правопорушення може бути притягнута до кримінальної відповідальності за ст. 426-1 КК України.

Під розбоєм (ч. 2 ст. 433 КК України) слід розуміти напад із метою заволодіння чужим майном із застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення виступає місце його вчинення, а саме район воєнних дій. Під районом воєнних дій слід розуміти територію, на якій фактично проводяться або готуються воєнні (бойові) дії, незалежно від їх інтенсивності, і яка охоплює місця зосередження військ, розгортання військових операцій, пересування бойових підрозділів, а також забезпечення бойової діяльності.

Суб'єктом кримінального правопорушення є будь-який військовослужбовець.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 433 КК України, характеризується умисною формою вини у вигляді прямого умислу.

Контрольні завдання і запитання

1. Що слід розуміти під бойовою технікою в контексті ст. 427 КК України?
2. У чому полягає суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 427 КК України?
3. Що розуміють під бойовою обстановкою в розділі XIX КК України?
4. Який військовий корабель вважається гинучим?
5. Назвіть обов'язкові ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 429 КК України.
6. Що слід розуміти під добровільною здачею в полон?
7. Коли кримінальне правопорушення, передбачене ст. 430 КК України, вважається закінченим?
8. Що розуміють під боягузством та легкодухістю в кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 430 КК України? В чому відмінність цих понять?
9. Як слід кваліфікувати дії у випадку викрадення речей на полі бою у здорових військовослужбовців?
10. Коли мародерство вважається закінченим кримінальним правопорушенням?
11. Хто виступає потерпілим у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 433 КК України?

Список джерел

1. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.
2. Бойова техніка. *Bikinedia*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0.
3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
4. Капітуляція. *СЛОВНИК.ua*. URL : <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=капітуляція>.
5. Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /

за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та доп. Київ : ВФ «Дакор», 2018. 1360 с.

8. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

9. Про затвердження Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України : наказ Міністра оборони України від 25.11.2003 № 415. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1170-03#Text>.

10. Про затвердження Порядку розроблення, освоєння та випуску нових видів товарів оборонного призначення, а також припинення випуску існуючих видів таких товарів : постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 234. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2021-%D0%BF#Text>.

11. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.

12. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17 липня 2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>.

13. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

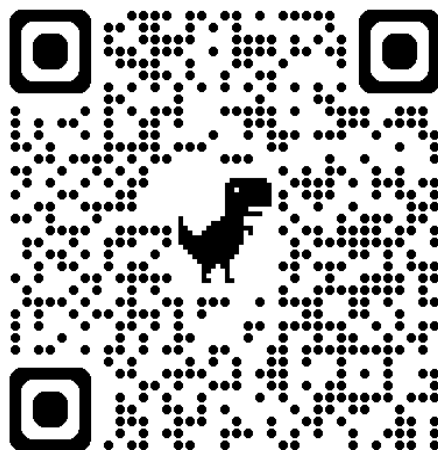
14. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

15. Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні : Закон України від 08 липня 1999 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-14#Text>.

16. Тактична підготовка. Основи загальновійськового бою. *Всеосвіта*. URL : <https://vseosvita.ua/library/embed/01004rxi-ea94.docx.html>.

Д О Д А Т К И

СТАТУТ ВНУТРІШНЬОЇ СЛУЖБИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ
ВІЙСЬКОВА ПАЛАТА ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

УЗАГАЛЬНЕННЯ
01.01.2002

Практика застосування судами законодавства
про військові службові злочини³³²

У військовій палаті Верховного Суду України було проведено узагальнення практики застосування судами законодавства про військові злочини у сфері службової діяльності з метою виявлення найхарактерніших помилок, а також спірних питань, що виникають при застосуванні цього законодавства на практиці.

Державна статистика свідчить про те, що рівень судимості за військові службові злочини залишається небезпечно високим, а у відносних показниках – зростає. Так, у 1998 р. за ці злочини було засуджено 290 осіб (13,6 % від загальної кількості), у 1999 р. – 354 (18,2 %), а у 2000 р. – 287 (майже 20 %). Крім того, серед засуджених за зазначені злочини з кожним роком збільшується питома вага офіцерів і прапорщиків (у 1996 р. цей показник становив 36 %, у 1997 р. – 41 %, у 1998 р. – 52 %, у 1999 р. – 54,5 %, а у 2000 р. – 55 %).

Таким чином, даний вид злочинності залишається небезпечним явищем у сфері військового управління. Діючи у протиправний спосіб, військові службові особи серйозно порушують встановлений порядок несення і проходження військової служби, погіршують соціально-психологічну атмосферу у військових колективах, підривають авторитет і довіру до офіційної влади.

Практика застосування судами законодавства про відповідальність за військові злочини у сфері службової діяльності свідчить про наявність проблем, що виникають при кваліфікації протиправних дій, а їх неоднакове вирішення спричиняє судові помилки.

З огляду на ці обставини в узагальненні розглянуто специфіку предмета доказування у справах даної категорії, досліджено ознаки складу злочину – зловживання владою або службовим становищем з боку

³³² Узагальнення опрацьовано суддею Верховного Суду України В. Бондарєвим і помічником судді військової палати Верховного Суду України С. Дячуком.

військової службової особи, перевищення влади чи службових повноважень, – наведено критерії розмежування цих злочинів як між собою, так і з подібними правопорушеннями, роз'яснено найскладніші питання застосування закону, зокрема щодо критеріїв кваліфікації розглядуваних злочинів при конкуренції кримінально-правових норм та при повторності злочинів тощо. Крім того, дано практичні рекомендації щодо застосування матеріального закону при вирішенні цивільних позовів про відшкодування шкоди, заподіяної вчиненням військових злочинів у сфері службової діяльності.

Хоча узагальнення проведено під час дії Кримінального кодексу України (далі – КК) 1960 р., його положення не втрачають актуальності, оскільки істотних змін у кримінально-правовій характеристиці злочинів зазначеної категорії не відбулося. З цією метою, а також для зручності сприйняття матеріалу зміст узагальнення в частині, що не втратила своєї актуальності, приведено у відповідність із чинним законом.

Наведені роз'яснення сприятимуть своєчасному і кваліфікованому поновленню порушених злочинними діями прав та свобод громадян, законних інтересів військових частин, установ і організацій, а також реально допоможуть судам уникнути помилок при вирішенні справ даної категорії.

Відповідно до ст. 19 Конституції України посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Основним законом та законами України. Це повною мірою стосується і військових службових осіб. Від реалізації даного положення залежать чітка діяльність державного апарату військового управління, функціонування об'єднань, з'єднань, військових частин, установ, організацій, своєчасне й справедливе вирішення соціальних проблем, а також забезпечення реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців та інших громадян, законних інтересів юридичних осіб.

Законодавством встановлено кримінальну відповідальність за різні злочинні порушення службовими особами своїх обов'язків. Втім, такі злочини, як зловживання владою або службовим становищем з боку військової службової особи (ст. 423 КК), перевищення такою особою влади чи службових повноважень (ст. 424 КК), її недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК), так само як і бездіяльність військової влади (ст. 426 КК), займають у чинному КК окреме місце серед військових злочинів.

Враховуючи специфіку предмета доказування у справах даної категорії, з метою забезпечення належного судового розгляду судам

необхідно встановлювати й аналізувати мотив, мету та фактичні обставини вчиненого діяння, наявність причинного зв'язку між порушенням (невиконанням) службовою особою своїх обов'язків та настанням конкретних шкідливих наслідків, чітко розмежовувати при цьому кваліфікуючі ознаки злочинів.

Зокрема, під зловживанням владою слід розуміти умисне використання військовою службовою особою всупереч інтересам служби своїх прав щодо пред'явлення владних вимог та прийняття рішень, які є обов'язковими для інших осіб (підлеглих).

Зловживання службовим становищем – це умисне використання військовою службовою особою всупереч інтересам служби своїх прав і можливостей, пов'язаних із займаною посадою. Такі дії хоч і перебувають у межах службових повноважень військової службової особи, проте вчинюються нею незаконно (на порушення встановленого порядку).

Під перевищенням влади необхідно розуміти умисний вихід за межі наданих військовій службовій особі владних повноважень. Про наявність ознак перевищення влади в діях такої особи свідчить, зокрема, застосування нею насильства щодо підлеглого або віддання явно злочинного наказу.

Перевищення службових повноважень – це умисне вчинення дій, які явно виходять за межі наданих військовій службовій особі повноважень (наприклад, особа, котра хоч і має право здійснювати організаційно-розпорядчі функції, але в конкретному випадку перевищує інші свої службові або владні повноваження щодо осіб, які не входять до числа її підлеглих, тощо).

З огляду на об'єкт військових злочинів у сфері службової діяльності протиправні дії військових службових осіб, які не посягають на порядок несення та проходження військової служби, складу військового злочину не містять за відсутності ознак порушення військового правопорядку.

Вирішуючи питання про розмежування злочинів, передбачених статтями 423 та 424 КК, слід керуватися роз'ясненнями, які містяться у п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 грудня 1985 р. № 12 «Про судову практику в справах про перевищення влади або посадових повноважень» (зі змінами, внесеними постановами від 4 червня 1993 р. № 3 та від 3 грудня 1997 р. № 12). Кваліфікуючи дії за наведеними статтями закону, суд повинен зазначити, в чому саме полягає зловживання владою чи службовим становищем (посилаючись при цьому на конкретні пункти, статті нормативно-правових актів, які розкривають коло повноважень службової особи) або перевищення влади чи службових

повноважень (вказуючи, за межі яких саме наданих цій особі владних прав чи службових повноважень вона умисно вийшла). При цьому за змістом закону ставлення винного до наслідків, передбачених у зазначених статтях кримінального закону, можливе у формі як умислу, так і необережності, саме ж протиправне діяння вчинюється умисно.

Розмежовуючи військові службові злочини від діянь, відповідальність за вчинення яких передбачено Законом від 5 жовтня 1995 р. «Про боротьбу з корупцією», судам необхідно керуватися, зокрема, роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України, які він дав у пунктах 3, 9 постанови від 25 травня 1998 р. № 13 «Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією» (зі змінами, внесеними постановою від 3 березня 2000 р. № 5), маючи на увазі, що передбачена законом адміністративна відповідальність настає лише за умови, що дії (бездіяльність) військової службової особи не містять складу злочину.

Поширеними залишаються факти недбалого ставлення військових службових осіб до військової служби. У справах про злочини даної категорії найбільші труднощі викликають питання доказування наявності причинного зв'язку між невиконанням або недбалим виконанням обов'язків військової служби та настанням шкідливих наслідків, а також доведення вини.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони недбалого ставлення до військової служби є наявність причинного зв'язку між дією (бездіяльністю) і шкідливими наслідками, що настали. При цьому для зазначеного зв'язку характерними є такі ознаки: а) діяння за часом передуює наслідку; б) діянню властива неминучість або реальна можливість настання наслідку; в) у конкретних умовах місця, часу та обстановки ця реальна можливість перетворюється в дійсність – діяння породжує наслідок; г) наслідок породжується саме цим діянням – його закономірним, необхідним розвитком, а не діями інших осіб або інших зовнішніх сил.

Причинний зв'язок між бездіяльністю (невтручання, невиконання дій, спрямованих на створення чи збереження певних благ) і наслідком може бути безпосереднім або мати проміжні ланки.

Визнання особи винною у недбалому ставленні до військової служби можливе за наявності доказів, що в неї була реальна можливість виконати обов'язки, невиконання (неналежне виконання) яких їй ставиться за провину. Якщо невиконання чи неналежне виконання таких обов'язків сталося внаслідок обставин, що не були відомі службовій особі, її дії не містять складу злочину. І навпаки, якщо такі обставини були

відомі службовій особі (наприклад, її хвороба, перебування в стані сп'яніння, некомпетентність тощо), вона має відповідати за вчинене нею суспільно небезпечне діяння, оскільки могла і повинна була передбачати, що в ситуації, обтяженій факторами ризику, своїми діями (бездіяльністю) створює загрозу настання шкідливих наслідків через свою завіdomу нездатність до діяльності в таких умовах.

У разі, коли особа усвідомлює і складність самої ситуації, і свою невідповідність до неї, але все ж таки починає діяти, створюючи небезпеку для оточуючих, хоч і розраховує на відвернення останньої, такі її дії утворюють злочинну самовпевненість (звичайно, крім випадків, коли особа виконує обов'язковий для неї наказ або перебуває у стані крайньої необхідності чи виправданого ризику).

Вивчення судової практики свідчить про те, що деякі суди допускають помилки при кваліфікації злочинів.

Питаннями, які викликають труднощі при їх вирішенні, є: 1) застосування правил кваліфікації при конкуренції кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність військової службової особи за перевищення влади чи службових повноважень; 2) розмежування одиничного злочину від сукупності злочинів; 3) застосування правил кваліфікації при повторності злочинів; 4) застосування кваліфікуючої ознаки «застосування зброї».

1. Загальні правила кваліфікації дій винних осіб при конкуренції кримінально-правових норм нині визначені лише в деяких наукових працях з кримінального права, а також судовою практикою.

Необхідно мати на увазі особливості побудови ст. 424 КК. Перша і друга частини зазначеної статті передбачають конкретні дії, які утворюють самостійні склади злочинів перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень. Тому дії винної особи, якщо вони містять одночасно ознаки злочину, передбачені частинами 1 і 2 цієї статті, утворюють реальну сукупність злочинів і повинні кваліфікуватися за двома частинами даної статті КК. У такому випадку конкуренції норм немає, оскільки йдеться про різні склади злочинів. Водночас дії, передбачені частинами 1 і 2 зазначеної статті, є самостійними формами складу такого злочину, як перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, а тому посилення у вироку на те, що особа в будь-якому з таких випадків перевищує надану їй владу чи службові повноваження, є обов'язковим.

Коли дії, які містять одночасно ознаки злочину, передбачені частинами 1 та 2 ст. 424 КК, а так само дії, що мають бути кваліфіковані за однією із зазначених частин окремо, вчинено ще й за наявності

обтяжуючих кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 3 або ч. 4 цієї ж статті, то їх необхідно кваліфікувати за однією з названих частин з одночасним посиланням у вирокі на всі кваліфікуючі ознаки вчиненого злочину.

2. При розмежуванні одиничного злочину від сукупності злочинів неоднозначною в судовій практиці виявилася ситуація щодо визнання винності військової службової особи у вчиненні злочину, передбаченого ст. 426 КК, якщо крім вчинення злочину така особа ще й не припинила злочинних дій інших співучасників його вчинення.

Так, вироком військового суду Ужгородського гарнізону молодшого сержанта Л. засуджено за ч. 1 ст. 222 КК 1960 р. (ч. 1 ст. 263 КК 2001 р.) та п. «а» ст. 254-3 КК 1960 р. (ч. 1 ст. 426 КК 2001 р.) за те, що він за пропозицією рядового С. придбав для нього за винагороду боєприпаси. Кваліфікуючи дії Л. за п. «а» ст. 254-3 КК 1960 р., суд першої інстанції виходив із того, що він як військова посадова особа (начальник за військовим званням) не припинив злочинних дій підлеглих та не вчинив дій, які повинен був вчинити за своїм службовим становищем, тобто не вилучив у винних осіб патрони і не доповів про це командуванню.

Разом з тим суд гарнізону хоч і встановив, що Л. сам брав активну участь у злочинних діях і не був зобов'язаний контролювати дії співучасників злочину, однак не дав цим даним належної правової оцінки.

Перевіряючи зазначену справу, військовий суд Західного регіону дійшов правильного висновку про помилковість кваліфікації дій Л. за п. «а» ст. 254-3 КК 1960 р.

3. Вирішуючи питання про кваліфікацію злочинних дій, вчинених повторно у сфері службової діяльності, необхідно звернути увагу на таке.

Кваліфікуюча ознака «повторність» не передбачена законодавцем у диспозиціях статей 423–426 КК. Отже, не повинна вона бути і в юридичному формулюванні звинувачення. Повторність у такому випадку має враховуватися лише на загальних підставах – як обставина, що обтяжує відповідальність (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК). Тому злочинні дії військової службової особи, які були вчинені в різний час і містять як однакові, так і різні ознаки, передбачені ч. 1 ст. 424 КК, слід кваліфікувати тільки за зазначеною частиною, оскільки йдеться про тотожні або однорідні злочинні дії.

Що ж до ч. 2 ст. 424 КК, то, враховуючи викладене, а також відсутність у диспозиції цього злочину такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення діяння щодо кількох осіб, фактична повторність тотожних або однорідних злочинних дій військової посадової особи, поєднаних із застосуванням насильства до підлеглого (групи підлеглих), кваліфікується за однією з частин ст. 424 КК (ч. 2 або ч. 3, або ч. 4 – залежно від наслідків

злочину та обстановки його вчинення). Така кваліфікація не залежить від послідовності вчинених дій, їх розриву у часі (звичайно, в межах строку давності) і від того, скільком особам і кому конкретно кожного разу було заподіяно шкоду здоров'ю, характер якої з точки зору кримінального закону потребує однакової кримінально-правової оцінки. Однак інкримінована винному відповідна частина ст. 424 КК завжди має охоплювати всі кваліфікуючі ознаки вчиненого.

Вчинені в різний час військовою службовою особою насильницькі дії, коли вони розрізняються за ступенем спричиненої шкоди (наприклад, легкі й тяжкі тілесні ушкодження), за іншими кваліфікуючими ознаками (наприклад, насильницькі дії із застосуванням зброї і без її застосування) або за роллю винного у злочинній діяльності (одного разу він був безпосереднім виконавцем злочину, іншого – співучасником, а отже, обов'язковим є посилання на ст. 29 КК), за стадією вчинення злочину (закінчений злочин і замах на його вчинення, коли посилання на ст. 14 або 15 КК є обов'язковим), мають одержувати самостійну кримінально-правову оцінку.

Оскільки кваліфікуючі ознаки перевищення влади чи службових повноважень («застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого», «перевищення дисциплінарної влади», «застосування насильства») розрізняють за змістом, кваліфікація дій винної особи за двома чи більше з них можлива лише у випадках наявності в діях особи реальної сукупності злочинних дій, яка кваліфікується в такому разі за ч. 2 ст. 424 КК. При цьому відповідальність за застосування нестатутних методів впливу щодо підлеглого чи перевищення дисциплінарної влади настає за умови заподіяння істотної шкоди.

4. За змістом закону під застосуванням зброї необхідно розуміти як використання її за цільовим призначенням, так і погрозу її застосування. Остання може супроводжуватись приведенням зброї у бойовий стан, демонстрацією її, що свідчить про готовність застосувати зброю, тощо. Слід мати на увазі, що суб'єктивне сприйняття потерпілим реальності погрози з боку начальника застосувати зброю не впливає на кваліфікацію дій останнього за ч. 3 ст. 424 КК, оскільки в даному випадку кримінально-правову оцінку одержує сам факт умисного незаконного застосування зброї військовою службовою особою. Обов'язковою умовою кваліфікації за ч. 3 ст. 424 КК є незаконність використання зброї. Згідно зі ст. 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України застосування зброї допускається лише в бойовій обстановці, а в мирний час – у виняткових випадках відповідно до вимог Статуту гарнізонної та вартової служб, Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України.

Розглядаючи цивільні позови про відшкодування шкоди, завданої винними особами під час вчинення військових злочинів у сфері службової діяльності, суди в основному правильно застосовували закон.

Необхідно мати на увазі, що за змістом статей 28, 29 КПК, ст. 459-1 ЦК при провадженні кримінальної справи забезпечується відшкодування збитків, завданих злочином. Зокрема, закон гарантує відшкодування закладу охорони здоров'я витрат у зв'язку зі стаціонарним лікуванням потерпілого від злочину. За таких обставин невірним визнано рішення суду про відмову в задоволенні цивільного позову прокурора про відшкодування витрат на стаціонарне лікування потерпілого з мотивів заподіяння тілесного ушкодження не безпосередньо від удару засудженого, а внаслідок падіння потерпілого та його удару об асфальтове покриття. Вирок суду в цій частині було скасовано судом другої інстанції, оскільки згідно зі ст. 459-1 ЦК кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочину, підлягають відшкодуванню особою, яка вчинила злочин, і будь-яких винятків (у тому числі за умови необережного заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого) дана норма закону не містить.

На практиці часто виникає питання, як слід визначати розмір шкоди, заподіяної спільними діями цивільних осіб та військових службових осіб при вчиненні військових злочинів у сфері службової діяльності.

При вирішенні таких питань необхідно виходити із загальних положень цивільного законодавства, а щодо військовослужбовців – враховувати встановлений для них спеціальний порядок притягнення до матеріальної відповідальності, передбачений Положенням про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі (затверджене Постановою Верховної Ради України від 23 червня 1995 р. № 243/95-ВР; далі – Положення).

Згідно з вимогами ст. 440 ЦК шкода, заподіяна особі або майну громадянина, а також шкода, заподіяна організації, підлягає відшкодуванню особою, яка заподіяла шкоду, у повному обсязі, за винятком випадків, визначених законодавством. Водночас ст. 451 ЦК передбачено, що особи, які спільно заподіяли шкоду, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим.

Таким чином, при заподіянні шкоди спільними діями цивільних осіб та військовослужбовців суд вправі покласти на підсудних солідарну відповідальність незалежно від їх статусу, якщо буде встановлено, що шкоду заподіяно спільними злочинними умисними діями. При цьому слід керуватися нормами цивільного законодавства, а щодо

військовослужбовців, винних у заподіянні шкоди державі під час виконання ними службових обов'язків, – ще й Положенням. Якщо в останньому для військовослужбовця передбачено підвищену матеріальну відповідальність, яка полягає у застосуванні кратності, то в такому випадку з нього додатково підлягає стягненню (а щодо декількох військовослужбовців – у солідарному порядку) сума на відшкодування заподіяної шкоди з урахуванням коефіцієнта кратності та розміру стягнутої солідарно з цивільними особами суми на відшкодування прямої дійсної шкоди.

Так, у справі щодо цивільної особи і двох військовослужбовців, які спільними діями вчинили розкрадання державного майна на суму 4 тис. 27 грн., правильно вирішивши питання про відшкодування заподіяної шкоди, військовий суд Черкаського гарнізону, керуючись статтями 440, 451 ЦК, а щодо військовослужбовців – ще й Положенням, стягнув з усіх винних осіб у солідарному порядку 4 тис. 27 грн. Крім того, з військовослужбовців суд додатково стягнув 8 тис. 54 грн. (з коефіцієнтом кратності 3, тобто: 4 тис. 27 грн. $\times$ 3 = 12 тис. 81 грн.; 12 тис. 81 грн. – 4 тис. 27 грн. = 8 тис. 54 грн.).

Узагальнення показало, що суди в цілому правильно застосовують законодавство про військові службові злочини. Разом з тим при вирішенні окремих питань суди допускають немало помилок, що негативно позначається на рівні кримінально-правового захисту прав і свобод громадян, законних інтересів військових частин у сфері здійснення військовими службовими особами своїх владних та службових повноважень. Судам у подальшому потрібно забезпечувати точне і неухильне застосування вимог закону.

ПЛЕНУМ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ПОСТАНОВА

№ 15 від 28.12.96

м. Київ

Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні

(Із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду
№ 17 від 26.12.2003)

Обговоривши матеріали узагальнення практики застосування судами ст. 62 Кримінального кодексу України (далі – КК), Пленум зазначає, що суди в основному правильно вирішують питання про призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні. Більшість засуджених до цього покарання під час його відбування стають на шлях виправлення і після звільнення з дисциплінарної частини сумлінно несуть службу.

Проте в окремих випадках при застосуванні ст. 62 КК суди допускають помилки. При призначенні військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні не завжди забезпечується індивідуальний підхід. Іноді воно призначається військовослужбовцям, до яких з урахуванням їх особи, характеру та ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину не слід було б застосовувати цей вид покарання. Водночас окремі особи, які могли б виправитися в умовах дисциплінарної частини, засуджуються до покарання у виді позбавлення волі. Не з'ясовуються з достатньою повнотою дані про стан здоров'я підсудних, унаслідок чого в дисциплінарному батальйоні опиняються особи, не придатні до військової служби.

Практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні суди аналізують рідко. Суди апеляційної інстанції іноді своєчасно не виявляють і не виправляють помилок, допущених при призначенні цього виду покарання.

З метою поліпшення діяльності судів із застосування ст. 62 КК Пленум Верховного Суду України

ПОСТАНОВЛЯЄ:

(Преамбула в редакції Постанови Верховного Суду
№ 17 від 26.12.2003)

1. Звернути увагу судів на необхідність суворого додержання закону при призначенні військовослужбовцям строкової служби, які вчинили злочини, покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні. Таке покарання є ефективним засобом виправлення й перевиховання засуджених лише при його призначенні відповідно до вимог закону. (Пункт 1 із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду № 17 від 26.12.2003)

2. Роз'яснити судам, що покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні застосовується, як правило, у випадках вчинення злочинів невеликої тяжкості, коли засуджених можна залишити на військовій службі й виправити в умовах дисциплінарної частини. Цей вид покарання може бути застосований і до військовослужбовців, які вчинили злочини середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі, за умови, що суд, враховуючи особу винного й обставини, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, дійде висновку про можливість призначення такого покарання. (Абзац перший пункту 2 в редакції Постанови Верховного Суду № 17 від 26.12.2003)

Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні є основним видом покарання і застосовується до військовослужбовців строкової служби. До курсантів військово-навчальних закладів, шкіл прапорщиків, мічманів та інших подібних навчальних закладів цей вид покарання може бути застосований лише за злочини, вчинені ними після зарахування на навчання, і за умови, що до цього вони не проходили строкову військову службу. (Абзац другий пункту 2 із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду № 17 від 26.12.2003)

Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні не застосовується до осіб: які раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі; до яких поряд із покаранням за вчинений злочин застосовується примусове лікування від алкоголізму або наркоманії; які за станом здоров'я не придатні до військової служби. (Абзац третій пункту 2 в редакції Постанови Верховного Суду № 17 від 26.12.2003)

3. Судам потрібно мати на увазі, що призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні може бути застосоване не тільки у випадках, коли це безпосередньо передбачено санкцією статті закону, за якою засуджується військовослужбовець, а й тоді, коли суд вважатиме за можливе (з урахуванням обставин справи та даних про особу засудженого) замінити

позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні протягом того самого строку. Застосувавши ст. 62 КК, суд обов'язково повинен мотивувати своє рішення. (Пункт 3 в редакції Постанови Верховного Суду № 17 від 26.12.2003)

4. У разі засудження винного до позбавлення волі за сукупністю злочинів суд вправі замінити це покарання триманням у дисциплінарному батальйоні з підстав і в порядку, передбачених ч. 1 ст. 62 КК, лише після визначення остаточного покарання за правилами ст. 70 КК. Це стосується і тих випадків, коли за одні злочини, що входять у сукупність, особі призначено покарання у виді позбавлення волі, а за інші – тримання в дисциплінарному батальйоні. (Пункт 4 в редакції Постанови Верховного Суду № 17 від 26.12.2003)

5. Особам, яким призначено покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні, можуть призначатись додаткові міри покарання у випадках і в порядку, передбачених законом. (Пункт 5 із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду № 17 від 26.12.2003)

6. Роз'яснити, що особи, яким призначено покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні, є військовослужбовцями строкової служби, тому їх втечу з гауптвахти або інше ухилення від військової служби, до прибуття в дисциплінарний батальйон, а також під час відбування там покарання, слід кваліфікувати залежно від спрямованості умислу, способу та тривалості ухилення за статтями 407, 408 або 409 КК України. (Пункт 6 із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду № 17 від 26.12.2003)

7. При призначенні покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні у випадках, передбачених законом, а також визнавши за доцільне застосувати це покарання замість позбавлення волі, суд повинен зазначити у вироку про скасування раніше обраного запобіжного заходу. Відповідно до п. 13 Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України (затверджено Указом Президента України від 5 квітня 1994 р. № 139/94) засуджені до покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні до набрання вироком законної сили тримаються на гарнізонній гауптвахті. (Пункт 7 в редакції Постанови Верховного Суду № 17 від 26.12.2003)

8. Відповідно до статей 81, 82 КК України до осіб, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, може бути застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання й заміну невідбутої частини покарання більш м'яким лише у тому разі, коли вони сумлінною поведінкою та ставленням до праці довели своє виправлення. Дані про це повинні бути досліджені в судовому засіданні. (Абзац перший пункту 8 із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду № 17 від

26.12.2003)

Суд також може достроково звільнити засудженого від відбування покарання в дисциплінарному батальйоні за наявності підстав, передбачених ст.408 КПК України.

9. Військовій судовій колегії Верховного Суду України, військовим апеляційним судам регіонів та Військово-Морських Сил при перевірці справ у касаційному та апеляційному порядку посилити увагу до з'ясування обґрунтованості застосування судами ст. 62 КК. (Абзац перший пункту 9 в редакції Постанови Верховного Суду № 17 від 26.12.2003)

При аналізі практики призначення покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні, а також умовно-дострокового звільнення від нього судам необхідно приділяти особливу увагу вивченню причин вчинення повторних злочинів особами, які раніше тримались у дисциплінарному батальйоні, і вживати заходів до їх усунення. (Абзац другий пункту 9 із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду № 17 від 26.12.2003)

**Голова
Верховного Суду України**

В. Ф. Бойко

**ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ
ПАЛАТ І ОБ'ЄДНАНОЇ ПАЛАТИ ККС ВС
ЗА 2022 РІК**

(витяг)

**Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку
несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)**

Бездіяльність військової влади (ст. 426 КК)

Бездіяльність військової влади (ст. 426 КК) з об'єктивної сторони полягає у вчиненні трьох альтернативних суспільно небезпечних діянь, які з огляду на правила граматичного тлумачення відрізняються моментом закінчення. Бездіяльність військової влади у формі умисного неприпинення злочину, що вчиняється підлеглим, є кримінальним правопорушенням із формальним складом, яке відрізняється від адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-16 КУпАП, у формі умисного невжиття заходів щодо припинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим. Обов'язковою ознакою бездіяльності військової влади у формах ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення, та іншого умисного невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, є суспільно небезпечні наслідки у вигляді істотної шкоди, що відповідно до примітки 2 ст. 425 КК може виявлятися в заподіянні як майнової, так і немайнової шкоди. Водночас вчинення останніх двох форм бездіяльності військової влади в умовах особливого періоду, що не призвели до заподіяння істотної шкоди або не спричинили тяжких наслідків, не передбачені в ч. 3 ст. 426 КК як кримінальні правопорушення.

У складі шахрайства (ст. 190 КК) заволодіння чужим майном або придбання права на майно є альтернативними формами суспільно небезпечного діяння, а обман чи зловживання довірою – самостійними альтернативними способами вчинення кримінального правопорушення. Шахрайство, вчинене шляхом обману чи зловживання довірою, є закінченим кримінальним правопорушенням із моменту протиправного заволодіння чужим майном або придбання права на чуже майно.

Обставини справи: ОСОБА_2 обвинувачувався у тому, що він, обіймаючи посаду начальника відділу зберігання військової частини, із грудня 2015 р. до березня 2016 р. повторно вчинив шахрайські дії щодо підпорядкованого йому старшого солдата ОСОБА_3. Дізнавшись на початку грудня 2015 р. про те, що ОСОБА_3 вчинив крадіжку військового майна, запропонував останньому передати йому 3000 дол. США в рахунок добровільного відшкодування шкоди за викрадене майно.

ОСОБА_3 у зазначений вище період неодноразово передавав ОСОБА_2 кошти на загальну суму 27 940 грн., які останній привласнив.

Крім того, ОСОБА_2, всупереч вимогам ст. 19 Конституції України, статей 11, 16 Статуту внутрішньої служби ЗСУ, статей 4, 6 Дисциплінарного статуту ЗСУ, статей 58, 59 Статуту внутрішньої служби ЗСУ, порушуючи встановлений порядок здійснення військовими командирами своїх функцій, всупереч інтересам служби, отримавши в середині грудня 2015 р. інформацію щодо вчинення підлеглим йому військовослужбовцем старшим солдатом ОСОБА_3 кримінального правопорушення, не повідомив про виявлене кримінальне правопорушення в установленому порядку правоохоронним органам та командиру.

Позиції судів першої та апеляційної інстанцій: місцевий суд визнав винуватим та засудив ОСОБА_2 за ч. 2 ст. 190, ч. 1 ст. 426 КК.

Апеляційний суд скасував вирок суду першої інстанції та закрит кримінальне провадження щодо ОСОБА_2 на підставі п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК у зв'язку зі смертю обвинуваченого.

Підстави розгляду кримінального провадження Об'єднаною палатою (далі – ОП): забезпечення єдиної правозастосовної практики, формування висновку щодо застосування положень ст. 426 КК та необхідність відійти від висновку, раніше викладеного в постанові іншої судової палати ККС щодо того, чи є заподіяння істотної шкоди обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426 КК, вчиненого у будь-якій з форм, передбачених у диспозиції цієї статті.

Позиція ОП: змінено ухвалу апеляційного суду, кримінальне провадження за ч. 3 ст. 426 КК стосовно ОСОБА_2 закрито на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК у зв'язку зі встановленням відсутності у діянні складу інкримінованого кримінального правопорушення.

Обґрунтування позиції ОП: ураховуючи правила граматичного тлумачення диспозиції ч. 1 ст. 426 КК, зокрема, формулювання відповідної диспозиції з використанням розділового сполучника «або» та сполучного – «також», Суд доходить висновку, що «умисне неприпинення злочину, що вчиняється підлеглим» є кримінальним правопорушенням із формальним складом, а «ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив

кримінальне правопорушення» і «інше умисне невиконання військовою службовою особою дій, які вона за службовими обов'язками повинна була виконати» містять ознаки матеріальних складів кримінальних правопорушень і, в аспекті застосування положень ч. 1 ст. 13 КК, є закінченими з моменту заподіяння істотної шкоди.

Здійснюючи відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 426 КК, у формі умисного неприпинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим, та умисного невжиття заходів щодо припинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим (ч. 1 ст. 172-16 КУпАП), Суд констатує, що за ч. 1 ст. 426 КК кваліфікуються діяння, коли військова службова особа зобов'язана особисто або шляхом віддання наказу підпорядкованим особам вчинити дії, безпосередньо спрямовані на унеможливлення подальшого вчинення підлеглим розпочатого і незакінченого кримінального правопорушення (на стадії готування або замаху на нього), припинення суспільно небезпечного діяння, відвернення наслідків такого діяння, натомість не вчиняє таких дій. Умисне неприпинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим як альтернативна форма виявлення кримінально караної бездіяльності (ч. 1 ст. 426 КК) фактично є спеціальним видом причетності до кримінального правопорушення у виді потурання його вчиненню за відсутності ознак співучасті з підлеглим. Умисне неприпинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим, означає потурання вчиненню його особою, яка була зобов'язана його припинити.

На відміну від ч. 1 ст. 426 КК у ч. 1 ст. 172-16 КУпАП встановлений загальний обов'язок для будь-якої військової службової особи вживати доступних заходів для припинення кримінального правопорушення підлеглим. Невиконання обов'язку щодо залучення осіб і ресурсів, непідпорядкованих і непідконтрольних військовій службовій особі, неповідомлення старшого командира, службових осіб інших органів влади і місцевого самоврядування тощо є підставою притягнення до адміністративної відповідальності за умисне невжиття заходів щодо припинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим (ч. 1 ст. 172-16 КУпАП), якщо не заподіяно істотну шкоду.

Умисне невжиття заходів щодо припинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим (ч. 1 ст. 172-16 КУпАП) також характеризується певним часом його вчинення – під час розпочатого і незакінченого кримінального правопорушення. Водночас, на відміну від протиправної бездіяльності за ст. 426 КК, адміністративне правопорушення вчиняється в такій обстановці, коли військова службова особа, своєчасно виявивши факт вчинення підлеглим кримінального правопорушення, не має реальної можливості особисто або шляхом

залучення підпорядкованих осіб безпосередньо втрутитись у протиправну поведінку підлеглого та припинити правопорушення, що вимагає від неї вживати інших доступних заходів, зокрема і негайно доповідати старшому командирі (начальнику).

Ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення як альтернативна форма виявлення протиправного діяння військової службової особи, про яку йдеться як у ч. 1 ст. 426 КК, так і в ч. 1 ст. 172-16 КУпАП, за юридичними ознаками, притаманними зовнішньому виявленню такої бездіяльності (ознаками діяння), є тотожними, водночас обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення є заподіяння істотної шкоди внаслідок такого неповідомлення.

Обов'язковою ознакою як кримінального, так і адміністративного правопорушення є адресат, якому має бути направлено повідомлення, – орган досудового розслідування, вичерпний перелік яких визначений у КПК.

Семантичне і граматичне тлумачення законодавчого визначення ознак кримінального (як і адміністративного) правопорушення свідчить про те, що повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення, має бути складено на носії інформації в будь-якій матеріальній формі (письмовій, друкованій, електронний документ тощо), крім усного повідомлення, після чого таке повідомлення має бути направлено адресату відповідним способом.

Обов'язок направити повідомлення впливає безпосередньо з положень ст. 426 КК, і цієї законодавчої вказівки достатньо для застосування норм цієї статті.

Отже, безпідставними є посилання сторони захисту на положення статей 58, 59 Статуту внутрішньої служби ЗСУ щодо заперечення обґрунтованості висновку суду про наявність у ОСОБА_2 як військової службової особи обов'язку направити до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення.

Також безпідставними є обґрунтування позиції захисту твердженнями ОСОБА_1 та захисника про необхідність доведення стороною обвинувачення факту неповідомлення ОСОБА_2 старшого командира (начальника) про факт викрадення військового майна підлеглим ОСОБА_3, зокрема шляхом допиту безпосереднього командира обвинуваченого, оскільки таке повідомлення не впливає на притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності і не виключає ознаки протиправності інкримінованого діяння.

Водночас обґрунтованими є доводи сторони захисту про відсутність у діянні ОСОБА_2 ознак кримінального правопорушення, інкримінованого

за ч. 3 ст. 426 КК, а також про недотримання судом положень ст. 337 КПК, яких суд апеляційної інстанції не усунув за наслідками перегляду кримінального провадження.

Ураховуючи формулювання примітки 2 до ст. 425 КК, в якій визначено поняття істотної шкоди, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, Суд доходить висновку, що наслідки цих злочинів не обмежуються спричиненням лише майнової шкоди, шкода може бути визнана істотною, якщо заподіюються і наслідки немайнового характеру (особиста недоторканність, свобода) або наслідки нематеріального характеру, які мають оціночний характер і встановлюються судом у кожному окремому випадку з урахуванням обставин конкретного провадження.

Характерною властивістю виключно кримінального правопорушення є заподіяння істотної шкоди або можливість заподіяння такої, безвідносно від того, з формальним чи матеріальним складом воно визначено в Особливій частині КК. Натомість наслідком реального прояву шкідливості адміністративного правопорушення є неможливість заподіяння істотної шкоди, через що воно не становить відповідної суспільної небезпечності. Отже, в аспекті застосування статей 91, 291 КПК суд має обґрунтувати, які саме обставини справи свідчать про спричинення таких наслідків, як «підриг авторитету органів військового управління», та в чому саме полягає істотна шкода в контексті приписів ч. 1 ст. 426 КК. Тяжкі наслідки мають однакову юридичну природу з істотною шкодою і відрізняються одне від іншого лише за ступенем тяжкості – змістом або обсягом заподіяної шкоди.

Отже, підставою кримінальної відповідальності за діяння, передбачені ч. 2 ст. 426 КК, є вчинення принаймні однієї з альтернативно визначених у ч. 1 цієї статті форм бездіяльності, пов'язаної із заподіянням тяжких наслідків. Очевидним є те, що такі наслідки, незалежно від форми зовнішнього виявлення бездіяльності, суттєво підвищують суспільну небезпечність протиправних діянь. Об'єктивну сторону складу злочину утворюють передбачені в ч. 1 цієї статті діяння (зокрема, і «умисне неприпинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим»), які спричинили тяжкі наслідки.

Положення ч. 3 ст. 426 КК, у їх системному взаємозв'язку з ч. 2 ст. 172-16 КУпАП, дають підстави до твердження, що ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення, а також інше умисне невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, вчинені в умовах особливого періоду, що не потягли за собою заподіяння істотної шкоди або не спричинили тяжких наслідків, не передбачені в ч. 3 ст. 426

КК як кримінальні правопорушення.

Наслідки немайнового і нематеріального характеру, що мають оціночний характер, повинні відображатися в обвинувальному акті й виражатися у чітких формалізованих критеріях, на підставі чого вони встановлюються судом у кожному окремому випадку, в аспекті застосування статей 91, 291, 337 КПК, з урахуванням фактичних обставин конкретного провадження і положень ч. 2 ст. 11 КК.

Фабула і формулювання обвинувачення, викладені в обвинувальному акті, не містять як самого твердження про заподіяння інкримінованим за ч. 3 ст. 426 КК діянням у виді «ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення» істотної шкоди, так і відображення її виду та розміру, вказівки на те, які саме обставини справи свідчать про спричинення таких наслідків та в чому саме полягає істотна шкода.

Висновок апеляційного суду про кваліфікацію дій ОСОБА_2 за ч. 3 ст. 426 КК та закриття кримінального провадження в цій частині на підставі п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК ОП вважає необґрунтованим. Враховуючи викладене вище, кримінальне провадження за ч. 3 ст. 426 КК щодо ОСОБА_2 підлягає закриттю на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК.

Сторона захисту, спираючись на те, що ОСОБА_2 за встановлених судом обставин безпосередньо від підлеглого ОСОБА_3 не отримував грошових коштів, заперечує обґрунтованість висновків суду про наявність у ОСОБА_2 можливості розпорядження ними. Захист стверджує, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК, вважається закінченим з моменту, коли особа заволоділа хоча б частиною майна і мала об'єктивну можливість розпорядитися ним на власний розсуд, а за відсутності такої можливості кваліфікацію дій ОСОБА_2 за ч. 2 ст. 190 КК вважає безпідставною.

ОП враховує, що у правозастосовній практиці ВС висловлено різні підходи до встановлення ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК, і моменту його закінчення (див. постанову ВС від 05.04.2018 у справі № 658/1658/16-к, провадження № 51-735км18, постанову ВС від 27.02.2018 в справі № 541/440/15-к, провадження № 51-805км18). ОП виходить із того, що вказівка у ст. 190 КК на вчинення дій стосовно чужого майна свідчить про те, що відповідальність за шахрайство пов'язана із встановленням усвідомлення винним факту заволодіння майном, яке належить іншій особі (чужим для нього), за відсутності законних підстав для того. При цьому усвідомлення винуватим, кому саме належить чуже для нього майно та на яких підставах, чи заволодіває він майном, увівши в оману власника або іншу особу, не є обов'язковим для встановлення ознак шахрайства.

Отже, шахрайство, вчинене шляхом обману, є закінченим кримінальним правопорушенням з моменту протиправного заволодіння чужим майном або придбання права на чуже майно.

ОП зауважує, що у правозастосовній практиці, викладеній у постановках ВС, відсутні приводи до відступу від правової позиції, висловленої колегією суддів Третьої судової палати ККС в постанові від 18.10.2021 (справа № 171/1521/14, провадження № 51-2947км20), яка виходила з того, що заволодіння чужим майном чи придбання права на чуже майно шляхом зловживання довірою (шахрайство) є самостійним способом вчинення цього злочину, який за своїми ознаками відрізняється від обману, зокрема і від обману в намірах (коли під час отримання майна з умовою виконання якого-небудь зобов'язання винна особа ще в момент заволодіння цим майном має на меті його привласнити, не виконуючи зобов'язання). Застосування обману чи зловживання довірою в кожному конкретному випадку зумовлено конкретними предметними умовами вчинення кримінального правопорушення.

Шахрайством, вчиненим шляхом зловживання довірою, є протиправне заволодіння (про що може свідчити намагання ухилитися від виконання вимоги власника про його повернення) чужим майном, переданим на підставі відносин довіри, з метою привласнення, витрачання (споживання), передачі іншим особам. Отже, у постанові Третьої судової палати ККС йдеться про правовідносини щодо вчинення діяння, зовні (за ознаками об'єктивної сторони) схожого із привласненням, розтратаю чужого майна, кримінальна відповідальність за які передбачена у ст. 191 КК, де шахрайство шляхом зловживання довірою відрізняється від вказаного кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 191 КК) за ознаками предмета і суб'єкта.

На відміну від шахрайства (ст. 190 КК), винний у вчиненні привласнення, розтрата (ст. 191 КК) особі чуже майно має бути надане у володіння на підставах, що мають юридичне значення (договір, доручення, довіреність, накладна, у зв'язку з покладеними посадовими обов'язками тощо), і такі юридичні підстави визначають ознаки спеціального суб'єкта кримінального правопорушення – особи, яка має юридичний обов'язок діяти відповідним чином щодо майна, ввіреного (наданого) на юридичних підставах.

Натомість за ст. 190 КК кваліфікується протиправне заволодіння чужим майном, ввіреним (наданим) на підставі особистого знайомства, родинних відносин, почуття дружби, симпатії, співпраці, партнерства (тощо), а не на юридичних підставах.

Судами попередніх інстанцій встановлено, що обвинувачений ОСОБА_2 не був наділений повноваженнями отримувати відшкодування шкоди за нестачу майна. Наявним порядком передбачено, що при

виявленні нестачі майна про це повинен бути виданий відповідний наказ, потім поданий рапорт про добровільне її погашення, після чого кошти вносяться в касу військової частини і видається ордер про їх внесення. Із відділу зберігання військової частини, яким керував майор ОСОБА_2, ніяких повідомлень, наказів, рапортів про нестачу майна та її погашення не надходило, кошти не вносились.

Стороною обвинувачення не надано суду будь-яких доказів, що визначають службову компетенцію ОСОБА_2 щодо повноважень отримувати відшкодування шкоди за нестачу майна, видавати відповідний наказ, приймати рішення про відшкодування шкоди на підставі рапорту про її добровільне погашення, після чого кошти вносяться в касу військової частини, або шляхом використання службового становища впливати на вирішення цих питань іншими службовими особами, вживати заходів для цього шляхом використання своїх повноважень.

Якщо службова особа заради досягнення бажаного для себе результату використовує не свою владу або службове становище, а особисті зв'язки, дружні чи родинні стосунки з іншими, у тому числі й службовими особами, склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК, відсутній.

Випадки, коли службова особа за відсутності відповідних повноважень одержує чуже майно немов для внесення коштів у рахунок відшкодування шкоди за нестачу майна, заподіяну підлеглою особою (на що підлеглий і розраховує), а насправді заздалегідь не має такого наміру, а прагне лише протиправно заволодіти таким майном шляхом обману, мають отримувати кримінально-правову оцінку за ст. 190 КК.

Дії службової особи, яка одержала гроші чи інші матеріальні цінності начебто для передачі іншій особі (зокрема, службовій або уповноваженій), а насправді мала намір не передавати їх, а привласнити, належить кваліфікувати не за ст. 368 КК, а за відповідною частиною ст. 190 КК як шахрайство.

ОП вважає безпідставними доводи сторони захисту про фактичне висунення судом додаткового обвинувачення і перейняття судом функцій прокурора у кримінальному провадженні, а також про те, що перекваліфікація дій ОСОБА_2 з ч. 3 ст. 368 КК на ч. 2 ст. 190 цього Кодексу призвела до безпідставного незакриття провадження за пунктами 2, 3 ч. 1 ст. 284 КПК і порушення права на захист.

Доводи касаційних скарг не містять відповідного обґрунтування того, що: судом не дотримано вимог закону щодо викладу встановлених фактичних обставин та правової кваліфікації за ч. 2 ст. 190 КК; не вказано обставин, які відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК підлягають доказуванню у кримінальному провадженні; наведені в обвинувальному вирoku фактичні дані у своїй сукупності не дають повного уявлення стосовно кожного з

елементів складу кримінального правопорушення; викладені в обвинувальному акті обставини унеможлиблюють зіставлення фактичної складової висунутого обвинувачення з його юридичною формулою, визначеною судом на виконання приписів ч. 3 ст. 337 КК.

У цьому провадженні викладена стороною обвинувачення в обвинувальному акті фабула обвинувачення за ч. 3 ст. 368 КК віддзеркалює обставини, які сторона обвинувачення вважала доведеними, і відповідне твердження про те, що майор ОСОБА_2 за неповідомлення органів досудового розслідування і вищестоящого командування про вчинення підлеглим ОСОБА_3 кримінального правопорушення, а також на відшкодування шкоди, похідної від викрадення цього майна недостатчі, висунув останньому вимогу про передачу ОСОБА_2 3000 доларів США, які в рахунок відшкодування шкоди спрямовувати не мав наміру.

Отже, твердження сторони обвинувачення своїм змістом охоплювали обвинувачення ОСОБА_2, який є військовою службовою особою, у вчиненні дій, спрямованих, зокрема, на введення підлеглого ОСОБА_3 в оману щодо намірів винного розпорядитися отриманими від підлеглого грошима на власний розсуд і не передавати їх на відшкодування шкоди, заподіяної ОСОБА_3, до військової частини. Інші обставини, про які стверджувала сторона обвинувачення, не знайшли свого підтвердження в судовому розгляді на підставі наданих нею доказів.

Висновок щодо застосування ст. 426 КК: диспозиція ч. 1 ст. 426 КК визначає три форми кримінально караної бездіяльності військової службової особи: (1) умисне неприпинення злочину, що вчиняється підлеглим, або (2) ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення, а також (3) інше умисне невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, якщо це заподіяло істотну шкоду.

«Умисне неприпинення злочину, що вчиняється підлеглим» є кримінальним правопорушенням із формальним складом, яке за своїм змістом, характером і юридичними ознаками відрізняється від виявлення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-16 КУпАП, у формі «умисного невжиття заходів щодо припинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим».

Для двох інших альтернативних форм, зазначених у ч. 1 ст. 426 КК, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є суспільно небезпечні наслідки у вигляді істотної шкоди, яка за приписами примітки 2 до ст. 425 КК може виявлятися у заподіянні як майнової, так і немайнової шкоди.

Наслідки немайнового і нематеріального характеру встановлюються судом у кожному окремому випадку з урахуванням обставин конкретного

провадження в аспекті застосування приписів статей 91, 291, 337 КПК і положень ч. 2 ст. 11 КК.

Положення ч. 3 ст. 426 КК у їх взаємозв'язку з положеннями ч. 2 ст. 172-16 КУпАП дають підстави до твердження про те, що «ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення», а також «інше умисне невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати», вчинені в умовах особливого періоду, що не потягли за собою заподіяння істотної шкоди або не спричинили тяжких наслідків, не передбачені в ч. 3 ст. 426 КК як кримінальні правопорушення.

Висновок щодо застосування положень ст. 190 КК: у складі шахрайства заволодіння чужим майном або придбання права на майно є альтернативними формами виявлення його об'єктивної сторони, а обман чи зловживання довірою є самостійними (альтернативними) способами вчинення кримінального правопорушення.

Шахрайство, вчинене шляхом обману чи зловживання довірою, є закінченим кримінальним правопорушенням з моменту протиправного заволодіння чужим майном або придбання права на чуже майно.

Детальніше з текстом постанови ОП від 17.10.2022 у справі № 686/13801/16-к (провадження № 51-4160кмо20) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106940469>

**ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ
ПАЛАТ І ОБ'ЄДНАНОЇ ПАЛАТИ ККС ВС
ЗА 2023 РІК**

(витяг)

**23. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку
несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)**

**23.1. Самовільне залишення військової частини або місця
служби (ст. 407 КК)**

Дії військовослужбовця, який у встановленому законом порядку не був звільнений з військової служби та який не з'явився на службу без поважних причин в умовах особливого періоду (крім воєнного стану) до військової частини у зв'язку з завершенням строку дії контракту, підлягають кваліфікації за ст. 407 КК. Завершення строку дії контракту автоматично не позбавляє особу статусу військовослужбовця та не звільняє його від виконання обов'язків військової служби. Неотримання військовослужбовцем грошового забезпечення на підставі наказу командира військової частини у зв'язку з самовільним залишенням служби не свідчить про те, що особа припинила військову службу.

*Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС
від 20.04.2023 у справі № 748/1376/20
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/110428143>).*

23.2. Дезертирство (ст. 408 КК)

Для встановлення ознак складу злочину, передбаченого ст. 408 «Дезертирство» КК, судам належить досліджувати та брати до уваги докази, які підтверджують наявність у військовослужбовця мети ухилитися від військової служби. Апеляційний суд під час нового судового розгляду повинен, зокрема, перевірити доводи в апеляційній скарзі прокурора, які вказують на наявність у діях виправданого військовослужбовця (військового комісара) мети уникнути військової служби, як-то відсутність дозволу у військовослужбовця на відпустку, а також його рапортів на відпустку, достовірну обізнаність військовослужбовця щодо обраного стосовно нього запобіжного заходу у вигляді підписки про невиїзд, який унеможлиблює самовільне залишення

території України, намагання військовослужбовця залишити територію України та його затримання під час прикордонного контролю.

*Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС
від 18.04.2023 у справі № 761/14205/13-к
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/110367831>).*

23.3. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК)

Кримінальна відповідальність за перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК) настає за умови, що дії військової службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її владними чи службовими повноваженнями. Якщо такого зв'язку не встановлено, то дії засудженого за наявності для того підстав можуть кваліфікуватися за іншими статтями Особливої частини КК.

Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК) та вбивство через необережність (ст. 119 КК) не можуть утворювати ідеальну сукупність кримінальних правопорушень з огляду на їх різну форму вини, визначену законодавцем.

*Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 05.07.2023
у справі № 216/1675/22 (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/112088025>)*

**ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ
ПАЛАТ І ОБ'ЄДНАНОЇ ПАЛАТИ ККС ВС
ЗА 2024 РІК**

(витяг)

**28. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку
несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)**

28.1. Непокора (402 КК)

На наявність у діях особи складу злочину, передбаченого ч. 4 ст. 402 «Непокора» КК, указує відкрита відмова військовослужбовця в умовах воєнного стану виконати наказ начальника, який є реальним для виконання, законним, сформульованим виразно, чітко, зрозуміло та не допускає подвійного тлумачення. Сама собою непокора в період воєнного стану є небезпечним військовим злочином, який посягає на встановлений порядок підлеглості та військової честі і породжує неорганізованість та безладдя у військових частинах, а отже, безсумнівно, негативно позначається на боєготовності і боєздатності військових формувань, що виключає малозначність цього діяння в розумінні ч. 2 ст. 11 КК.

*Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС
від 20.03.2024 у справі № 233/1446/22, провадження № 51-5644км23
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117884068>)*

Непокора військовослужбовця є злочином із формальним складом, а отже, кримінальна відповідальність за його вчинення не залежить від настання суспільно небезпечних наслідків.

*Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС
від 23.05.2024 у справі № 185/4595/22, провадження № 51-7414км23
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/119331794>)*

28.2. Погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК)

Дії військовослужбовця, який спочатку погрожував заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв своєму начальникові у зв'язку з виконанням ним обов'язків військової служби, вчинених в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, а потім умисно вбив останнього, підлягають кваліфікації за п. 8 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 405 КК.

*Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС
від 11.06.2024 у справі № 225/381/19, провадження № 51-3238км23
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/119710459>).*

28.3. Самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК)

Самовільне залишення солдатом військової частини та його відсутність за місцем військової служби в умовах воєнного стану більше як 10 діб утворює склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК, а не адміністративне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 172-11 КУпАП.

*Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС
від 19.11.2024 у справі № 574/726/22, провадження № 51-7689км23
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/123338390>).*

28.4. Дезертирство (ст. 408 КК)

Момент виникнення у особи наміру ухилитись від військової служби (безпосередньо в момент самовільного залишення військової частини або в період незаконного перебування за її межами) не впливає на наявність складу злочину «Дезертирство». Обов'язковою ознакою складу цього кримінального правопорушення завжди є мета, що полягає у намірі військовослужбовця ухилитися від військової служби протягом не трьох діб, місяця, двох місяців тощо, тобто не тимчасово, а назавжди.

*Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС
від 30.01.2024 у справі № 336/5209/22, провадження № 51-4750км23
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705060>).*

Дії військовослужбовця, який проходив військову службу на підставі контракту та після закінчення лікарняного 24.02.2022 не з'явився до військової частини для виконання своїх безпосередніх обов'язків в умовах воєнного стану, натомість до моменту затримання проживав цивільним

життям, вказують на те, що він не мав наміру повертатися на військову службу, а тому мають ознаки дезертирства.

*Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС
від 27.08.2024 у справі № 172/149/23, провадження № 51-1494км24
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/121295743>).*

Окрема думка – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121295801>

28.5. Порухення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК)

Якщо військовослужбовець під час виконання своїх військових обов'язків протиправно без дозволу командира розпочав зарядження зброї, яку спрямував у бік людей і здійснив постріл, що спричинило смерть іншого військовослужбовця, то ці обставини вказують, що кримінальне правопорушення спрямоване саме проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, а не проти життя та здоров'я особи.

*Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС
від 17.04.2024 у справі № 335/3675/22, провадження № 51-594км24
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118519960>)*

28.6. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК)

Військовослужбовець набуває статусу військової службової особи внаслідок призначення на посаду, яка покладає на нього обов'язки командира (начальника) або інші обов'язки, передбачені у примітці 1 до ст. 425 КК, або внаслідок отримання спеціального доручення повноважного командування, пов'язаного з виконанням таких функцій. При цьому саме по собі військове звання не може вважатися ознакою військової службової особи.

*Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС
від 15.10.2024 у справі № 216/1675/22, провадження № 51-1363км23
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/122579334>)*

Навчальне видання

КВАЛІФІКАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Навчальний посібник

Колектив авторів

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
заслуженого юриста України
М. С. Цуцкірідзе

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуга*
Редактор *О. Ю. Чижевська*

Підп. до друку 30.06.2025. Формат 60×84/16. Друк – цифровий. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 16,28. Обл.-вид. арк. 17,50.
Наклад – 25 прим. Зам. № 04/25-нп.

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців ДК № 8112 від 13.06.2024